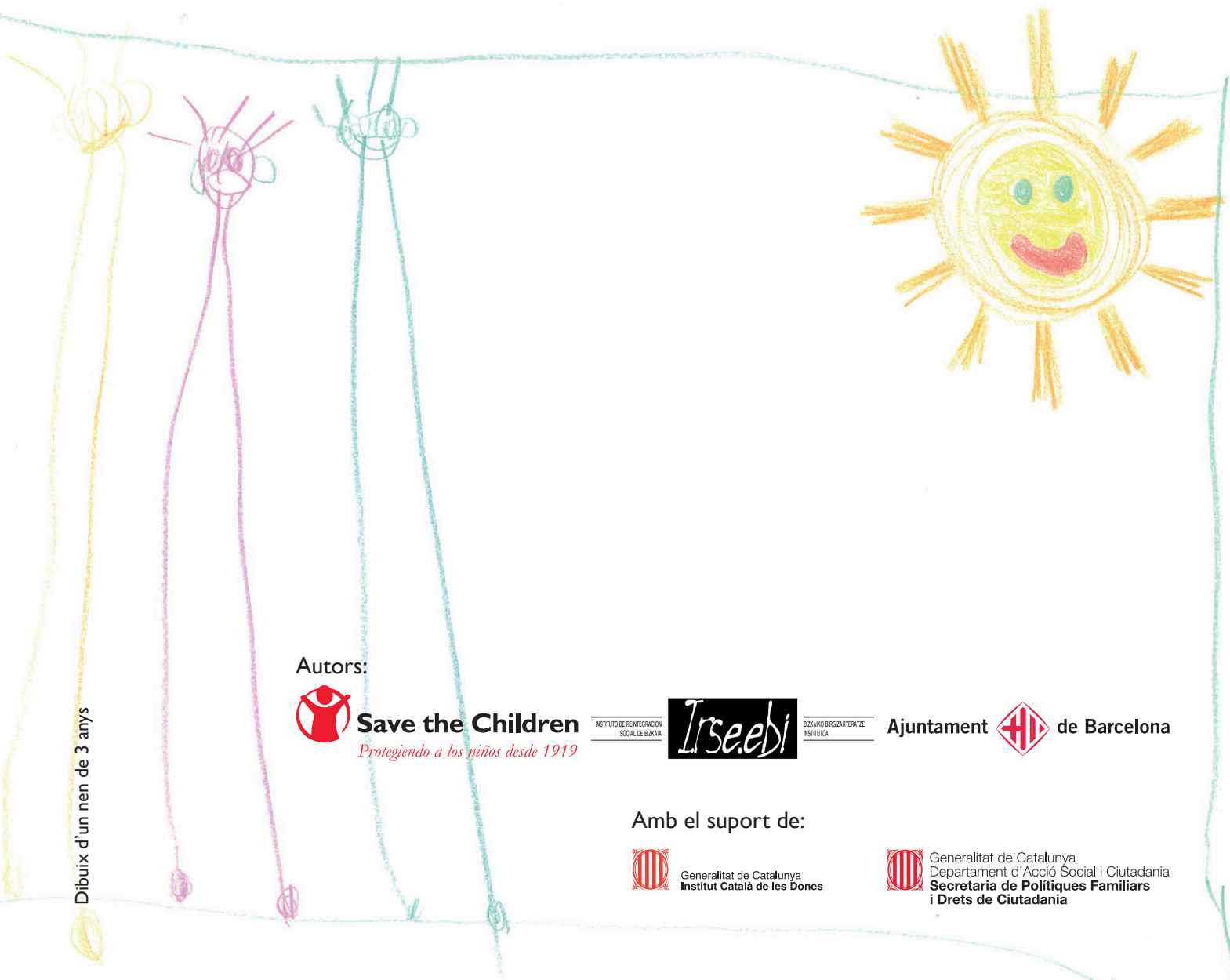

Manual d'atenció

a nens i nenes víctimes de violència de gènere a l'àmbit familiar

Dibuix d'un nen de 3 anys

Autors:

Save the Children
Protegiendo a los niños desde 1919

INSTITUTO DE REINTEGRACION
SOCIAL DE BOZKAL

BOZKALO BIRGÖZARTEKATZ
INSTITUTU

Ajuntament de Barcelona

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Institut Català de les Dones

Generalitat de Catalunya
Departament d'Acció Social i Ciutadania
**Secretaria de Polítiques Familiars
i Drets de Ciutadania**

COORDINACIÓ

Liliana Orjuela López. Psicòloga. Save the Children.

liliana.orjuela@savethechildren.es

Pepa Horno Goicoechea. Psicòloga. Save the Children.

pepa@savethechildren.es

AUTORS

Liliana Orjuela López. Psicòloga. Save the Children.

liliana.orjuela@savethechildren.es, liliorjuela@gmail.com

Antonio J. Perdices. Advocat. IRSE-EBI (Institut de Reintegració Social de Biscaia).

ajperdices@terra.es

Montserrat Plaza. Psicòloga social experta en violència de gènere.

mplazaa@gmail.com

María Tovar Belmar. Psicòloga. Save the Children.

mariatovar8@yahoo.com

TRADUCCIÓ AL CATALÀ

Ester Ollé Pérez

MANUAL D'ATENCIÓ PER ALS NENS I NENES DE DONES VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN L'ÀMBIT FAMILIAR

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	5
2. ELS NENS I NENES COM A VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN L'ÀMBIT FAMILIAR	7
a) Conceptualització de violència de gènere	7
b) Nens i nenes víctimes de la violència de gènere	11
3. ELS DRETS DELS NENS I NENES VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE	14
a) Eliminació d'obstacles i interès superior de l'infant	16
b) Pàtria potestat	17
c) Guarda i acolliment	18
d) Majoria d'edat i emancipació	19
e) Convenció sobre els Drets dels Infants	19
f) Sobre l'exercici dels drets	21
4. ALGUNS ASPECTES RELLEVANTS DEL DESENVOLUPAMENT EVOLUTIU DELS NENS I NENES	24
a) Etapes del desenvolupament evolutiu de l'infant: necessitats i indicadors	25
b) Influència del vincle pare/mare - fill/filla en el desenvolupament dels nens i nenes	33
c) Vincle i figura paterna	37
5. CONSEQÜÈNCIES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN ELS NENS I NENES	39
a) Efectes de la violència de gènere en el desenvolupament dels nens i nenes	39
b) Efectes de la violència de gènere en les relacions de les figures parentals amb els fills i filles	42
c) Factors de risc	43
d) Factors de protecció	44
6. INTERVENCIÓ DIRECTA EN NENS I NENES VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE	
a) Contextualitzant la intervenció	47
b) Valoració	56
c) Com es facilita l'expressió de necessitats i la revelació de la violència que s'ha patit. Pautes per a les entrevistes exploratòries	60
d) Acompanyament emocional	70
e) Orientacions educatives per treballar amb nens i nenes víctimes	73
f) Consideracions finals sobre la intervenció directa en nens i nenes víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar	77
7. CONCLUSIONS	79
8. BIBLIOGRAFIA	81

I. INTRODUCCIÓ

Save the Children, amb el suport de la Direcció de Benestar Social del Govern Basc, i la col·laboració de l'IRSE-EBI i de l'Ajuntament de Barcelona, ha elaborat aquest manual per a la formació de professionals en l'atenció als nens i nenes víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar que li plau de presentar tot seguit.

Aquest manual editat en català gràcies a la Secretaria de Polítiques Familiars i Drets de Ciutadania i l'Institut Català de les Dones del Departament d'Acció Social i Ciutadania de la Generalitat de Catalunya està adreçat als i les professionals que treballen en l'atenció a les dones víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar; a les institucions públiques competents en la matèria, en els àmbits jurídic, policial, sanitari, social i educatiu, i a les persones que estan en contacte, des d'aquests diferents vessants, amb els nens i nenes d'aquestes dones.

Els objectius plantejats a l'hora d'elaborar aquest material són:

1. Fer visibles els fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere com a víctimes directes de la mateixa violència.
2. Dotar els professionals d'un coneixement específic sobre els drets dels nens i nenes, el seu desenvolupament evolutiu i les seves necessitats.
3. Dotar els professionals de tècniques per facilitar la participació dels nens i nenes en el procés d'intervenció.
4. Dotar els professionals de tècniques per efectuar una primera valoració de l'estat i de les necessitats dels nens i nenes víctimes de la violència de gènere.

Aquests objectius es desenvolupen en cinc temes generals: els nens i nenes com a víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar; els drets dels nens i nenes víctimes de la violència de gènere, alguns aspectes rellevants del desenvolupament evolutiu dels nens i nenes, conseqüències de la violència de gènere en els nens i nenes i intervenció directa en nens i nenes víctimes de la violència de gènere.

Per elaborar el manual hem comptat amb el suport de la Direcció de Benestar Social del Govern Basc. Aquest manual que presentem ara neix arran de diverses iniciatives importants de Save the Children en relació amb la violència que pateixen els nens i nenes en l'àmbit familiar com a conseqüència de la violència de gènere. Així, Save the Children va publicar el 2006 la investigació *Atención a los niños y niñas víctimas de la violencia de género*, pionera a l'Estat a l'hora de fer visibles els nens i nenes com a víctimes directes de la violència de gènere, no només com a víctimes secundàries o testimonis. El 6 de febrer de 2007, Save the Children va convocar a Vitòria les institucions públiques dels àmbits judicial, policial, social, sanitari i educatiu a una mesa de treball interdisciplinari per analitzar el grau d'aplicació de les recomanacions recollides en la investigació elaborada entre Save the Children i l'IRSE-EBI al País Basc. Com a resultat d'aquesta mesa de treball, es va preparar un document de conclusions en què es recollia, entre d'altres, la necessitat d'una formació específica dels professionals per poder atendre correctament els nens i nenes víctimes de la violència de gènere. Finalment, l'Ajuntament de Barcelona va publicar el març de 2007 *Pautas orientativas d'exploració i d'intervenció amb els fills i filles de les dones ateses per situacions de violència de gènere*, per la qual cosa comptem amb l'aportació tècnica de Montserrat Plaza, coautora d'aquest document.

Volem agrair la seva valuosa i generosa feina als autors del manual: Montserrat Plaza, psicòloga social experta en violència de gènere; Antonio J. Perdices Mañas, de l'IRSE-EBI (Institut de Reintegració Social de Biscaia); Pepa Horno, María Tovar i Liliana Orjuela, del Departament de Promoció i Protecció dels Drets de la Infància de Save the Children, així com a la Direcció de Benestar Social del Govern Basc, que n'ha fet possible la publicació, a la Secretaria de Polítiques Familiars i Drets de Ciutadania i l'Institut Català de les Dones del Departament d'Acció Social i Ciutadania de la Generalitat de Catalunya per l'edició en català i a l'Ajuntament de Barcelona i a l'IRSE-EBI, que hi han col·laborat.

Liliana Orjuela López
Save the Children

2. ELS NENS I NENES COM A VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN L'ÀMBIT FAMILIAR

Per a molts, trobar-se fora de perill consisteix a tancar portes i finestres i evitar els lloc perillous. D'altres, no tenen cap escapatòria, perquè l'amenaça de la violència és darrere aquestes portes, oculta als ulls dels altres.

(Gro Harlem Brundtland, directora general de l'OMS entre 1998 i 2003)

A) CONCEPTUALITZACIÓ DE VIOLÈNCIA DE GÈNERE

i. Definició de violència

L'Organització Mundial de la Salut (OMS) defineix la violència com «l'ús deliberat de la força física o el poder, ja sigui en grau d'amenaça o efectiu, contra un mateix, una altra persona o un grup o comunitat que causi o tingui moltes probabilitats de causar lesions, mort, danys psicològics, trastorns del desenvolupament o privacions». Aquesta definició inclou tant les accions físiques com les intimidacions o amenaces.

Un estudi de les Nacions Unides defineix la violència contra els nens i nenes com «l'ús deliberat de la força o poder, real o en forma d'amenaça, que tingui o pugui tenir com a resultat lesions, danys psicològics, un desenvolupament deficient, privacions o, fins i tot, la mort».¹

ii. Definició de violència de gènere

Seguint aquestes definicions, **Save the Children** entén que els nens i nenes de les dones víctimes de violència de gènere són també **víctimes** de la mateixa violència, que tant pot ser psicològica com física. I ho són perquè depenen emocionalment de les persones que els cuiden i perquè la violència exercida contra la mare té conseqüències sobre el seu desenvolupament. Tal com recomana l'estudi de les Nacions Unides sobre la violència contra els nens i nenes, tots els països poden i han de posar fi a aquest tipus de violència. Això no només vol dir castigar els agressors, sinó que també cal transformar la mentalitat de les societats i les condicions econòmiques i socials subjacents a la violència.

Quan es garanteixen els drets de les dones víctimes de la violència de gènere, es protegeixen els drets dels seus fills i filles, però cal prendre mesures addicionals per atendre les necessitats d'aquests. Dos elements clau a tenir en compte en el concepte de violència són l'abús de poder i els danys en el desenvolupament que es produeixen com a efecte de la situació violenta.²

El Consell d'Europa, seguint el que estableix la Declaració de l'ONU sobre l'eliminació de la violència contra la dona (1993) i la plataforma d'acció adoptada en la IV Conferència Mundial de la Dona (Pequín, 1995), ha definit “**violència contra la dona**”³ (en endavant, “**violència de gènere**”) com:

¹ La violencia contra los niños [en línia] <<http://www.unicef.org/violencestudy/spanish/index.html>>.

² Aquests conceptes es desenvolupen més àmpliament en Amor, poder y violencia. Save the Children, 2005.

³ Recomanació Rec (2002)5, aprovada el 20 d'abril de 2002, del Comitè de Ministres als estats membres sobre la protecció de la dona contra la violència.

"[...] qualsevol acte violent per raó de sexe del qual resulta, o en pot resultar, dany físic, sexual o psicològic o el patiment de la dona, incloent-hi les amenaces d'efectuar aquests actes, la coacció o la privació arbitrària de llibertat, tant en la vida pública com en la privada. Això inclou, tot i que no s'hi limita, el que segueix:

- a) La violència que es produeix en la família o en la unitat domèstica, incloent-hi, entre d'altres, l'agressió física i mental, l'abús emocional i psicològic, la violació i els abusos sexuals, l'incest i la violació entre cònjuges, companys ocasionals o estables i persones que conviu.*
- b) Els crims perpetrats en nom de l'honor, la mutilació genital i sexual femenina i altres pràctiques tradicionals perjudicials per a la dona, com ara els matrimonis forçats.*
- c) La violència que es produeix dins la comunitat general, incloent-hi, entre d'altres, la violació, els abusos sexuals, l'assetjament sexual i la intimidació a la feina, a les institucions o a qualsevol altre lloc; el tràfic il·legal de dones amb finalitats d'explotació sexual i d'explotació econòmica, i el turisme sexual.*
- d) La violència perpetrada o tolerada per l'Estat o els seus oficials.*
- e) La violació dels drets humans de les dones en circumstàncies de conflicte armat, particularment la presa d'ostatges, el desplaçament forçat, la violació sistemàtica, l'esclavitud sexual, els embarassos forçats i el tràfic amb finalitats d'explotació sexual i explotació econòmica [...]."*

Aquest concepte fa referència a una realitat més restringida o concreta que el terme **violència domèstica, el qual, d'acord amb la Comissió Europea⁴, podríem definir com:**

"[...] qualsevol violència física, sexual o psicològica que posi en perill la seguretat o el benestar d'un membre de la família; el recurs a la força física o al xantatge emocional, i les amenaces de recurs a la força física, incloent-hi la violència sexual, en la família o a la llar. En aquest concepte s'inclouen el maltractament infantil, l'incest, el maltractament de dones i els abusos sexuals o de qualsevol altre tipus contra qualsevol persona amb qui es convisqui [...]."

Diferenciar prèviament entre violència de gènere i violència domèstica és fonamental per a l'objectiu d'aquest manual. El concepte de violència domèstica s'utilitza des d'un punt de vista més ampli: és qualsevol forma de violència que pugui esdevenir-se en l'entorn domèstic entre qualssevol dels membres d'una unitat familiar, incloent-hi el maltractament infantil. No obstant això, més enllà de conceptes o definicions, la realitat ens mostra que quan la destinatària final de la violència és la dona totes dues definicions se superposen. En aquest document, quan ens referim a la violència de gènere⁵, fem referència a la violència que pateix la dona en l'àmbit familiar.

Les característiques bàsiques de la violència de gènere són aquestes:⁶

- Es basa en una desigualtat entre l'home i la dona derivada d'un codi patriarcal.
- La violència de gènere és una forma de violència d'una invisibilitat social elevada.

⁴ 100 palabras para la igualdad. Glosario de términos relativos a la igualdad entre hombres y mujeres. Comissió Europea, 1999.

⁵ Tot i que existeix un ampli debat sobre les diferents formes de violència de gènere, en aquest manual es defineix d'acord amb el plantejament de la Llei orgànica 1/2004.

⁶ ALBERDI, I. i MATAS, N. La violencia doméstica. Informe sobre los malos tratos a las mujeres en España. Fundación La Caixa, 2002.

- S'utilitza com un mecanisme de control i càstig sobre la dona.
- Genera un sentiment de culpa en qui la pateix.
- Sol generar una relació en la qual queden atrapats tant l'agressor com la víctima: el poder, d'una banda, i la por i la submissió, de l'altra.

Perquè una agressió pugui considerar-se com a violència de gènere, s'han de complir quatre condicions:

- L'AGRESSOR: sempre és un home.
- La VÍCTIMA: sempre és una dona.
- La CAUSA: les relacions de poder entre els sexes com a conseqüència de la socialització genèrica (domini de l'home i submissió de la dona).
- L'OBJECTIU: el control i el domini de la dona⁷.

iii. Factors que afavoreixen la pervivència de la violència de gènere⁸

Culturals

- Desigualtats basades en el gènere.
- Definició cultural estereotipada dels rols sexuals apropiats.
- Expectatives que s'assignen als diferents rols dins les relacions.
- Creença en la superioritat innata del sexe masculí.
- Sistemes de valors que atribueixen als homes el dret de propietat sobre les dones i les nenes.
- Concepció de la família com a esfera privada sota el control de l'home.
- Tradicions matrimonials (preu de la núvia, dot).
- Acceptació de la violència com a mitjà per resoldre conflictes.

Econòmics

- Dependència econòmica de la dona respecte de l'home.
- Restriccions en l'accés als diners i en el maneig pressupostari de la llar.
- Lleis discriminatòries en matèria d'herència, dret de propietat, ús del terreny públic i pagament de pensions alimentàries a divorciades i vídues.
- Restriccions en l'accés a l'ocupació en els sectors formals i informals.
- Restriccions en l'accés a l'educació i la capacitat.

Legals

- Inferioritat jurídica de la dona, ja sigui segons la llei escrita o el dret consuetudinari i la seva aplicació pràctica.
- Lleis discriminatòries en matèria de divorci, cura dels fills i filles, pensions alimentàries i herència.
- Definicions jurídiques de la violació i dels abusos domèstics.

⁷ Definició presa de l'Asociación de Mujeres para la Salud (La Boletina, núm. 23 [novembre 2004]).

⁸ HEISE, 1994, citat per Innocenti Digest, núm. 6 (2000): La violencia doméstica contra mujeres y niñas.

- Coneixements escassos dels seus drets per part de les dones.
- Actituds estereotipades i amb prejudicis en el tracte a dones i nenes per part de la policia i del personal judicial.

Polítiques

- Representació insuficient de la dona en els àmbits del poder, la política, els mitjans de comunicació i les professions mèdica i jurídica.
- Tractament poc seriós de la violència domèstica.
- Concepció de la vida familiar com un afer privat i fora del control de l'Estat.
- Risc de desafiar l'estatu quo o les doctrines religioses.
- Restriccions a l'organització de les dones com a força política.
- Restriccions a la participació de les dones en el sistema polític organitzat.

La violència de gènere és una de les formes de violència que ha rebut més atenció social i institucional a Espanya els darrers anys, la qual cosa ha culminat, entre altres mesures, amb l'aprovació de la Llei 27/2003, de 31 de juliol, reguladora de l'ordre de protecció de les víctimes de la violència domèstica i la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere, així com del II Pla Nacional de Mesures contra la Violència Domèstica 2001-2004 en el marc de l'Observatori Nacional de la Violència Domèstica i de Gènere.

Per a aquest document s'ha pres també com a referència la mateixa Llei orgànica 1/2004, que en l'exposició de motius 1 parla del concepte de violència domèstica: «*Es tracta d'una violència que es dirigeix a les dones pel sol fet de ser-ho, per ser considerades, pels seus agressors, com a mancades dels drets mínims de llibertat, respecte i capacitat de decisió*». També se'n parla en l'article 1.3: «*La violència de gènere a què es refereix la present Llei comprèn qualsevol acte de violència física i psicològica, incloent-hi les agressions a la llibertat sexual, les amenaces, les coaccions o la privació arbitrària de llibertat*».

En la Llei orgànica 1/2004, en l'exposició de motius, es parla de la «síndrome de la dona maltractada» i es reconeix que aquestes situacions «afecten també els menors que es troben dins l'entorn familiar» (exposició de motius 2). No obstant això, a l'hora de desenvolupar la llei i els recursos que requereix la seva aplicació i posada en marxa, apareix una preocupació bàsica de Save the Children: l'atenció als menors fills i filles de dones víctimes de la violència de gènere. La llei no els reconeix com el que són: víctimes de la violència de gènere.

iv. Algunes dades sobre la dimensió del problema⁹

Amb el seguiment jurídic i penal establert, durant els primers dos anys i mig d'aplicació de la Llei de violència de gènere (des de juny de 2005), 50.086 homes han estat condemnats per maltractar les seves parelles o exparelles, la qual cosa equival al 72 % del total de les sentències emeses per aquests delictes. Amb aquestes actuacions judicials ha acabat la sensació d'impunitat que abans afavoria els agressors, però no se'ls ha frenat.

L'Observatori contra la Violència Domèstica i de Gènere, sota els auspicis del Consell General del Poder Judicial (CGPJ), assenyala que entre gener i març de 2007 es van presentar 29.277 denúncies per violència de gènere, de les quals el 80 % van ser presentades directament per la víctima; el 9 %, per intervenció policial; el 10 %, per notificació de lesions a centres hospitalaris,

⁹ Observatorio de la Violencia [en línia] <<http://www.observatorioviolencia.org/documentos.php?id=120>>. S'hi inclouen delictes de violència de gènere: homicidi, avortament, lesions al fetus, lesions i maltractaments, delictes contra la llibertat, contra la llibertat i la indemnitat sexual, contra la integritat moral i contra drets i deures familiars, entre d'altres.

i l'1 %, per familiars. De les denúncies presentades per la víctima, el 9 % es van retirar per renúncia a continuar el procediment contra l'agressor, un percentatge menor que el d'anys anteriors.

El 2005 van morir a mans dels seus promesos o marits 52 dones; el 2006 van ser 62, i el 17 de desembre de 2007 la xifra arribava a 71. Igualment, l'Observatori dóna una xifra mitjana de 58 assassinats de gènere l'any en el darrer lustre.

Només un 30 % de les dones assassinades havia denunciat la parella.

B) NENS I NENES VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

Els menors fills i filles de dones víctimes de la violència de gènere són també víctimes d'aquesta violència, i per aquest motiu han de ser atesos i inclosos en el sistema de protecció¹⁰. En són víctimes perquè moltes vegades pateixen agressions directes, perquè presencien la violència entre els pares o simplement perquè viuen en un entorn de relacions violentes o abús de poder. Aquest context que justifica, legitima i desencadena la violència acaba per formar part de les relacions afectives i personals i fa que els i les menors rebin un model negatiu de relació que perjudica el seu desenvolupament. Veuen i pateixen una mare maltractada, en comptes de protectora. Veuen i pateixen un pare maltractador, en comptes de protector. A l'hora de formar els i les professionals, és bàsic que s'adonin que la violència no és només l'agressió física. La violència de gènere n'és una prova: els fets que converteixen tant les dones com els i les menors en víctimes no són les lesions físiques sinó la por i l'anul·lació que pateixen.

L'atenció integral als nens i nenes de les dones víctimes de la violència de gènere ha de ser abordada des d'una perspectiva de gènere i una perspectiva de drets, tant pel que fa a l'anàlisi com a les propostes d'atenció a les dones i als seus fills i filles. Aquest punt de vista implica l'establiment de polítiques i lleis que incorporin mesures orientades a promoure l'equitat de gènere, centrades en els drets de les víctimes i el seu exercici; el reconeixement de l'autonomia de les dones i els nens i nenes com a subjectes de dret, així com el ple reconeixement de la participació de les dones i també dels nens i les nenes en aquelles mesures i decisions que els afecten. Finalment, aquesta perspectiva inclou també destinar recursos a prevenir, atendre i eradicar la violència.

1. Algunes dades sobre els nens i nenes víctimes de la violència de gènere

- En relació amb els fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere, cal destacar que a Espanya no existeix un seguiment estadístic centralitzat des del CGPJ o de les dades de les ordres de protecció, tot i que sí s'han inclòs les dades sobre les mares. Només existeixen les dades de les comunitats autònomes que esmenten els nens i nenes que es troben amb les seves mares a les cases d'acolliment.
- L'Observatori contra la Violència Domèstica i de Gènere té registrats, el primer trimestre de 2007, en la categoria de *lesions al fetus*¹¹ 13 casos a Extremadura, 1 a Castella i Lleó i 34 a Madrid. En el segon trimestre de 2007, es registren 288 casos a Andalusia i 1 a Castella - la Manxa.

¹⁰ Save the Children va elaborar una investigació el 2005 (publicada el 2006) per analitzar si el sistema considerava el nen o nena com a víctima de la violència de gènere, amb tot el que aquest fet comportava: dotació de recursos, creació d'equips i professionalització de la intervenció en aquests menors.

¹¹ No s'especifica com s'ha exercit la violència, es podria deduir que és contra la mare embarassada. En el capítol 4 es parla de les conseqüències que té la violència de gènere en el fetus quan es produeix durant l'embaràs.

- El 2007, a partir del seguiment mediàtic, la Federación de Asociaciones de Mujeres Separadas y Divorciadas¹² registra 4 casos de nenes mortes per violència de gènere.

Tot seguit es presenten les estadístiques per grups d'edat de dones mortes per violència de gènere a mans de les seves parelles o exparelles. S'hi observa que les dones mortes per violència de gènere es troben majoritàriament en els grups d'edat d'entre els vint-i-un i els quaranta anys, que són també edats en què trobem moltes dones que tenen a càrrec seu fills o filles que depenen emocionalment d'elles.

DONES MORTES PER VIOLÈNCIA DE GÈNERE A MANS DE LA SEVA PARELLA O EXPARELLA, PER GRUPS D'EDAT

<http://www.mtas.es/mujer/mujeres/cifras/tablas/W807.XLS>

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Fins a l'1 febrer
Menors de 16	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	
16-17	1	1	0	2	1	1	1	0	0	0	
18-20	2	2	0	2	0	5	4	2	2	1	
21-30	9	15	18	16	16	13	14	15	18	2	
31-40	17	26	18	11	27	17	15	27	16	0	
41-50	6	8	5	6	15	9	10	9	15	2	
51-64	3	7	5	7	4	11	3	5	10	2	
Majors de 64		4	4	9	7	11	10	10	10	0	
Desconeguda	9	0	0	1	1	2	1	0	0	0	
TOTAL	54	63	50	54	71	72	58	68	71	7	

Font: entre 1999 i 2005, elaboració del Ministeri de Treball i Afers Socials a partir de notícies de premsa i de dades del Ministeri de l'Interior, i a partir de 2006, dades de la Delegació Especial del Govern contra la Violència sobre la Dona.

També s'observa els darrers anys un augment de denúncies de noies entre divuit i vint anys víctimes de maltractaments per part de les seves parelles o exparelles¹³.

Sobre **les conseqüències i l'impacte** que la violència de gènere pot tenir sobre el desenvolupament psicològic i emocional dels fills i filles de la víctima (qüestions que es tractaran àmpliament en el capítol 4), s'ha afirmat el que segueix:

S'ha demostrat també que l'exposició a la violència de gènere en l'àmbit domèstic causa efectes negatius en els infants, amb independència de l'edat dels nens i nenes que la pateixen: diversos problemes físics (retard en el creixement, alteracions del son i l'alimentació, disminució d'habilitats motores...), alteracions emocionals greus (ansietat, ira, depressió, autoestima baixa, trastorn per estrès posttraumàtic...), certs problemes cognitius (retard en el llenguatge, afectació del rendiment escolar...) i nombrosos problemes de conducta (habilitats socials escasses, agressivitat, trastorn per dèficit d'atenció amb hiperactivitat, immaduresa, delinqüència, drogoaddiccions...). Aquestes alteracions se superposen al patró descrit en els

¹² Federación de Asociaciones de Mujeres Separadas y Divorciadas [en línia]
<<http://www.separadasydivorciadas.org/violencia.asp>>

¹³ Ministeri de Treball i Afers Socials, 2006.

nens i nenes que són víctimes directes d'abusos. Per això, comença a incloure's dins dels tipus de maltractament infantil l'exposició a la violència de gènere a la llar.¹⁴

D'altra banda, el grup PrevInfad, de la Sociedad Española de Medicina de Familia y Comunitaria, ha definit el maltractament infantil com «qualsevol acció, omissió o tracte negligent, no accidental, que priva el nen dels seus drets i benestar i que amenaça i/o interfereix en el seu desenvolupament ordenat, físic, psíquic o social, els autors del qual poden ser persones, institucions o la mateixa societat. El maltractament infantil inclou l'amenaça o el dany físic, psíquic o social».¹⁵ Dins del maltractament emocional i psicològic s'inclou el fet de ser testimoni de la violència.

L'impacte de la violència de gènere en el nucli familiar, que és la unitat on es posen les bases de les relacions de les persones amb els i les altres, és molt alt i ha de ser abordat de manera global, atenent a totes les víctimes: dona, nens i nenes, gent gran i altres persones dependents.

ii. Algunes dades en relació amb l'impacte de la violència de gènere

En relació amb els fills i filles de les dones víctimes de violència de gènere, un estudi de l'Asociación de Mujeres Progresistas (2005) elaborat a centres i cases d'acolliment d'Espanya amb dones maltractades revela que el 80 % d'elles va pensar a suïcidar-se després de viure la violència de gènere durant un període llarg de temps. Les dones d'aquest estudi tenien una mitjana d'edat de trenta-tres anys, i el 72 % d'elles, una mitjana de dos fills. La situació de desesperació, temor, culpabilitat i autoestima baixa les va dur a pensar en el suïcidi com a sortida malgrat l'existència dels fills.¹⁶

En un projecte de la Universitat de València (2006), s'esmenta que el **26 %** de les dones participants informen que **l'agressor també maltracta els menors**. A més, el 16 % de les mares informen que van patir maltractaments durant l'embaràs.¹⁷

Les dades sobre menors maltractats en l'àmbit familiar per grups d'edat i sexe confirmen la tendència segons la qual les nenes no només continuen sent les víctimes principals dels maltractaments, sinó que la distància respecte dels nens segueix augmentant. L'any 2001, el 55 % de les víctimes de maltractaments van ser nenes i el 45 %, nens. L'any 2005, 4.077 víctimes de maltractaments van ser nenes (63,3 %), enfront de 2.361 nens (36,7 %).¹⁸

Així, dins l'estructura familiar jeràrquica, el gènere i l'edat constitueixen els eixos de desequilibri: les dones, els nens i nenes i la gent gran són les víctimes principals de la violència dins la família.¹⁹

Si partim de la premissa que els nens i nenes són víctimes de la violència de gènere que pateixen les seves mares, podem concloure que, a partir de les estadístiques esmentades, és més gran el nombre de nens i nenes víctimes d'aquesta violència que el de les mateixes dones.

¹⁴ AGUILAR REDORTA, L. «Hijos e hijas de la violencia». Federación de Asociaciones de Mujeres Separadas y Divorciadas, 2004.

¹⁵ SORIANO FAURA, F. J. «Prevención y detección del maltrato infantil». PrevInfad. Grupo de trabajo de la Sociedad Española de Medicina de Familia y Comunitaria, 2001.

¹⁶ LORENTE, M., SÁNCHEZ DE LARA, C. i NAREDO, C. (2005)

¹⁷ MESTRE, M.V., TUR, A. M. i SAMPER, P. (2006)

¹⁸ Ministeri de Treball i Afers Socials, 2006.

¹⁹ PATRÓ, R. i LIMINIANA, R. (2005)

3. ELS DRETS DELS NENS I NENES VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

En la feina de l'àmbit jurídic amb les víctimes de la violència de gènere hi ha dos grans obstacles: la complexitat de la matèria, fet que s'afegeix a les característiques de la població atesa, que, pel seu desenvolupament o habilitats personals, pot tenir dificultats per entendre la terminologia jurídica, i la falta d'habilitats o coneixements del professional per aconseguir explicar els conceptes jurídics, sobretot si es té en compte la necessitat dels professionals dels diferents serveis de guanyar-se la confiança de qui s'ha acostat a ells i de crear una empatia que els permeti conèixer-ne les necessitats, amb la finalitat de poder cobrir-les de la manera més adequada per als seus interessos.

Per conciliar la necessitat de claredat i senzillesa amb la precisió de certes nocions jurídiques bàsiques, es proposa un petit recorregut jurídic, amb les referències corresponents a cada qüestió.

La primera pregunta que es planteja és: quines coses pot fer un infant per ell mateix? La resposta més exacta seria «totes aquelles que no li prohibeixi l'ordenament jurídic». Aquesta resposta quedaria sota el paraigua del que s'anomena **conceptes jurídics indeterminats**, que serien aquells tan amplis que som incapaços de mesurar-los o controlar-los en un primer intent.

El conjunt de les normes que formen un ordenament jurídic, que d'una manera corrent anomenem “**Dret**”, és un intent d'ordenar les conductes humanes per aconseguir el bé comú.

Un ordenament jurídic està constituït per una col·lecció de normes, que s'anomenen fonts i que poden ser de diferents tipus. Així, les fonts del nostre ordenament jurídic són la llei, el costum i els principis generals del dret. Aquesta col·lecció es completa amb els tractats internacionals²⁰ i, en circumstàncies concretes, amb la jurisprudència o la interpretació de l'ordenament jurídic que fan els jutges.

La norma l'elaboren els representants del poble, escollits per mitjans democràtics, que assumeixen d'aquesta manera el mandat que els encarrega la ciutadania en el moment que expressa la seva voluntat en les urnes (poder legislatiu). Per al desenvolupament tècnic de la norma, se sol habilitar o facultar els diferents ens de les administracions públiques, que no poden desviar-se de les pautes marcades per la mateixa norma (poder executiu). Els jutges i els tribunals s'encarreguen de supervisar el compliment i el desenvolupament correcte de les normes (poder judicial).

La figura central de l'ordenament jurídic és “**la persona**” i la finalitat del dret és reconèixer la dignitat de la persona i oferir-li una tutela decidida i incondicional.

L'aptitud de la persona per ser titular de drets i poder ser part en les relacions jurídiques s'anomena “**capacitat jurídica**” i no implica cap activitat per part seva. No és una condició que s'atorgui, ja que ve donada pel simple fet de ser persona (dignitat), sinó que el dret vetlla perquè quedi prou reconeguda i crea els mecanismes perquè pugui gaudir-se i desenvolupar-se en plenitud.

La “**capacitat d'obrar**” és la qualitat d'una persona per exercitar per ella mateixa els seus drets, per expressar la seva voluntat de manera conscient. Si això no és possible, qui completa aquesta facultat, per disposició legal o per ordre judicial, és el representant legal (pare, mare,

²⁰ Article 1.1 del Codi civil d'acord amb l'article 96 de la Constitució i l'article 1.5 del Codi civil: «Els tractats internacionals formalitzats vàlidament, un cop publicats oficialment a Espanya, formaran part de l'ordenament intern [...]». Això implica que la Convenció de Nacions Unides sobre els Drets dels Infants forma part del nostre ordenament jurídic.

tutor/ra, etc.). Un exemple d'aquesta diferència pot ser pensar en un infant acabat de néixer que és propietari d'un cavall:

- Té capacitat jurídica? Sí, perquè pot ser vàlidament propietari del cavall sense que aquest fet impliqui cap activitat per part seva.
- Té capacitat d'obrar? No, perquè, entre moltes altres coses, no pot expressar la seva voluntat de manera conscient.

Quotidianament diem que podem fer una cosa perquè hi tenim “**dret**”, és a dir, que una norma protegeix un interès a favor nostre. L'expressió més gràfica i completa que n'hem trobat és la del professor De Castro:²¹ «[...] dret subjectiu és la situació de poder concret concedida sobre una certa realitat social a una persona (com a membre actiu de la comunitat jurídica), i a l'àrbitri de la qual es confia el seu exercici i defensa [...]». Potser amb un exemple es veu que en la definició no hi sobra res. Pensem en el dret a vot en les eleccions:

- No tothom qui viu al voltant nostre pot votar; per exemple, no poden votar els turistes o els que no tenen el permís de residència (tècnicament, no són membres actius de la comunitat jurídica).
- La situació de poder concret és la de manifestar la voluntat per mitjà de les urnes el dia fixat, dins de les hores marcades i sempre que la persona estigui inscrita correctament en el cens.
- La decisió de si es vota o no (exercici del dret) o de si es reclama quan algú ens impedeix votar (defensa) pertany a cadascun de nosaltres.

En resum, existeixen un seguit de facultats que poden o han de ser exercides directament pels fills i filles (per exemple, assimilar l'educació que se'ls proporciona o formar part d'una associació juvenil) i altres en les quals la capacitat d'obrar haurà de ser completada pels qui tinguin legalment aquesta facultat (com pot ser el cas, per exemple, de la compra d'un immoble).

És interessant analitzar, com a base i document més important del marc jurídic sobre la violència exercida contra els nens i nenes, la Convenció de Nacions Unides sobre els Drets dels Infants.²²

La Convenció pot ser considerada com el primer tractat universal i multilateral que, en termes generals, estableix el reconeixement internacional dels drets de l'infant com a ésser humà; és a dir, com a subjecte actiu de drets i no com a simple objecte passiu d'un dret a ser protegit. Aquesta concepció és la base d'un nou enfocament del treball a favor de la infància, basat en els drets humans i no, com abans, en l'enfocament tradicional, que consistia a satisfer necessitats des d'una òptica assistencial i caritativa. Des de l'entrada en vigor de la Convenció, la comunitat internacional s'obliga a garantir el compliment dels drets dels nens i les nenes.

Perquè una convenció internacional tingui rang de llei en un Estat, ha de ser signada i després ratificada per aquest. La Convenció sobre els Drets dels Infants va ser aprovada per unanimitat per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 20 de novembre de 1989 i és el document internacional que més països han ratificat. La seva transcendència rau en l'obligatorietat per als estats que comporta el fet de ratificar-la. Aquest caràcter de llei internacional, a diferència d'altres textos anteriors, obliga els estats part a assegurar-ne l'aplicació adaptant la legislació interna al text de la Convenció i a cada nen subjecte a la seva jurisdicció, a promoure les mesures adequades per garantir la protecció dels infants i a ser responsables davant la comunitat internacional de les seves accions pel que fa als drets dels nens i nenes.

²¹ ÁNGEL YAGÜEZ, R. DE. Introducción al estudio del derecho. Universidad de Deusto, 1988, p. 264.

²² Campaña «Educa, no pegues». Save the Children, 1999.

En resum, **la Convenció és un text legalment vinculant en els estats que van ratificar-la**: tots els estats membres de Nacions Unides, excepte els Estats Units i Somàlia. **Espanya va signar la Convenció el 26 de gener de 1990, va ratificar-la el 30 de novembre del mateix any i el text va entrar-hi en vigor el 5 de gener de 1991.**

La Convenció sobre els Drets dels Infants abraça tot l'espectre dels drets humans, és a dir, reconeix tant els drets civils i polítics com els econòmics, socials i culturals, i afirma implícitament que el gaudi d'un dret no es pot separar dels altres: l'entorn que un nen necessita per desenvolupar les seves capacitats físiques, intel·lectuals, morals o espirituals requereix tant una atenció mèdica i una educació adequades com un medi social i familiar sa i segur, una alimentació equilibrada i unes normes mínimes que regulin l'actuació dels mitjans de comunicació.

El text es compon d'un preàmbul que n'apunta els principis bàsics fonamentals i de 54 articles, estructurats en tres parts:

- la primera, que inclou de l'article 1 al 41, defineix els drets que la comunitat internacional reconeix als nens i nenes (enunciats des del punt de vista de les obligacions que contreuen els estats part);
- la segona, de l'article 42 al 45, estableix el mecanisme per controlar el compliment de la Convenció. Amb aquest objectiu, s'acorda la creació del **Comitè dels Drets dels Infants**, per fer el seguiment dels progressos assolits pels estats en l'aplicació de la Convenció. El Comitè examina els informes que els estats part li presenten periòdicament i emet recomanacions;
- la tercera, de l'article 46 al 54, fixa les condicions per a l'aplicació de la Convenció: entrada en vigor, esmenes, reserves, etc.

A l'hora d'analitzar l'atenció jurídica als nens i nenes víctimes de la violència de gènere, cal aclarir alguns conceptes clau.

A) ELIMINACIÓ D'OBSTACLES I INTERÈS SUPERIOR DE L'INFANT

Segons l'article 9.2 de la Constitució, als poders públics els correspon:

- Promoure les condicions perquè la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en els quals s'integra siguin reals i efectives.
- Eliminar, apartar o obviar els obstacles que impedeixin o dificultin la seva plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social.

L'interès superior dels nens i nenes comporta la protecció i la garantia dels seus drets fonamentals com a persones i de la seva dignitat i el foment del desenvolupament lliure de la seva personalitat,²³ uns valors i uns drets reconeguts en l'article 10.1 de la Constitució (dignitat, desenvolupament lliure de la persona i drets fonamentals).

I, per la seva banda, l'article 39 de la Constitució estableix que:

1. Els poders públics asseguraran la protecció social, econòmica i jurídica de la família.
2. Els poders públics asseguraran, així mateix, la protecció integral dels fills, tots iguals davant

²³ Sobre això, vegeu els articles de l'1 al 41 de la Convenció i l'article 10, entre d'altres, de la Constitució.

la llei amb independència de la seva filiació, de la mare i de l'estat civil d'ella. La llei possibilitarà la investigació de la paternitat.

3. Els pares han de prestar assistència de tot tipus als fills nascuts dins o fora del matrimoni, durant la minoria d'edat i en la resta de casos en què sigui procedent.
4. Els nens gaudiran de la protecció establerta en els acords internacionals que vetllen pels seus drets.

Save the Children considera que, basant-se en aquest principi de l'interès superior, quan una família es troba en situació de violència de gènere, és l'infant qui ha de tenir prioritat en l'avaluació de les necessitats i l'atenció adequades.

B) PÀTRIA POTESTAT²⁴

És la figura establerta per completar la capacitat d'obrar. D'acord amb l'article 154 del Codi civil, aquesta potestat comprèn els deures i facultats següents respecte dels infants:

- vetllar per ells
- acompanyar-los
- alimentar-los
- educar-los i proporcionar-los una formació integral
- representar-los
- administrar els seus béns.

Si els fills tenen prou judici, sempre se'ls haurà d'escollar abans de prendre decisions que els afectin. A més, els pares podran, en l'exercici de la seva potestat, demanar l'ajut de l'autoritat.

Per la seva banda, mentre estiguin sota la potestat dels pares, els fills estaran obligats a:

- obeir i respectar sempre els pares
- contribuir de manera equitativa, segons les possibilitats, al manteniment de les càrregues de la família.

Com a característiques de la pàtria potestat, podem destacar que és:

- irrenunciable
- intransmissible
- imprescriptible.

És a dir, que es tracta d'un deure al qual no es pot renunciar, i negligir-lo pot arribar a constituir un delictes d'abandó de família. No es pot transmetre, llevat dels casos de tutela administrativa, guarda de fet, guarda administrativa o adopció. S'extingeix amb la majoria d'edat (tret que existeixi una incapacitació), l'emancipació, la mort o la declaració de defunció.

²⁴ Articles 154-171 del Codi civil. Vegeu la Llei 54/2007, de 28 de desembre, d'adopció internacional (BOE <http://www.boe.es/g/es/bases_datos/doc.php?coleccion=iberlex&id=2007/22438> [29 desembre 2007]), en el DFI de la qual ha desaparegut de l'article 154 la possibilitat d'una «correcció raonable».

Quan s'incompleixen o s'exerceixen inadecuadament els deures de protecció i els i les menors són privats de l'assistència necessària moral o material, es diu que existeix una situació de desamparament. En aquests casos es pot recórrer a la figura de la guarda, per mitjà de la qual una entitat pública es fa càrrec d'atendre les necessitats dels infants.

De vegades, aquesta manca d'assistència necessària ve donada pel maltractament al qual s'ha sotmès la família. Aquest maltractament, que tant pot ser físic com moral, es manifesta de manera cruel en el que s'anomena maltractament econòmic, que suposa la humiliació necessària per vèncer la voluntat de la víctima, mitjançant l'abús del dret o el seu exercici antisocial en tots els aspectes econòmics que el lliguin amb les víctimes, per fer que es trobin atrapades en una teranyina d'aparença legal, a la mercè del maltractador. La llei no empara aquesta situació de maltractament.²⁵

Per aquest motiu, i sense perjudici del que s'exposarà més endavant, no s'ha de tenir por a denunciar qualsevol tipus de maltractament. La denúncia no ens privarà de drets sobre els fills i filles, no ens «prendrà els fills i filles»; per contra, posarà en relleu la situació real i enfortirà les pautes de comportament dels nens i nenes. Tot i això, és recomanable assessorar-se prèviament per preparar una estratègia eficaç i informar-nos dels tràmits administratius o processals pels quals haurem de passar, amb la finalitat d'efectuar-los amb coneixement de causa. Podem expressar-ho dient que una persona no es pot llançar per un tobogan si no se li ha explicat com fer-ho.

En els casos en què realment falta, de manera provisional, “l'assistència necessària”, la figura de l'acolliment és una solució transitòria interessant, amb els matisos que tot seguit s'indiquen.

S'anomena **acolliment** la guarda o protecció del menor assumida per l'entitat pública competent, a petició dels pares o tutors (quan per circumstàncies greus no puguin atendre el menor) o en l'exercici de la funció protectora que la llei atribueix a aquestes entitats.

Les modalitats d'acolliment familiar, segons la seva finalitat, són les següents:

- **Acolliment familiar simple.** Té l'objectiu de garantir l'atenció del menor fins que es convingui una altra mesura de protecció més estable. Així, destaca pel seu caràcter transitori, ja sigui perquè es veu factible la reinserció del menor en la família d'origen o perquè s'ha acordat mentre no s'adopti una mesura de protecció més estable.
- **Acolliment familiar permanent.** S'aconsella en determinats casos de menors, per raó de la seva edat, circumstàncies o context familiar. En aquesta modalitat, l'entitat pública podrà demanar al jutge que atribueixi a les persones acollidores facultats de la tutela que en facilitin l'exercici de les responsabilitats.
- **Acolliment familiar preadoptiu.** Normalment constitueix l'estat anterior a l'adopció i té l'objectiu de determinar un període previ de convivència del menor amb la previsible família adoptiva, amb la finalitat de comprovar que les relacions que s'estableixin entre ells facin pensar en un bon desenvolupament dels llaços familiars. Es formalitza per part de l'entitat pública quan s'eleva la proposta d'adopció del menor a l'autoritat judicial. La seva durada serà tan breu com es pugui i no podrà passar de l'any.

²⁵ Article 7.2 del Codi civil.

D) MAJORIA D'EDAT I EMANCIPACIÓ

Llevat dels casos en què hi hagi una pròrroga de la pàtria potestat o es declari la incapacitat d'una persona, la capacitat plena d'obrar s'obté amb la majoria d'edat, que en el nostre ordenament jurídic, així com en la Convenció de Nacions Unides sobre els Drets dels Infants, està fixada en els divuit anys.²⁶

No obstant això, malgrat que és un principi general, té excepcions, perquè no tots els drets poden exercir-se des del moment en què s'arriba a la majoria d'edat. Així, ens trobem que, per exemple, per cobrar una pensió de jubilació cal haver cotitzat durant un període mínim de temps²⁷ o que cal tenir una edat mínima per adoptar.²⁸

D'altra banda, abans de la majoria d'edat es té la capacitat per a determinats negocis si hi ha hagut una emancipació.

L'emancipació és la situació jurídica en virtut de la qual una persona major de setze anys i menor de divuit pot disposar de la seva persona i els seus béns com si fos major d'edat (llevat de casos especials establerts per la llei). Perquè es porti a terme l'emancipació per concessió de qui exerceixi la pàtria potestat, cal que el o la menor hagi fet setze anys i que ho consenti. L'emancipació s'atorgarà per escriptura pública o per compareixença davant el jutge encarregat del registre.²⁹

E) CONVENCIÓ SOBRE ELS DRETS DELS INFANTS

Si bé és cert que les normes de cada Estat són les que regeixen els àmbits en què puguin ser més beneficioses, a partir de la Declaració Universal dels Drets Humans, adoptada i proclamada per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la resolució 217 A (III), de 10 de desembre de 1948³⁰, i la Convenció sobre els Drets dels Infants, aprovada a Nova York el 20 de novembre de 1989³¹, es poden classificar els drets dels nens i nenes d'acord amb les categories següents:

- **Drets de supervivència:** per protegir i garantir els drets a la vida i a satisfer les necessitats més bàsiques (alimentació, empara i protecció de la salut).
- **Drets de desenvolupament:** per protegir i garantir el desenvolupament ple (físic, espiritual, moral i social) dels infants, com ara els drets a l'educació, la cultura, el joc i la llibertat de pensament, consciència i religió.
- **Drets de protecció:** per protegir els infants i garantir que no siguin víctimes d'abusos, negligència o explotació, com ara el dret a un nom (identitat), la nacionalitat i l'atenció.

²⁶ Articles 1 i 37 de la Convenció sobre els Drets dels Infants i article 12 de la Constitució espanyola.

²⁷ Una persona que, per llei, no té l'edat mínima per treballar tampoc pot cotitzar.

²⁸ Segons l'article 175 del Codi civil, cal tenir vint-i-cinc anys.

²⁹ Articles 214 i següents del Codi civil.

³⁰ Declaración Universal [en línia]

<<http://www.justizia.net/Docuteca/ficheros.asp?intcodigo=2828&IdDoc=SP&Idioma=sp>>.

³¹ Convenció de Nacions Unides sobre els Drets dels Infants, adoptada i oberta a la signatura i ratificació en la resolució 44/25, de 20 de novembre de 1989, de l'Assemblea General. D'acord amb el seu article 49, va entrar en vigor el 2 de setembre de 1990. Convención sobre los Derechos del Niño [en línia]

<http://www.unhcr.ch/spanish/html/menu3/b/k2crc_sp.htm>.

- **Drets de participació:** per protegir i garantir la participació dels infants en les decisions que els afecten i en les activitats de les seves comunitats i països, com ara la llibertat d'expressió.

La Convenció pot ser considerada com el primer tractat universal i multilateral que, en termes generals, estableix el reconeixement internacional dels drets de l'infant com a ésser humà, com a subjecte actiu de drets i no com a simple objecte passiu d'un dret a ser protegit. Es treballa a favor dels drets humans de la infància, no només per satisfer-ne les necessitats des d'una òptica assistencial i caritativa. Amb la Convenció, la comunitat internacional s'obliga a garantir el compliment dels drets dels nens i les nenes, a vetllar per la seva dignitat.

És el document internacional que més països han ratificat. Té caràcter obligatori per als estats que l'han ratificat³² i implica l'obligació d'adaptar la legislació interna al text de la Convenció. A més, s'aplica a tots els nens i nenes subjectes a la jurisdicció de l'Estat, que ha de promoure les mesures adequades per garantir-ne la protecció i respondre davant la comunitat internacional de les accions adoptades pel que fa als drets dels infants.

La Convenció sobre els Drets dels Infants abraça tot l'espectre dels drets humans, és a dir, reconeix tant els drets civils i polítics com els econòmics, socials i culturals, i afirma implícitament que el gaudi d'un dret no es pot separar dels altres: l'entorn que un nen necessita per desenvolupar les seves capacitats físiques, intel·lectuals, morals o espirituals requereix tant una atenció mèdica i una educació adequades com un medi social i familiar sa i segur, una alimentació equilibrada i unes normes mínimes que regulin l'actuació dels mitjans de comunicació.

El text es compon d'un preàmbul que n'apunta els principis bàsics fonamentals i de 54 articles, estructurats en tres parts:

- la primera, que inclou de l'article 1 al 41, defineix els drets que la comunitat internacional reconeix als nens i nenes (enunciats des del punt de vista de les obligacions que contreuen els estats part);
- la segona, de l'article 42 al 45, estableix el mecanisme per controlar el compliment de la Convenció. Amb aquest objectiu, s'acorda la creació del Comitè dels Drets dels Infants, per fer el seguiment dels progressos assolits pels estats en l'aplicació de la Convenció. El Comitè examina els informes que els estats part li presenten periòdicament i emet recomanacions;
- la tercera, de l'article 46 al 54, fixa les condicions per a l'aplicació de la Convenció: entrada en vigor, esmenes, reserves, etc.

També podem trobar la normativa bàsica aplicable al nostre ordenament jurídic, entre d'altres³³, en els següents documents jurídics i institucions:

- Regles de Pequín
- Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea
- Convencions del Consell d'Europa sobre els drets dels infants
- Conveni de l'Haia sobre protecció dels infants i cooperació en matèria d'adopció internacional (29 de maig de 1993)
- Constitució espanyola de 1978³⁴
- Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor

³² La Convenció ha estat ratificada per tots els estats membres de les Nacions Unides, excepte els Estats Units i Somàlia. Espanya va signar la Convenció el 26 de gener de 1990, va ratificar-la el 30 de novembre del mateix any i el text va entrar-hi en vigor el 5 de gener de 1991.

³³ Vegeu les referències bibliogràfiques.

³⁴ Vegeu-ne, com a mínim, els articles 9.2, 12 i 39.

- Llei 3/2005, de 18 de febrer, d'atenció i protecció a la infància i l'adolescència del País Basc
- Llei orgànica 5/2000, de 12 de febrer, reguladora de la responsabilitat penal dels menors
- Codi civil
- Centro Reina Sofía (documents sobre normativa autonòmica)
- Ararteko (documents sobre menors).

En l'esquema següent s'enumeren els drets recollits en la Llei 3/2005, de 18 de febrer, d'atenció i protecció a la infància i l'adolescència del País Basc:

Drets bàsics	Articles 10-17
Drets a la salut i a l'atenció sanitària	Articles 18-21
Dret a l'educació	Articles 22-25
Dret a la cultura	Articles 26-33
Dret al temps de lleure actiu	Articles 34-35
Dret al medi ambient	Articles 36-37
Dret a l'entorn	Articles 38-39
Dret a la integració social	Articles 40-44

Tot seguit s'adjunta, a manera de sinopsi, una petita comparació entre el Codi civil i la normativa del País Basc:

<u>Comparació de normatives</u>	<u>Codi civil</u>	<u>Llei 3/2005</u> ³⁵
Deures	Article 155	Article 45
Representació legal	Articles 162-163	Article 46
Administració de béns	Articles 164-168	
Extinció de la pàtria potestat	Articles 169-171	
Guarda i acolliment	Article 172	Articles 64 i 69
Adopció	Articles 175-180	Articles 82 i 85
Tutela	Articles 215-222	
Guarda de fet	Article 303	
Majoria d'edat	Article 314	
Emancipació	Articles 314-324	

F) DE L'EXERCICI DELS DRETS

Com ja s'ha exposat, els poders públics tenen la responsabilitat d'eliminar els obstacles per al gaudi ple dels drets i les llibertats.

La normativa processal, en totes les seves jurisdiccions, s'ha pensat per a les persones majors d'edat, fet que comporta que, llevat dels drets de tipus personalíssim, la capacitat d'obrar dels nens i nenes s'hagi de completar amb qui exerceixi les facultats de la pàtria potestat o amb el Ministeri Fiscal (en els casos de desemparament o de conflicte d'interessos). Per exemple, és significativa la redacció de l'article 180.5 del Codi civil (per la Llei 54/2007, de 28 de desembre, d'adopció internacional), en el qual, referint-se al dret de les persones adoptades a conèixer les seves dades biològiques, s'estableix que ho podran fer per elles mateixes un cop hagin arribat a la majoria

³⁵ Llei 3/2005, de 18 de febrer, d'atenció i protecció a la infància i l'adolescència. BOPV [en línia] <http://www.euskadi.net/cgi-bin_k54/bopv_20?c&f=20050330&a=200501476>; Ley 3/2005, de 18 de febrero, de atención y protección a la infancia y la adolescencia [en línia] <http://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/pv-l3-2005.html>

d'edat o representades pels pares adoptius durant la minoria d'edat. Per aquest motiu es crea un servei especialitzat d'assessorament i ajuda per als sol·licitants.

El Ministeri Fiscal té les obligacions legals de vetllar pels interessos dels menors i dels incapacitats i d'actuar perquè puguin gaudir plenament dels seus drets i llibertats, afavorint la intervenció de les institucions administratives de protecció³⁶ i impulsant judicialment les mesures que consideri adequades per als i les menors. Té una rellevància especial la funció del Ministeri de vetllar per la protecció de la intimitat dels nens i nenes.³⁷

Cal escoltar els infants per resoldre totes aquelles qüestions que els afectin, sempre que tinguin prou judici. Moltes vegades, però, pot haver-hi problemes d'interpretació, i, per tant, la participació dels i les menors acaba sent escassa. Els casos els resolen els jutges i els tribunals d'acord amb el seu saber i entendre, sense el suport de tècnics que puguin valorar o encarrilar les opinions dels nens i nenes.

Tant en els processos civils com els penals³⁸, els nens i nenes poden ser testimonis des dels catorze anys, sempre que no estiguin privats de la raó o de l'ús dels sentits. No obstant això, els menors de catorze anys podran declarar com a testimonis si, a parer del tribunal, tenen prou discerniment per conèixer i declarar de manera veraç³⁹. Pel que fa a les qüestions controvertides al voltant de la pàtria potestat, també poden ser escoltats si tenen prou judici i si, en tot cas, són més grans de dotze anys.⁴⁰

Més enllà de les qüestions patrimonials (com l'exemple del cavall), en les quals la participació dels menors es canalitza per mitjà dels seus representants legals, en les qüestions relacionades amb els processos del dret de família s'entén que la participació dels infants hauria de canalitzar-se a través d'equips tècnics psicosocials. Aquesta solució s'ha adoptat en els processos per exigir la responsabilitat penal dels menors, però en els relatius a les relacions familiars (guarda, custòdia, tutela, etc.)⁴¹, aquesta potestat resta a l'arbitri de la persona que jutja, que, a la vegada, està sotmesa als condicionants de la productivitat i dels objectius marcats per l'agenda judicial.

Les modificacions processals dutes a terme els darrers anys en les diferents jurisdiccions han comportat una acceleració a l'hora de resoldre determinats conflictes i d'adoptar mesures cautelars de manera més àgil, però, també, han reforçat la «invisibilitat» dels nens i nenes en molts processos i en les seves conseqüències. Un exponent clar n'és la combinació entre l'ordre de

³⁶ Quan consideri que existeix desemparament.

³⁷ Instrucció 1/2007, de 15 de febrer, sobre actuacions jurisdiccionals i intimitat dels menors. Instrucció 1/2007 [en línia] <<http://www.fiscal.es/csblob/INSTRUCCIÓN%201-2007.doc?blobcol=urldata&blobheader=application%2Fmsword&blobkey=id&blobtable=MungoBlobs&blobwhere=1109248173454&ssbinary=true>>.

³⁸ Vegeu:

_ Articles 433 i 438 (menors d'edat) de la Llei d'enjudiciament criminal, en relació amb l'article 706 de la mateixa llei.
_ Protecció de testimonis en causes criminals: article 2.b de la Llei orgànica 19/94, de 23 de desembre, de protecció a testimonis i perits en causes criminals.

_ Jurisdicció civil: article 361 (idoneïtat per ser testimonis) de la Llei d'enjudiciament criminal. L'article diu: «Totes les persones podran ser testimonis, llevat de les que es trobin permanentment privades de raó o de l'ús dels sentits respecte de fets dels quals només es pugui tenir coneixement per mitjà d'aquests sentits. Els menors de catorze anys podran declarar com a testimonis si, a parer del tribunal, tenen prou discerniment per conèixer i declarar de manera veraç».

³⁹ Cal recordar que, d'acord amb l'article 180.1.3 del Codi penal, es produeix violació si la persona té menys de tretze anys.

⁴⁰ Article 156 del Codi civil.

⁴¹ Article 92.6 del Codi civil.

protecció i els judicis ràpids. No obstant això, la creació dels jutjats de violència sobre la dona ha reduït en part aquests problemes, atès que, a més de la instrucció del procés penal, s'encarreguen d'adoptar mesures en qüestions de dret de família.

Tot i així, quan no és possible recórrer a un sistema alternatiu de resolució de conflictes com ara la mediació⁴², la participació dels nens i nenes pot ser més activa i canalitzada per experts d'equips multidisciplinaris, que analitzen les necessitats de les persones implicades i proposen solucions adequades.

En resum, “l’eliminació d’obstacles” consisteix a crear els mecanismes per conèixer tan bé com es pugui les necessitats dels nens i nenes i intentar satisfer-les per facilitar-ne el desenvolupament integral. Els infants no poden ser una simple motxilla de la mare, sinó que tenen necessitats pròpies que s’han de valorar de manera independent, per defensar la dignitat que formalment se’ls reconeix.

⁴² Sobre aquest tema, es poden consultar les actuacions que es desenvolupen en els processos de reparació compresos en la jurisdicció penal de menors, les intervencions recents en l'àmbit de la mediació penal, les intervencions dels equips de mediació familiar i les intervencions de les comissions de convivència de les delegacions d'Educació.

4. ALGUNS ASPECTES RELLEVANTS DEL DESENVOLUPAMENT EVOLUTIU DELS NENS I NENES

L'ésser humà és el mamífer que depèn dels seus pares durant més temps abans d'arribar a la independència total. Malgrat que el temps pugui variar molt segons la família, la societat i la cultura en què es desenvolupi, l'infant no pot créixer de manera sana si no rep alimentació, afecte i educació dels pares durant, almenys, els primers anys de vida.

Què necessita un infant per créixer de manera sana? És evident per a tothom que un nen o nena necessita menjar, acolliment, exercici físic i moltes hores de son per créixer físicament sa, i també se sap que necessita anar a l'escola per fer amics i aprendre a llegir i escriure. Però, què necessita un infant per créixer emocionalment sa i poder establir bones relacions amb els altres? Necessita un vincle sa i segur amb els adults que s'encarregaran de criar-lo els primers anys de vida.

Des que és molt petit, el nadó pot percebre l'estat d'ànim de les seves figures parentals; cerca la mirada, el somriure i el consol per sentir-se tranquil i reconfortat. Per contra, quan a l'infant li manca la tranquil·litat i la moderació dels pares, comença a generar ansietat i desassossec des dels primers mesos de vida. El tipus de relació que el nadó estableix amb les figures parentals i el que s'estableix entre pare i mare repercuteix directament en el desenvolupament emocional del nen o nena.

Parlar del desenvolupament evolutiu dels nens i nenes és una qüestió que comporta integrar molts factors que intervenen perquè un nen o nena estigui bé. Cada infant, segons l'etapa evolutiva en què es trobi, va adquirint habilitats en les diferents àrees de desenvolupament. Les etapes estan relacionades directament amb la maduració. Tots els nens i nenes viuen aquestes etapes però es diferencien pels moments en què apareixen aquestes habilitats, ja que creixen immersos en famílies i entorns socials diferents. Tot i que, per descomptat, existeixen uns requisits mínims per garantir un desenvolupament òptim que estan recollits en els drets de la infància, el tipus de context, d'estimulació i de motivacions que tingui un infant influeixen de manera determinant en el seu desenvolupament.

Diverses investigacions en psicologia infantil⁴³ donen molta importància a la influència sobre el procés de desenvolupament, des dels primers anys de vida, dels diferents vincles entre l'infant i les seves figures d'aferrament.

El benestar dels nens i nenes i la garantia dels seus drets s'aconsegueixen amb les aportacions dels pares i mares i el suport social de la comunitat, incloent-hi els recursos de protecció d'institucions de tots els àmbits. Aquesta proposta de benestar es basa en el principi de *coresponsabilitat*, segons el qual tots i totes tenim alguna responsabilitat en la garantia dels drets de qualsevol nen o nena.

Això vol dir que quan els pares o mares no poden garantir les atencions bàsiques dels nens i nenes, les institucions han de vigilar que els menors no quedin desatesos.

Les necessitats dels nens i nenes canvien amb el temps i les respostes en cada cas han de ser diferents i adaptar-se a aquests canvis. La satisfacció de les necessitats ha de tenir en compte els processos evolutius dels nens i nenes i els adults han de garantir que els espais físics, afectius i socials n'afavoreixin un desenvolupament adequat.

⁴³ BOWLBY, J. (1998), BARUDY, J. i DANTAGNAN, M. (2005) i CRITTENDEN, P. M. (2005).

El fet de treballar amb dones víctimes de la violència de gènere ens obliga a parlar atenció a les condicions en què els seus fills i filles es desenvolupen. Amb quin criteri supervisarem aquest desenvolupament? Per garantir unes respostes adequades en l'atenció als fills i filles de les dones víctimes de violència de gènere, és convenient repassar **el desenvolupament evolutiu dels nens i nenes** i resumir les pautes generals del desenvolupament psicomotor, cognitiu i socioafectiu. Més endavant es descriuran les **necessitats bàsiques** d'acord amb les diferents etapes.

A) ETAPES DEL DESENVOLUPAMENT EVOLUTIU DE L'INFANT: NECESSITATS I INDICADORS

És oportú oferir una idea general del desenvolupament evolutiu dels nens i nenes enunciant alguns indicadors sobre els assoliments als quals arriben al llarg del creixement. S'han considerat tres àrees: l'àrea psicomotora, relativa a les habilitats físiques; l'àrea cognitiva, que inclou les habilitats de pensament, llenguatge, aprenentatge i memòria, i l'àrea socioafectiva, que comprèn les relacions afectives, la socialització i la formació de la identitat.

Tot seguit s'enuncien les pautes principals del desenvolupament evolutiu dels infants, dividides en quatre grups d'edat: de zero a dos anys, de dos a set anys, de set a dotze anys i de dotze a divuit anys. Les edats s'han d'entendre com a referents, perquè existeix una variació molt àmplia en les edats en què els nens i nenes poden adquirir les diferents habilitats.

i. Desenvolupament del nen o nena de zero a dos anys

Desenvolupament psicomotor

- Reflex de cerca i succió del pit (en el moment del naixement).
- Reflex de prensió (en el moment del naixement).
- Agafa un objecte amb les mans (quatre mesos).
- Fa la volta completa sobre si mateix (sis mesos).
- Aixeca el cap estant ajagut de bocaterrosa (sis mesos).
- S'asseu (vuit mesos).
- S'arrossega (nou mesos).
- Llança la pilota (deu mesos).
- Va de quatre grapes (deu mesos).
- Agafa la cullera i se la posa a la boca (un any).
- Es posa dret si està recolzat (deu mesos).
- Comença a caminar sol (un any).
- Fa servir les mans perfectament per agafar i deixar anar coses (un any i sis mesos).
- Camina perfectament (un any i set mesos).
- Comença a exercitar els esfínters (un any i vuit mesos).
- Corre amb caigudes (dos anys).

Desenvolupament cognitiu

- Quan neix, l'infant explora el món per mitjà dels sentits, la boca i la manipulació d'objectes.
- Somriure reflex des del moment del naixement.
- Plora per expressar les seves necessitats.
- Reconeix cares i sons familiars (quatre mesos).
- Segueix un objecte amb els ulls (quatre mesos).
- Balbuceja i riu quan es troba en contacte amb un adult (quatre-sis mesos).

- Busca un objecte que se n'ha anat (vuit mesos).
- Imita sons (nou mesos).
- Primeres paraules o sons (un any).
- Comprèn que les coses existeixen tot i que no les pugui veure, és a dir, entén que existeix un món més enllà d'ell (divuit mesos).
- Comprèn i executa ordres senzilles (un-dos anys).
- Al final del segon any neix en l'infant un gran interès comunicatiu, coneix al voltant de cinquanta paraules i estructura frases de dues paraules.

Desenvolupament socioafectiu

- Dependència total de la figura d'aferrament, creació de la confiança que es percep a través de les atencions físiques, la higiene i les carícies.
- Intercanvi de mirades, gestos i vocalitzacions.
- Plor i/o tímida davant els estranys (vuit mesos).
- Creació dels vincles d'aferrament.
- Per mitjà del plor, els gestos, els balbucejos i les primeres paraules, el nadó comunica els seus desitjos i necessitats. El fet que els pares interpretin i satisfacin aquestes demandes ofereix seguretat i força a l'infant.
- Comença a reconèixer la propietat dels objectes.
- El joc és exploratori.

Aspectes crítics

- El nen o nena pot despertar-se diverses vegades a la nit.
- Pot presentar plor permanent quan ja se l'ha alimentat i se li han canviat els bolquers.
- Plor davant dels estranys i rebutjar que persones poc properes l'aixequin.
- Desig de tocar tots els objectes a l'abast.
- Exigència d'activitat o joc permanent.
- Increment de rebequeries o marraneries.

ii. Necessitats del nen o nena de zero a dos anys

Necessitats físiques

- Alletament matern o, si no, alletament artificial.
- Incorporació d'aliments nous segons l'edat del nen o nena (mai s'ha de fer servir l'aliment com a recompensa o càstig).
- Controls periòdics de la salut i del desenvolupament per part del pediatre.
- Vacunacions corresponents a l'edat.
- Atenció a la higiene física (es recomana banyar-lo cada nit).
- Vestuari adequat a les condicions meteorològiques.
- Horaris adequats de son i descans, estables i d'acord amb les necessitats del nen o nena. Fixar rutines per a les hores d'anar a dormir, del bany i dels àpats és fonamental per controlar correctament l'ansietat de l'infant.
- Supervisió de l'actitud de les altres persones que el cuidin.
- Oferiment d'activitat i exercici a la llar.
- Eliminació del tabaquisme passiu.
- Seguretat als automòbils.
- Entorn de l'habitatge segur i adaptat per prevenir-hi accidents, perquè afavoreixi el joc lliure i la possibilitat d'aprendre a anar de quatre grapes i caminar (protecció d'endolls, seguretat a les escales).

Necessitats afectives

- Creació de vincles afectius, presència estable d'una o diverses persones que el cuidin. L'estat d'ànim de l'adult s'encomana al nadó, cal procurar no angoixar-se pels plors i comprendre que és un fet propi de l'edat.
- Procurar que hi hagi més d'una persona que el cuidi, per distribuir les tasques i evitar l'esgotament.
- Espais i temps de joc i interacció amb adults i nens:
 - Posar música.
 - Mostrar-los objectes brillants i que es moguin.
 - Facilitar-los objectes que puguin mossegar, tocar i llançar.
 - Escoltar i respondre al nadó imitant els sons que fa.
 - Parlar-los freqüentment. Els nadons comencen a entendre les coses abans de poder parlar, no s'ha d'esperar que ho repeteixin o ho compreguin tot.
- Exploració del propi cos.
- Creixement de l'autonomia: afavorir i atendre les conductes de «jo sol».
- Impuls de les relacions entre iguals lliures de violència.
- Quan arriba a l'any d'edat, cal començar a refermar el sentit d'independència del nen o nena, que s'origina quan comença a desplaçar-se sol i a comunicar-se amb les seves paraules.
- Iniciar l'ensenyament de l'ús de l'orinal quan el nen o nena adquireixi el llenguatge per poder avisar i quan el seu cos estigui preparat per a les evacuacions.

ii. Desenvolupament del nen o nena de dos a set anys

Desenvolupament psicomotor

- Sap fer servir la cullera i el got (dos anys).
- Salta amb tots dos peus (dos anys i sis mesos).
- Construeix torres amb sis cubs (dos anys i sis mesos).
- Control d'esfínters (dos-tres anys).
- Corre, salta, puja i baixa escales, carrega objectes pesats (tres anys).
- Desenvolupament fi de la coordinació visuomotora (tres anys).
- Camina de puntetes (tres anys).
- Baixa escales alternant tots dos peus (tres anys)
- Pot girar els fulls d'un llibre (tres anys).
- Pot vestir-se sol (tres-quatre anys).
- Llança una pilota lluny (quatre anys).
- Bon control de moviments i impulsos (quatre anys).
- Pot atrapar una pilota que li llancen (cinc anys).

Desenvolupament cognitiu

- Habilitat per utilitzar símbols com les paraules per evocar objectes o persones o un objecte per evocar-ne un altre; per exemple, una cullera pot ser un telèfon (dos anys).
- Construeix frases senzilles (dos anys i sis mesos).
- Comprèn gairebé tot el que li diuen (dos anys i sis mesos).
- Imita accions que no veu en aquell moment (tres anys).
- Li neix força curiositat per saber el perquè de les coses (tres anys).
- Sorgeix el concepte jo (quatre anys).
- Nocions de gènere i nombre (quatre anys).
- Llenguatge ben establert, estructura frases complexes (cinc anys).
- Aprèn a llegir i escriure (cinc-sis anys).

- S'incrementa considerablement la memòria i l'atenció de l'infant.
- S'incrementa el vocabulari del nen o nena.
- Comprèn relacions causa-efecte.
- Desenvolupa el pensament intuïtiu.

Desenvolupament socioafectiu

- Desenvolupa la pròpia autonomia a través del moviment i del llenguatge.
- Adopta hàbits per cuidar d'ell mateix: vestir-se, rentar-se i dutxar-se.
- Etapa d'un gran egocentrisme i de dificultat per posar-se en el lloc de l'altre (fins als quatre anys).
- Sorgeixen rebequeries i enrabiades perquè vol separar-se de les figures d'aferrament però, a la vegada, també vol que continuïn al seu servei.
- Comparteix coses amb amics i aprèn a jugar cooperativament.
- Identificació de gènere.
- Curiositat pel cos i la sexualitat. Es preocupa pel naixement dels nens i nenes i per les relacions de parella.
- Li fa gràcia dir paraulotes.
- Comprèn i assimila el concepte de norma a través de l'exemple i els ensenyaments dels adults més propers.
- Elabora un ideal basat en les principals figures d'aferrament.
- Gran desenvolupament de les fantasies sobre les quals basa els seus jocs o ideals.
- A partir dels cinc anys disminueixen les rebequeries, descobreix que pot integrar-se en el medi i cerca que el reconguin i l'acceptin en el seu ambient.
- Apareix el desig d'ajudar en les feines de casa o a l'escola.
- Apareixen els terrors nocturns, tenen por de monstres, animals, etc.

Aspectes crítics

- Increment dels terrors nocturns que interrompen el descans dels pares.
- Posa a prova l'adult perquè accedeixi als seus desitjos a per mitjà de rebequeries i marraneries, pot intentar manipular-lo per aconseguir el que es proposa.

iv. Necessitats del nen o nena de dos a set anys

Necessitats físiques

- Adequació de l'alimentació a l'edat.
- Regulació i establiment d'horaris adequats de son.
- Ensenyar-li a menjar sol.
- Supervisió de possibles deficiències sensorials.
- Supervisió i estimulació de les motricitats fina i bàsica.
- Educació per al control d'esfínters. Treure-li el bolquer primer de dia i després a la nit. Cal recordar que el bolquer nocturn és més difícil de treure i que els nens tarden més que les nenes a aconseguir el control d'esfínters.
- Vacunacions segons l'edat i riscos de grup o personals.
- Ensenyar-li a mantenir la higiene física, incloent-hi la bucodental.
- Eliminació del tabaquisme passiu.
- Adequació de la seguretat als automòbils.
- Organització de l'escola adequada a la seguretat.
- Ensenyar-li a nedar, anar en bicicleta i educació viària.
- Establir hàbits per anar a dormir i una higiene de la son.

Necessitats afectives

- Establiment de normes:
 - Es decideixen entre tots i totes però l'última paraula la tenen els pares, amb la finalitat que el nen o nena participi, ho compregui i es faci responsable del que s'ha decidit.
 - Que siguin poques normes.
 - Clares i senzilles, escriure-les o dibuixar-les pot servir d'ajut.
 - Parlar-ne amb tots els membres de la llar i que tots i totes compleixin allò que els correspon: coherència i exemple.
 - Repetir-les de manera tranquil·la tantes vegades com calgui.
 - No parlar-ne quan hi hagi conflicte.
 - Que tinguin continuïtat.
- Participació i interacció amb iguals.
- Jocs simbòlics i amb regles.
- Estimulació adequada, tant física com intel·lectual.
- Nucli relacional ampli i variat.
- Adquisició d'una identitat sexual.
- Impuls de les relacions entre iguals lliures de violència.
- Permetre i no censurar les manifestacions de curiositat sexual i els primers jocs sexuals entre iguals i amb ells mateixos. Respondre les seves preguntes i oferir-los informació perquè puguin explicar-se les coses que perceben en l'ambient.
- Desenvolupar elements d'autoprotecció contra els abusos sexuals.
- Control i protecció al voltant de la informació a la qual accedeixen tant per la televisió com per internet.
- Si el nen o nena té problemes de son, es recomana:
 - Escoltar les seves pors i fer que se senti protegit per tranquil·litzar-lo en cas de terrors nocturns.
 - Acol·lir-lo quan demani ajut.
 - Portar-lo a beure aigua i acompanyar-lo quan torni al llit fins que s'adormi.
 - Procurar que no miri pel·lícules que l'angoixin abans d'anar a dormir i que es reconciliï amb aquells amb qui s'ha barallat durant el dia. Això ajudarà que dormi més tranquil.

v. Desenvolupament del nen o nena de set a dotze anys

Desenvolupament psicomotor

- Creix en pes i alçada acceleradament.
- Desenvolupa significativament la motricitat fina (pintar, retallar, escriure).
- Guanya força, agilitat i control sobre el seu cos per mitjà de la participació en jocs, esports i altres activitats físiques generalment en grup (dansa, futbol, bicicleta).

Desenvolupament cognitiu

- Es redueix el seu egocentrisme i sorgeix una curiositat més gran pels altres i pel seu ambient, fet que li permet entendre i fer servir nous conceptes.
- Entén el concepte segons el qual una cosa pot canviar i després tornar a ser com era (reversibilitat).
- Aprèn que malgrat que les coses canvien de forma, conserven la composició, el pes, el volum, l'alçada, el nombre i l'espai (conservació).
- Sorgeix la discussió i l'argumentació.
- Aprèn a classificar les coses en categories i a jerarquitzar-les.

- Reflexiona sobre la moral i les normes.
- Aprèn a pensar abans d'actuar.

Desenvolupament socioafectiu

- Aprèn el funcionament social i les seves normes i exigències.
- Necessitat més gran de conviure amb gent de la mateixa edat. Els nens conviuen amb els nens i les nenes amb les nenes; en tots dos casos, troben poc agradable l'altre sexe.
- Vol adquirir un lloc en el seu nucli social, tant a casa com amb les amistats, el reconeixement dels altres (especialment dels pares) és fonamental per a la seva autoestima.
- Sol tenir sentiments d'inferioritat a l'escola, el suport del nucli familiar és molt important per contenir les crisis.
- És una etapa en què canalitza l'energia i els impulsos en activitats creatives i complexes, fet que l'ajuda a sentir-se segur sobre la seva identitat.
- La productivitat i la competència guanyen importància i si són moderades, són saludables.

Aspectes crítics

- Falta de motivació per les tasques escolars.
- El nen o nena voldria estar sempre fora de casa jugant amb els amics i amigues.
- Comença a rebel·lar-se i lluita per aconseguir més independència.

vi. Necessitats del nen o nena de set a dotze anys

Necessitats físiques

- Educació alimentària i nutricional.
- Higiene bucodental autosuficient.
- Regulació i establiment d'horaris adequats de son.
- Educació per prevenir hàbits tòxics o addictius.
- Educació viària per als infants que van sols.
- Exercici i activitats a l'aire lliure.
- Ensenyar als infants a respondre a les necessitats de vestir i de netejar de l'habitatge quan es trobin sols.
- Vacunacions corresponents a l'edat.
- Supervisió del desenvolupament puberal i dels dèficits sensorials o causes físiques que alterin l'aprenentatge.
- Intervenció quan hi hagi un control d'esfínters incorrecte.
- Higiene alimentària als menjadors escolars i prevenció d'accidents a l'escola.
- Seguretat a parcs i jardins.

Necessitats afectives

- Educació sexual adequada a l'edat.
- Educació escolar i extraescolar.
- Espais d'oci i lleure.
- Participació en les decisions familiars.
- Constitució i enfortiment del grup d'iguals.
- Impuls de les relacions entre iguals lliures de violència.
- Aprenentatge de normes i regles.
- Expressió i control dels canvis emocionals.

vii. Desenvolupament del nen o nena de dotze a divuit anys

Desenvolupament psicomotor

- Les funcions motores ja han madurat tot i que els canvis físics propis de l'etapa les dificulten.
- Apareixen els caràcters sexuals secundaris (onze-tretze anys): vellositat, canvi de veu, canvi del cos.
- Maduració de les funcions reproductives: menarquia en les noies, aparició d'esperma en els nois.
- Gran activitat hormonal que produeix gana, irritabilitat, sudoració i canvis intempestius de l'estat d'ànim

Desenvolupament cognitiu

- L'adolescent desenvolupa el pensament abstracte.
- Genera hipòtesis sobre diverses situacions, presents o no.
- Tendeix a la fantasia sobre ell mateix i els seus ideals.
- Integra diversos factors que componen un fenomen.
- Pot plantejar-se problemes intel·lectuals relacionats amb el seu ambient i amb ell mateix.
- Segons el nivell educatiu i cultural, pot desenvolupar un raonament moral en diferents graus. Primer el o l'adolescent accepta les regles morals per agradar als altres, després les assimila i pot tenir un conflicte entre dues normes acceptades socialment. Més endavant, s'interessa pel bé dels altres i no només pel propi i, finalment, assimila normes interioritzades que aplica de manera general, sabent que es condemnaria ell mateix si no actués així.

Desenvolupament socioafectiu

- La tasca més important és la recerca de la identitat. Això li comporta una certa confusió, que es reflecteix en el culte a l'heroi o l'ídol, impulsivitat infantil i intolerància envers els altres.
- Presenta conductes rebels per una necessitat de diferenciar-se dels pares malgrat que segueixi depenent d'ells.
- També n'hi ha que es tornen molt tímids i temen les exigències del medi, s'estimen més estar sols o amb poca gent de la seva edat amb qui se sentin identificats de debò.
- Pertànyer a un grup d'amics de la mateixa edat és fonamental, perquè la identitat de grup reforça el sentiment de pertinença que li «assegura un lloc al món».
- Li ve de gust experimentar coses noves i desenvolupar diferents rols, incloent-hi el de parella. Generalment, això sol passar abans en les noies que en els nois.

Aspectes crítics

- Presenta actituds crítiques i d'enfrontament davant de figures d'autoritat com els pares i els professors per una necessitat de diferenciar-se.
- Canvis sobtats d'humor.
- Preocupació excessiva per l'aspecte físic.
- Preocupació excessiva per adequar-se al grup d'iguals.
- De vegades exigeix que el tractin com un adult i altres, com un nen.

viii. Necessitats del nen o nena de dotze a divuit anys

Necessitats físiques

- Educació alimentària i nutricional segons l'edat.
- Higiene bucodental.
- Higiene física adequada a la maduració sexual.
- Seguretat en les activitats esportives.
- Orientació sexual adequada a l'edat.
- Prevenció de les malalties de transmissió sexual i de l'embaràs.
- Vacunacions corresponents a l'edat.
- Si l'adolescent té alguna malaltia, que pugui tenir cura d'ell mateix.
- Hàbits regulars de son.

Necessitats afectives

- Impuls de les relacions entre iguals lliures de violència.
- Converses obertes amb els pares i figures de referència sobre els temes que li causin curiositat (sexe, drogues, viatges...).
- Replantejament de normes i sancions segons l'edat, tenint en compte sempre l'opinió i inquietuds de l'adolescent.
- Relacions afectives o de parella.
- Educació escolar i extraescolar.
- Informació adequada i veraç sobre l'abús del tabac, les drogues i l'alcohol.

Un cop acabada aquesta llista, posem l'èmfasi en les necessitats principals dels nens i nenes segons les diferents àrees de desenvolupament.

1. Necessitats fisiològiques i físiques

L'espai físic on es trobi el nen o nena ha de garantir-ne la seguretat i evitar la violència i els perills que n'amenacin la integritat. Les necessitats fisiològiques i físiques inclouen també disposar d'assistència mèdica, higiene i nutrició adequades i viure en entorns que permetin l'exercici físic necessari per al desenvolupament.

2. Vincles afectius segurs i continus

És important desenvolupar el sentiment de pertinença a una comunitat, fet que garantirà que el nen o nena pugui participar en dinàmiques socials de reciprocitat. Els nens i nenes necessiten assegurar llaços afectius amb adults que estiguin disponibles i que siguin capaços de transmetre'ls acceptació incondicional i bon tracte.

Per prendre decisions administratives sobre canvis d'institucions i/o cuidadors, cal tenir en compte que els infants es vinculen afectivament amb les persones que els cullen i que és convenient que, en la mesura que es pugui, no es produeixin gaires canvis en aquest àmbit, per evitar vincles d'aferament desorganitzats, les conseqüències dels quals s'exposaran més endavant.

Per enfortir els vincles afectius, cal fixar normes clares, coherents i lliures de qualsevol tipus de violència, basades en el respecte i que, alhora, afavoreixin l'autonomia. Les mostres explícites d'estimació i afecte per mitjà del contacte físic i la comunicació verbal proporcionen seguretat i força als nens i nenes. Un infant estimat podrà sentir-se motivat per establir altres relacions afectives i jugar i estudiar en un espai segur d'amor i protecció.

3. Necessitats cognitives

Els adults han d'aportar als nens i nenes l'estimulació, la motivació i la informació necessàries per satisfer la seva curiositat i la necessitat de conèixer el món on viuen i els diferents aspectes que componen la realitat, tenint en compte l'edat i el nivell de comprensió, tant per no excloure'ls com per no tenir expectatives que vagin més enllà de les seves possibilitats. És important afavorir la incorporació de noves experiències d'acord amb l'edat i els processos de maduració.

Dins de les accions per cobrir aquestes necessitats s'inclouen les que garanteixen el dret a l'educació: possibilitar l'accés a l'educació formal, promoure i donar suport al desenvolupament acadèmic d'acord amb les possibilitats individuals dels nens i nenes i afavorir unes relacions adequades amb pares i professors.

El joc forma part de l'àmbit que afavoreix les competències cognitives i, en la mesura que el nen o nena participi en jocs cooperatius, també contribueix a desenvolupar les competències socials. Cal esmentar que molts videojocs als quals accedeixen els nens i nenes avui dia tendeixen a reduir espais importants de socialització i que bona part d'ells ofereixen un contingut violent i competitiu que fomenta antivalors i redueix les possibilitats per al desenvolupament d'habilitats importants per a la intel·ligència emocional, com ara l'empatia, l'expressió d'emocions i l'assertivitat, fet que limita l'existència d'opcions ètiques importants per al creixement dels individus i de la societat.

4. Necessitats socials

Si es parla de necessitats socials, es torna a posar de manifest la importància per a l'ésser humà del sentiment de pertinença a una comunitat. És la prolongació de la necessitat de comptar amb vincles afectius i espais socials amb normes clares, coherents i estables, basades en el bon tracte i en els drets de la infància.

Per aconseguir la satisfacció d'aquestes necessitats, cal afavorir les capacitats comunicatives del nen o nena a través del joc i de la relació amb iguals. Aquestes capacitats també es desenvolupen creant espais on s'escolti els nens i nenes, on puguin expressar emocions, desitjos, vivències i pensaments. Alhora, és important oferir canals alternatius de comunicació per mitjà del joc i de l'art.

És bàsic tenir en compte que si el nen o nena es troba en una situació familiar de risc, les institucions han de garantir, fins on sigui possible, el contacte del menor amb el seu entorn familiar, social i escolar.

B) INFLUÈNCIA DEL VINCLE PARE/MARE - FILL/FILLA EN EL DESENVOLUPAMENT DELS NENS I NENES

El vincle és la necessitat innata que té l'ésser humà de relacionar-se amb una altra persona per mitjà de conductes d'intimitat com són la cerca i el manteniment de la proximitat, les abraçades i els somriures; l'ésser humà vol que el corresponguin amb suport, contenció i tranquil·litat. Les figures principals de vincle per als nens i nenes són les que es fan càrrec de la seva cura i protecció, siguin els pares biològics o no. En aquest document anomenarem pare i mare a les figures significatives que fan aquestes funcions.

Aleshores, el vincle estaria compost pels sentiments, fantasies, memòries, expectatives i desitjos que s'originen dins la ment d'una persona respecte d'una altra que representa una relació propera i una referència important. El tipus de vincle desenvolupat pel nen o nena dependrà de la resposta de l'adult a la seva demanda d'afecte.

En quin moment comença a establir-se el vincle entre els pares i els fills? En el moment que neix el **desig** del pare o mare de tenir un fill. Aquest desig inclou les fantasies al voltant del nen o nena que li agradaria tenir, haver de pensar en el nom que li posarà, canvis d'hàbits dels pares previs a l'embaràs (higiene, horaris...), preparació d'un espai físic per al nen o nena, consciència de les responsabilitats que s'assumeixen i, sobretot, disposició per cuidar amb afecte el nou membre de la família.

Abans de néixer, el nadó ja té un lloc tant en la ment com en el discurs dels pares. Quin lloc ocuparà el nen o nena dins la família? L'ideal és que ocupi el lloc de fill o filla desitjat, criat i protegit, però la realitat no sempre és així. Molts nens i nenes tenen un paper que no els correspon dins la família. Sovint es troben casos de dones que es queden embarassades perquè la parella no les abandoni, o que tenen fills per no estar soles, o que volen donar un nét als avis sense que tinguin un desig real d'exercir la maternitat. Pot passar el mateix amb els homes: n'hi ha que volen un fill per retenir la dona al costat seu o per mostrar la seva virilitat sense que tinguin el desig d'exercir la paternitat. És interessant reflexionar amb mares i pares. Quin rol tindrà el nen o nena en la dinàmica familiar? Quina funció té la seva arribada?

Les relacions de vincle en la infantesa són prototips de les futures relacions afectives de la persona quan arribi a l'edat adulta amb les parelles, la família i les amistats. Li serveixen per aprendre algunes característiques del funcionament de les relacions, tant en la vida quotidiana com en els moments d'estrès.

La parella té un paper fonamental en el vincle que estableix el pare o mare amb el fill o filla. Un pare o mare insegur pot generar un vincle segur amb el fill si la parella li ofereix un suport ferm. En canvi, un pare o mare amb un vincle insegur amb la parella molt probablement generarà un vincle insegur amb el fill o filla.

Quan s'esdevé una crisi, com pot ser la violència de gènere a la llar, els vincles tendeixen a desorganitzar-se i el pare o mare poden evitar contactar amb les pròpies emocions, agredir els altres i originar més sentiments de dependència i culpa.

Els tipus de vincles en les relacions humanes no són rígids ni inalterables, poden anar canviant segons el context social, la família, el moment de la vida o la persona amb la qual s'estableixi la relació. És possible que un infant estableixi un vincle segur amb la mare o el pare durant la primera infància i un vincle insegur en etapes posteriors de crisi conjugal o de depressió, però sempre amb la possibilitat de restablir un vincle segur i estable. El nen o nena aprèn allò que ha prevalgut i que s'ha repetit amb les figures principals de vincle al llarg de la vida.

Tot seguit es descriuen els tipus principals de vincle (segur, insegur d'evitació o despreocupat, insegur ambivalent o preocupat i vincle desorganitzat) i la seva relació amb les característiques de la figura de vincle (mare, pare o qualsevol adult que s'encarregui de la cura de l'infant), l'actitud de l'adult envers el nen o nena i les respostes de l'infant d'acord amb el tipus de vincle afavorit per la relació amb el pare o la mare.

i. Segur

Característiques del pare o mare:

- Es troba còmode en les relacions afectives.
- Pot ser proper i íntim i, alhora, autònom.
- Té una visió positiva tant d'ell mateix com dels altres.
- Se sent fort per afrontar situacions diverses a casa i a la feina.

Actitud del pare o mare envers el nen o nena:

- Escolta i satisfà les demandes de l'infant.
- Pot allunyar-se del nen o nena però sempre torna al costat seu quan ho necessita, li dóna protecció i suport en situacions que l'infant percep com a «perilloses».
- No té expectatives concretes sobre les respostes del nen o nena, sinó que és flexible i receptiva a les expressions de l'infant.

Característiques del nen o nena amb vincle segur:

- El nen segur plora quan la mare s'allunya i es tranquil·litza quan arriba, i més endavant, s'adapta bé a la separació.
- Pot jugar lliurement perquè sap que està protegit.
- Té bones relacions amb els altres nens i nenes i ni es fa la víctima ni converteix els altres en víctimes; de fet, els companys i companyes el troben positiu i disposat.
- No tem el fracàs, perquè la mare o el pare estan segurs que pot aconseguir el que es proposi.

ii. Insegur d'evitació o despreocupat

Característiques del pare o mare:

- Valora més la independència.
- Rebutja la intimitat com a protecció, tot i que, en el fons, també necessiti l'afecte dels altres.
- Expressa poques coses sobre ell mateix i els seus sentiments.
- Sol tenir dificultats en les relacions interpersonals.
- Sol sentir-se més còmode en l'àmbit laboral que en les relacions personals.
- Se sent incapaç de contenir les ansietats i les pors, les evita, les nega i les diposita en els altres, moltes vegades en els fills o la parella.

Actitud del pare o mare envers el nen o nena:

- Tendeix a rebutjar les conductes d'aferrament del nen o nena.
- El contacte tàctil li produeix aversió.
- Es queixa de manera verbal i no verbal de la nosa que li fa haver tingut el nen.

Característiques del nen o nena amb vincle insegur d'evitació o despreocupat:

- Es presenta més sovint en homes.
- No presenta reaccions afectives o interès envers les figures d'aferrament; pot arribar a mostrar més interès per un estrany que pel pare o la mare.
- Tendeix a posar una «barrera» entre ell i les seves emocions, es mostra apàtic, no és afectuós, rebutja el contacte físic.
- Té dificultats socials, ja que tendeix a ser agressiu amb els companys.

iii. Insegur ambivalent o preocupat

Característiques del pare o mare:

- Presenta ansietat constant.
- S'implica massa en les coses.
- Tendeix a generar relacions de dependència.
- Té grans dificultats per mantenir relacions afectives satisfactòries.
- Tendeix a sentir solitud i tristesa amb freqüència.
- Li costa separar-se del fill o filla.

Actitud del pare o mare envers el nen o nena:

- Tendeix a ser confusa: de vegades mostra calidesa i d'altres, enuig, sense que hi hagi un motiu lògic per a aquests canvis.
- Resposta inestable als senyals del nen o nena: no el rebutja però és mostra incapaç de consolar-lo a la falda.
- Sovint els seus comentaris frenen l'autonomia del nen o nena.
- Li costa establir un bon contacte amb el nen o nena i no sap «llegir» què li passa.

Característiques del nen o nena amb vincle insegur ambivalent o preocupat:

- Està molt angoixat i amoïnat pel que fa o deixa de fer la figura de vincle; aquest fet li impedeix desenvolupar les seves activitats d'exploració i joc.
- L'absència del pare o mare l'estressa, però la seva presència també: quan és a prop, no se sent reconfortat ni tranquil.
- Quan hi ha conflictes en la parella, el nen o nena tendeix a involucrar-se i a sentir culpabilitat, genera conductes molt dependents i pren partit per un dels pares.

iv. Desorganitzat

Característiques del pare o mare:

- És el tipus d'aferrament que generen els pares o cuidadors amb malalties psíquiques greus.
- Poden ser depressius, excessivament ansiosos, amb trastorn bipolar, drogodependents o amb altres afeccions greus.
- En general, el maltractament i/o la violència es troben presents en les seves relacions.
- És molt probable que abans hagin viscut situacions traumàtiques.

Actitud del pare o mare envers el nen o nena:

- Sovint presenta conductes contradictòries: demana una aproximació al nen o nena però després posa distància.
- No pot tranquil·litzar l'infant, s'espanta amb les seves demandes.
- Els rols habituals s'inverteixen: vol que l'infant li doni seguretat.
- A vegades presenten conductes sexualitzades o massa íntimes amb el nen de manera prolongada.
- Existeix una distància afectiva i verbal.

Característiques del nen o nena amb vincle desorganitzat:

- Pautes de conducta contradictòries, com ara una conducta molt forta d'aferrament seguida de sobte per l'evitació, la congelació o les conductes absortes.
- Indicadors de desorganització i desorientació, com ara deambular sense orientació, expressions confuses o absortes o canvis ràpids i múltiples d'afecte.
- Expressa angoixa però no vol acostar-se a la figura de vincle, sinó evitar-la.
- Tendeix a presentar conductes agressives, hiperactivitat i dificultats en l'aprenentatge.

C) VINCLE I FIGURA PATERNA

I què passa amb la relació entre el pare i els fills o filles? Quin paper exerceix la relació entre el pare i els fills sobre el desenvolupament d'aquests?

Evidentment, la interacció entre el pare i els fills o filles _com en el cas de la mare_ està relacionada amb el context social i institucional que envolta la vida familiar i amb el desenvolupament d'una disposició personal per part del pare per establir un tipus concret de relació amb els fills _també com en el cas de la mare. Les expectatives socials de comportament i les experiències dels pares durant la infantesa influeixen en el desenvolupament de la seva autoestima _per mitjà del conjunt de sentiments i expectatives sobre ells mateixos i les seves relacions més properes_ i, per tant, influeixen en la qualitat de la interacció amb els fills i filles.

La presència d'una figura paterna és molt important per al desenvolupament dels nens i nenes. Tot i que la mare ha estat històricament la principal encarregada de les tasques educatives, el pare pot oferir molts beneficis per al desenvolupament de l'infant. És evident que, en alguns àmbits, avui dia els rols de la mare i del pare s'han anat igualant. En aquest sentit, ja no es pot parlar d'una funció paterna concreta, perquè ambdós progenitors poden exercir tots dos papers (mare i pare). Fins i tot, una mare sola o un pare sol poden assumir tots dos rols amb el suport d'altres persones properes. En qualsevol cas, és important assenyalar quines funcions pot complir el pare per afavorir el bon desenvolupament del fill o filla:

- Pel que fa a la relació **directa amb el nen o nena**, el pare, com la mare, pot oferir-li seguretat i suport a la seva autonomia, reforçar la formació de la seva identitat sexual, ser figura de referència per interioritzar correctament normes i límits clars i donar suport logístic i econòmic a les seves necessitats.
- La funció **indirecta té a veure amb proporcionar suport a la mare** perquè exerceixi les tasques primàries de criança des de l'embaràs. La presència d'un pare adequat facilita que la mare se senti segura i protegida en el procés de gestació i criança. En cas que aquesta figura no hi sigui present, les seves funcions han de ser cobertes per les xarxes de suport de la mare. El més important és que la mare senti que té suport en les tasques primàries de criança. En aquest sentit, cal aclarir que la mare també ha de donar suport al pare en les tasques de criança per fomentar un vincle afectiu adequat.

La presència d'un pare que exerceix el maltractament dins de la família pot perjudicar el desenvolupament afectiu dels fills.

D'altra banda, els continguts de la interacció amb els fills o filles tenen un paper important en la formació de l'autoimatge i l'autorepresentació dels pares, així com en la descripció de la pròpia experiència d'exercici de la paternitat, i no només en el desenvolupament dels fills o filles. A més, en relació amb el paper dels pares en la interacció amb els fills, Barudy i Dantagnan (2005) afirmen que, generalment, els homes que assumeixen la cura dels fills tenen el suport de dones que els han permès sortir de la pressió patriarcal i els han fet perdre la por a la tendresa i a les cures corporals dels fills.

Malgrat que calgui recórrer encara un camí molt llarg, les experiències més actuals mostren noves pràctiques de relació amb la paternitat associades a dinàmiques socials i de poder vinculades a noves formes de relació entre homes i dones en els espais públics i privats. D'aquesta manera, el model de construcció de la identitat masculina tendeix a proposar models de relació més sensibles, que han facilitat la incorporació dels homes als processos de criança i que, alhora, serveixen per replantejar els fonaments dominants i d'abús de poder de la identitat masculina que

ha establert jerarquies excloents en les relacions entre els sexes i les generacions que afavoreixen la submissió, la subordinació i la violència.

Molts homes mostren avui una tendència a assumir un paper tan destacat com el de la mare en la família i en els aspectes emocionals i afectius. És així com s'ha de tractar el cas del pare que ha exercit actes de violència contra la mare, perquè pugui assimilar noves formes de relació entre els gèneres i les generacions, basades en l'afecte, la igualtat i el respecte.

5. CONSEQÜÈNCIES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN ELS NENS I NENES

L'exposició a la violència de gènere pot tenir repercussions negatives considerables en el desenvolupament emocional, social, cognitiu i acadèmic dels nens i nenes. Les últimes investigacions assenyalen que aquesta exposició pot tenir conseqüències a llarg termini i afectar la seva vida adulta.

Mentre que en els últims anys ha augmentat la conscienciació sobre l'impacte que té la violència de gènere en la dona, no s'ha generat la mateixa conscienciació sobre les necessitats dels fills i filles.

Tot seguit s'exposaran els principals efectes de la violència de gènere en els nens i nenes, amb la intenció de facilitar el diagnòstic i la intervenció dels professionals que intervenen en ells i en les seves mares.

A) EFECTES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN EL DESENVOLUPAMENT DELS NENS I NENES

Moltes dones víctimes de la violència de gènere estan embarassades. L'estrès afecta els nivells de l'hormona cortisol, fet que provoca que el creixement fetal quedi per sota dels valors normals i, com a conseqüència d'això, que el cervell es desenvolupi poc i es presentin defectes de mielinització que s'associen a síndromes d'hiperactivitat.

Alguns desenllaços adversos de l'embaràs, com l'avortament espontani, la mort del fetus durant el part o el naixement d'un nadó amb discapacitat o amb un pes baix, poden atribuir-se a la violència de gènere traumàtica. L'estrès de la violència i de l'abús poden comportar altres conseqüències, com per exemple que la mare no atengui prou la nutrició, el descans i la vigilància mèdica del nadó pel fet de trobar-se en una situació emocional que no li permet respondre a aquestes necessitats.

En el moment de néixer, el pes del cervell del nadó és un 25 % del pes del cervell d'una persona adulta, percentatge que al final del primer any augmenta fins al 66 %. Durant aquest període de temps, el desenvolupament del cervell és més vulnerable a l'impacte de les experiències traumàtiques, que poden alterar **l'organització del cervell**, fet que implica dificultats posteriors en el maneig de l'estrès. L'estrès crònic pot causar **depressió del sistema immunològic** i d'altres sistemes controlats pel cervell. Per tant, en aquests casos no resulta sorprenent trobar-se amb nadons menys saludables o que presenten canvis en el comportament, com irritabilitat, alteracions del son i pors.

Mentre que es considera que el 70 % dels nens i nenes de llars mitjanes disposen de vincles segurs, el 50 % de nadons en una mostra de mares que havien estat objecte de violència domèstica eren classificats com a infants amb «vincles desorganitzats». La figura d'aferament (la mare en aquests casos) és una font tant de por com de tranquil·litat i confort, i si la mare és maltractada i experimenta estrès, els nens i nenes tendeixen a tenir por. En aquestes circumstàncies, el nadó no és capaç de desenvolupar una estratègia consistent o coherent per obtenir ajut i tranquil·litat de la seva mare (Zeanah et al., 1999).

És més fàcil que els nens o nenes presentin problemes evidents de comportament quan els pares o mares intenten negar la situació violenta o insisteixen en la gran unió familiar sense tenir en compte els greus conflictes que els nens o nenes hagin pogut veure o escoltar directament. En

moltes famílies existeix la por que la separació de la parella faci mal als fills o filles, però si es donen situacions molt conflictives o de violència de gènere, acabar aquest cicle de violència suposarà un benefici emocional per a tots els membres de la família.

Molts nens i nenes intenten donar poca importància a la violència a la qual estan o han estat exposats, com una manera de protegir-se del dolor que els causa. Molt pocs parlen sobre què els passa o el sentiment de desprotecció emocional que viuen. Els sentiments i pensaments de l'infant sobre aquesta experiència poden ser fragmentats i desorganitzats i els nens tenen dificultats per donar un sentit o una explicació als fets que passen. La mare pot «dissociar-se» de la violència: quan no hi ha actes violents, ella pot actuar com si no hagués passat res dolent.

El fet que la mare consideri que al nen o nena no l'ha afectat el que ha passat o que l'infant no expressi cap malestar o no en parli no vol dir necessàriament que la violència de gènere no hagi afectat el menor. Per això, cal fer un seguiment socioemocional dels nens i nenes que han estat exposats a situacions de violència de gènere amb la finalitat de proporcionar-los el suport que requereixen.

Molts nens i nenes exposats a la violència a la llar pateixen en silenci i no són atesos perquè les mares o els pares creuen que els problemes es troben en la parella i no afecten els fills o filles.

A partir de la revisió de diverses investigacions i documents, tot seguit s'esmenten els efectes més importants de la violència de gènere sobre els nens i nenes:

I. Problemes de socialització:

- * Aïllament.
- * Inseguretat.
- * Agressivitat.
- * Reducció de les competències socials.

2. Síntomes depressius:

- * Plor.
- * Tristesa.
- * Autoestima baixa.
- * Aïllament.

3. Pors:

- * Pors específiques.
- * Pressentiments que passarà alguna cosa dolenta.
- * Por a la mort.
- * Por a perdre la mare.
- * Por a perdre el pare.

4. Alteracions del son:

- * Malsons.
- * Por a dormir sol.
- * Terrors nocturns.

5. Síntomes regressius:

- * Enuresi.
- * Encopresi.
- * Retard en el desenvolupament del llenguatge.
- * Actuar com a nens més petits del que són.

6. Problemes d'integració a l'escola:

- * Problemes d'aprenentatge.
- * Dificultats de concentració i atenció.
- * Disminució del rendiment escolar.
- * Dificultats per compartir amb altres nens i nenes.

7. Respostes emocionals i de comportament:

- * Ràbia.
- * Canvis sobtats d'humor.
- * Ansietat.
- * Sensació de desprotecció i veure el món com una cosa amenaçadora.
- * Sentiments de culpa (per ser el responsable dels conflictes entre els pares o per no haver fet res per evitar la violència).
- * Dificultat en l'expressió i el maneig de les emocions.
- * Negar o treure importància a la situació violenta.
- * Tendència a assumir el patiment i l'agressió com a formes naturals de relació. Aprenentatge de models violents i possibilitat de repetir-los, tant en el paper de víctima com en el d'agressor, amb la interiorització de rols erronis de gènere.
- * L'exposició crònica a conflictes parentals pot portar l'adolescent a relacions conflictives i addiccions.
- * L'estrès associat amb la violència a la llar pot comportar que l'adolescent mostri comportaments de risc i d'evasió i que comenci a actuar violentament dins de la llar.
- * Fugida de la llar.
- * Les relacions entre els pares poden tenir, a més, una gran influència en la manera com els adolescents estableixen les primeres relacions sentimentals.
- * Com més violenta sigui l'agressió que ha viscut el menor, existeix més probabilitat que vegi en el comportament dels altres intencions hostils i que respongui violentament com a defensa.

8. Síntomes d'estrès posttraumàtic:

- * Insomni.
- * Malsons recurrents.
- * Fòbies.
- * Ansietat.
- * Experimentació reiterada del trauma.
- * Trastorns dissociatius.

9. Parentalització:

- * Assumir rols parentals i protectors envers els germans petits.
- * Assumir rols parentals de protecció envers la mare.

10. En alguns casos, la mort.

La violència afecta la visió que el nen o nena té del món i d'ell mateix, les seves idees sobre el significat i el propòsit de la vida i les expectatives d'una felicitat futura.

Segons l'edat, els efectes que el nen o nena pateix a conseqüència de la violència de gènere en l'àmbit familiar són diferents⁴⁴; tenir aquest fet en compte pot ajudar a identificar aquests efectes per mitjà dels seus indicadors conductuals, emocionals, físics, cognitius i socials.

⁴⁴ BAKER, L. i CUNNINGHAM, A. (2004).

	NADONS I PETITS	EDAT PRE-ESCOLAR	EDAT ESCOLAR	ADOLESCENTS
Conductuals	Irritabilitat	Agressivitat, problemes de conducta	Agressivitat, problemes de conducta, desobediència	Conductes violentes, fugides, delinqüència
Emocionals		Por, ansietat, tristesa, preocupació per la mare, trastorn d'estrès posttraumàtic, dificultats afectives	Por, ansietat, depressió, autoestima baixa, culpabilitat, vergonya, trastorn d'estrès posttraumàtic	Depressió, idees suïcides, trastorn d'estrès posttraumàtic
Físics	Problemes per dormir i menjar, angoixa	Nivell alt d'activitat, intents de cridar l'atenció i d'aferrar-se, actes regressius		Abús de substàncies
Cognitius	Dificultats de comprensió	Comprensió limitada, sentiments de culpabilitat	Culpabilitat, problemes de rendiment escolar, actituds a favor de la violència	Actituds a favor de la violència
Social		Problemes a l'hora d'interactuar amb els iguals o amb adults, relació ambivalent amb la mare o la persona que el cuida.	Pitjor qualitat de les relacions amb els iguals	Relacions (de parella) amb conductes violentes

Els efectes esmentats són només alguns dels que es poden detectar, però cal dir que en molts casos s'observen altres conductes que, de vegades, fins i tot poden semblar contradictòries. Un exemple d'això és el rendiment escolar: sovint les nenes i els nens víctimes de la violència de gènere presenten problemes a l'escola, dificultats de concentració i de relació amb els companys i companyes, etc., però molts d'ells mostren comportaments del tot contraris, com ara un nivell de perfecció molt elevat en les tasques escolars; són nens i nenes que passen desapercebuts davant el professorat per la seva bona conducta, responsabilitat, etc. (fet molt freqüent en el rol de fill perfecte que s'ha comentat abans). Així doncs, cal tenir en compte que els indicadors són orientatius i no determinants; prendre'ls com a referència absoluta faria més difícil la intervenció i el diagnòstic.

B) EFECTES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN LES RELACIONS DE LES FIGURES PARENTALS AMB ELS FILLS I FILLES

La violència de gènere afecta directament les pautes educatives dels nens i nenes, perquè el patiment dels membres de la parella comporta que aquests no es trobin prou disposats emocionalment per atendre els nens. A més, les desavinences i l'hostilitat entre la parella dificulten els acords sobre l'educació dels fills, la qual cosa implica desacords en les normes de convivència

i mesures de disciplina autoritària⁴⁵. Aquests desacords s'agregen per la distància emocional entre els membres de la parella, l'hostilitat i la desqualificació de l'altre i la situació de «triangle» en què es troba el nen o nena.

Tal com s'ha explicat en el capítol 4, d'acord amb la teoria de l'aferrament, el sentiment de seguretat d'un infant depèn de la seguretat del vincle amb les primeres figures d'aferrament; la qualitat d'aquestes relacions representa un model per a la vida adulta. Les circumstàncies violentes a la llar frenen el desenvolupament d'un sentiment de confiança o de seguretat. S'ha observat que els nens i nenes exposats a la violència domèstica poden respondre a l'ira de l'adult amb un alt grau d'estrès i que, alhora, tendeixen a ser més agressius amb els altres infants.

La depressió i l'autoestima baixa que es manifesten en la dona víctima de la violència de gènere li treuen seguretat i assertivitat en les tasques educatives dels fills i filles⁴⁶. La situació de violència comporta que **la mare** tingui un risc més gran de presentar símptomes d'estrès posttraumàtic i que la qualitat de la relació amb els fills i filles empitjori. A més, els problemes psicològics materns i la qualitat de la relació mare-fill s'han associat als problemes de conducta dels fills i filles.⁴⁷

Les pautes educatives de les mares maltractades poden variar molt depenent de l'absència o presència de la parella maltractadora. Quan la parella és present, la mare pot mostrar-se més dura i autoritària, i quan és absent, la mare voldrà compensar aquestes conductes amb manifestacions excessives d'amor i permissivitat. Si els estils educatius són contradictoris, la simptomatologia que presenten els infants és més aguda.⁴⁸

Els conflictes matrimonials dificulten una educació sensible i afectuosa, especialment en el cas del **pare**. Diversos estudis assenyalen⁴⁹ que les relacions entre el pare i els fills o filles són més vulnerables als conflictes de parella que les relacions entre la mare i els fills o filles, i en general s'observa que els homes tendeixen a desenvolupar un model de relacions en el qual si hi ha conflicte l'estenen als fills o filles, mentre que les dones tendeixen a diferenciar més els seus rols dins la família (mare, esposa).

Dades clíniques i d'investigacions han indicat que els pares i mares que viuen situacions conflictives i agressives dins la relació de parella tendeixen a agredir més (verbalment i físicament) els fills i filles i a mostrar-los menys afecte i acceptació.⁵⁰

Cal tenir en compte a l'hora d'intervenir en els nens i nenes que moltes vegades les seqüeles de la violència de gènere no només es relacionen amb la violència que han viscut a la llar sinó també amb els canvis sobtats de vida derivats del conflicte, com ara el canvi de casa, d'escola i d'amistats.

C) FACTORS DE RISC

Les respostes dels nens i nenes a la violència de gènere en l'àmbit familiar poden variar molt. Els infants poden presentar molts comportaments psicopatològics o, per contra, sortir poc

⁴⁵ O'LEARY i VIDAIR, H. B. (2005).

⁴⁶ DAVIES; STURGE-APPLE, M. L. i CUMMINGS, E. M. (2004).

⁴⁷ LIEBERMAN; VAN HORN i OZER (2005).

⁴⁸ HOLDEN i RITCHIE (1992) i ROSSMAN i REA (2005).

⁴⁹ KERIG, P. K. i COWAN, C. P. (1993) i CLARK i PHARES (2004).

⁵⁰ JUSTICIA i CANTÓN (2005) i KRISHNAKUMAR i BUEHLER (2000).

perjudicats d'aquesta experiència. Tot seguit s'indiquen diversos elements que influeixen en la resposta dels nens i nenes⁵¹:

- La manera de tractar els conflictes, d'exterioritzar-los i de comunicar-los als fills o filles influeix en la percepció que aquests tenen de les relacions entre les persones.
- La presència d'altres factors de risc, com l'abús de substàncies psicoactives o de l'alcohol, la depressió de la mare, la personalitat antisocial del pare, les situacions econòmiques desfavorables o l'aïllament social.
- Si un membre de la parella (o tots dos) desenvolupa els símptomes d'alguna malaltia (depressió, ansietat, estat paranoic, etc.), aquest fet pot alterar negativament el vincle amb els fills o filles i l'educació que els ofereixi.
- La proximitat dels nens i nenes a les agressions, el fet de ser-ne testimonis.
- La gravetat i cronicitat de la violència.
- El fet de convertir el nen o nena en partícip de la situació, o que sigui un dels «motius» de les situacions conflictives o que es vegi obligat a «prendre partit» per un dels pares.
- El fet que el nen o nena visqui una situació de negligència per la manca d'atenció dels pares, o que es vegi obligat a prescindir d'alguns recursos físics bàsics per al seu desenvolupament o que es deixin sense cobrir les seves necessitats físiques, emocionals o socials.
- L'alteració significativa de la quotidianitat, haver de separar-se del pare o la mare.
- El fet que el nen o nena sigui víctima directa de maltractaments físics o emocionals per part d'alguna de les figures parentals.
- Les característiques pròpies de l'infant: el temperament, l'edat, la interpretació que fa de la realitat, la seguretat dels vincles, les habilitats socials i la capacitat per expressar emocions i demanar ajut.
- La possibilitat de disposar d'altres figures de vincle que puguin protegir-los emocionalment o donar-los suport i que pal·liin la manca d'atenció parental.
- La resposta ràpida i eficaç de les institucions que tenen la responsabilitat d'atendre'ls.

D) FACTORS DE PROTECCIÓ

Cal enunciar els factors de protecció que poden disminuir els danys per als nens i nenes derivats de l'exposició a la violència de gènere:

- **Qualitats del nen o nena**, com un temperament tranquil i fàcil i unes grans habilitats cognitives.
- L'existència d'alguna persona **adulta** que fomenti els recursos propis del nen o nena i que **n'enforteixi la resiliència**.
- **Una actitud parental competent** que satisfaci les necessitats fisiològiques, afectives i socials del nen o nena.
- **Bona resposta de la mare**. S'ha observat que, malgrat els problemes, moltes mares tenen prou capacitat emocional per estar disponibles per als fills i filles, mostrar afecte tot

⁵¹ LEVENDOSKY, A. A. i GRAHAM-BERMANN, S. A. (1998).

i les circumstàncies i posar els límits per a una educació raonable dels infants. Moltes mares fan grans esforços per compensar els efectes negatius de la violència viscuda a la llar sobre els fills i filles.

- **Capacitat de la mare per participar i obtenir ajut de la xarxa social.** En aquest sentit, els serveis i recursos que donen suport a les dones víctimes de la violència de gènere tenen un paper important en la recuperació i en l'enfortiment de l'autoestima i de les competències maternals d'aquestes dones.
- **La comunicació entre les mares i els fills o filles** sobre els conflictes que aquests han presenciat redueix les possibilitats que els infants mostrin problemes de comportament i de violència manifesta, sempre que el diàleg no expressi hostilitat, culpabilitat o ràbia envers la parella.
- El **suport de la família extensa**, dels educadors o dels professionals que atenen les dones pot ser una font de tranquil·litat per als nens i nenes i per a les mares.
- La **ruptura del cercle de violència** i una relació amable i no violenta entre els pares un cop han decidit separar-se.
- Durant l'adolescència, la cohesió i el **suport del grup d'iguals** pot tenir una influència positiva.
- La teoria dels sistemes familiars suggereix que una **delimitació clara entre el subsistema matrimonial i el dels fills** (per evitar la implicació d'aquests en els conflictes entre els pares) afavoreix un benestar més gran de l'infant, mentre que l'existència d'uns límits poc clars fa més probable el desenvolupament de disfuncions.
- Un factor important de protecció és **el paper que el pare o mare assigna als fills o filles** dins una situació conflictiva. És a dir, els infants resulten més afectats quan assumeixen el paper d'intermediaris entre els pares, quan es converteixen en el mitjà a través del qual els pares es comuniquen de manera agressiva o quan els pares transmeten ràbia als fills o filles amb insults o crítiques destructives. Aquest punt es tracta extensament en el capítol 6.
- **La formació dels professionals que atenen les dones** víctimes de la violència de gènere és un factor de protecció per als nens i nenes exposats a aquesta violència a la llar.

6. INTERVENCIÓ DIRECTA EN NENS I NENES VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

Aquest capítol tracta de la intervenció directa en els nens i nenes víctimes de la violència de gènere. Comença amb una mirada a les dones des del rol matern i segueix amb les diferents posicions que les mares poden adoptar. També s'exposen elements que permetin comprendre aquests nens i nenes, juntament amb criteris de valoració i tècniques d'observació que facilitin el reconeixement dels indicadors. Finalment s'inclouen algunes observacions sobre les entrevistes exploratòries amb aquests infants per poder arribar a orientacions educatives i d'acompanyament i suport emocional.

En aquest capítol es pretén mostrar la importància d'intervenir en els nens i nenes víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar, però, alhora, es vol posar èmfasi en la necessitat que aquesta intervenció sigui especialitzada i centrada en els infants.

En els serveis d'atenció a la dona no sempre serà possible intervenir en els seus fills o filles, ja sigui per qüestions de recursos humans, de temps o d'un altre tipus. És fonamental tenir present que la intervenció en infants no la pot efectuar qualsevol professional.

Els equips professionals que treballen amb la violència de gènere en l'àmbit familiar estan força especialitzats i coneixen les implicacions del context de violència per a les dones, com hi influeixen certs aspectes personals i contextuals i quines són les dinàmiques familiars més habituals. El fet de treballar amb els fills i filles d'aquestes dones requereix una especialització encara més gran i, sobretot, un coneixement profund de com els nens i nenes comprenen i es desenvolupen en el seu entorn.

Per aquesta raó, l'objectiu del capítol no és aconseguir que les persones que treballen en els equips d'atenció a la dona puguin atendre els seus fills, sinó que puguin veure la situació de violència amb els ulls dels infants. **Amb les pàgines següents es pretén que els equips professionals especialitzats en les dones víctimes de la violència de gènere puguin comprendre els fills i filles d'aquestes dones i, en el millor dels casos, incloure recursos professionals per dur a terme l'atenció que els infants necessiten.**

Si amb les pàgines següents es pot aconseguir que els i les professionals que atenen les dones facin visible el patiment dels nens i nenes, comprenguin la importància de tenir-los en compte i transmetin la necessitat d'intervenir-hi, aquest capítol haurà assolit el seu propòsit principal.

No es tracta que tots els equips professionals atenguin totes les persones implicades en la violència de gènere en l'àmbit familiar. El que és important és tenir la mirada preparada per detectar totes les víctimes de la situació i els elements per poder enviar els nens i nenes a un servei d'atenció psicoterapèutica amb professionals especialitzats en violència de gènere i en infància.

Qualsevol professional no pot atendre un nen o nena víctima de violència de gènere, però sí pot veure'l per mitjà del que explica la mare. Sí pot explicar-li a la mare com pot estar vivint la situació l'infant. Sí pot i ha de buscar elements i recursos per comprendre el nen o nena i facilitar-li una atenció especialitzada. Sí ha d'ajudar la mare a protegir el fill o filla.

A) CONTEXTUALITZANT LA INTERVENCIÓ

i. Intervenció en les mares: contextualitzant el treball

La mare té un paper imprescindible en la recuperació dels fills o filles. Per a qualsevol nen o nena, la mare és un referent vital bàsic, i per això, cal procurar que la dona sigui la figura protectora dels fills o filles. En general, la intervenció en les dones víctimes de violència de gènere s'ha centrat sempre en el seu procés de recuperació personal, però la feina no pot acabar aquí. La recuperació personal és, per descomptat, un element imprescindible, previ o paral·lel a qualsevol altre tipus d'intervenció, perquè per poder afrontar l'acompanyament dels fills o filles cal que la dona hagi passat per aquest procés de recuperació.

És important acompanyar la dona en el seu procés personal, però també és imprescindible ajudar-la a prendre consciència de les repercussions que tenen els maltractaments sobre els seus fills i filles. Respectar el ritme de recuperació de la dona és bàsic per poder continuar treballant amb ella i amb els nens i nenes, però cal tenir en compte el grau de risc en què es poden trobar els infants: si és molt elevat, caldrà prendre mesures de protecció per als nens i nenes i també, si és possible, per a la dona.

En el procés personal previ amb la dona, es treballa, entre altres aspectes, l'autoestima i els sentiments de culpabilitat i se l'acompanya perquè compregui els fets que ha viscut. És important, sempre que es pugui, que la mare es trobi en unes condicions psicològiques mínimes per assumir l'inici del procés amb els fills o filles. **Dient això no es pretén situar els infants en un segon terme, ja que han de ser considerats víctimes directes i no col·laterals, sinó que es vol destacar la importància de poder comptar amb la mare en el procés de recuperació dels nens i nenes.**

És fonamental tenir present que aquests infants no poden avançar sols en el procés de recuperació: els cal l'acompanyament d'una persona adulta (la mare, sempre que es pugui). Els nens i nenes víctimes de la violència de gènere necessiten un referent proper que els transmeti seguretat emocional, faciliti el context adient perquè puguin expressar les seves emocions, estableixi límits raonables i fomenti la comunicació afectiva perquè puguin comprendre la situació que els ha tocat viure.

Després de començar el treball personal amb la dona, és important ampliar aquesta intervenció al rol matern perquè es converteixi en un element clau en la recuperació dels fills i filles: l'objectiu és proporcionar a les dones un apoderament i un paper actiu en el procés de recuperació del nucli familiar. Les mares deixen de sentir-se com un element passiu de la situació de violència que han viscut i com a simples receptores d'una intervenció que les acompanya i les orienta: recuperen la sensació de decidir com volen dirigir la seva vida i com consideren que han d'acompanyar els fills i filles durant el seu desenvolupament. Aquest rol actiu d'ajut i suport és molt important per a una dona que, en molts casos, havia perdut la sensació de control de la pròpia vida.

Enfocar des del punt de vista del rol matern la intervenció en les dones víctimes de la violència de gènere és important per aconseguir un resultat integral en la dona i els fills i filles. Així mateix, és també una manera de fer visibles les altres víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar: els fills i filles d'aquestes dones.

Els fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar necessiten una intervenció directa i una intervenció indirecta, aquesta

per mitjà del treball amb les mares, que genera un context que reforça el seu procés de millora.

A l'hora de planificar el treball amb els nens i nenes, és bàsic plantejar a la mare, sempre que es pugui, la necessitat d'efectuar una exploració amb cadascun dels seus fills i filles. És important que la dona no senti que es qüestiona el seu paper de mare, sinó que, per contra, pugui veure-ho com un suport dels professionals envers ella en la tasca difícil d'acompanyar la recuperació dels fills i filles. A causa de la desvaloració i desautorització que ha viscut, quan se li planteja la intervenció en els fills i filles, en alguns moments és probable que la dona pugui sentir-se qüestionada i que presenti algunes resistències o dificultats. Moltes mares se senten culpables per no haver protegit els fills o filles i per això cal dedicar prou temps i atenció a aquest moment del procés.

Una intervenció en el nen o nena desvinculada de la mare només pot portar-se a terme en situacions molt concretes, com per exemple un trastorn mental o drogodependència de la dona que no li permeti acompanyar el fill o filla, que l'infant hagi estat abandonat, que la mare també exerceixi la violència contra els fills de manera sistemàtica o qualsevol altra situació d'alt risc per als menors.

ii. Diferents discursos de les mares davant la proposta d'intervenir en els seus fills o filles

Les dones que han estat víctimes de la violència de gènere solen tenir l'autoestima deteriorada, i aquest fet influeix en la percepció que tenen sobre la seva capacitat d'autonomia. Moltes d'elles no se senten prou fortes per afrontar les necessitats dels fills o filles, per la qual cosa de vegades opten per «fer veure que no passa res». Darrere d'aquesta actitud sol haver-hi molta por i és important que els i les professionals recordin a la dona que de la mateixa manera que l'han acompanyada podran acompanyar els fills o filles.

Moltes vegades les mares se senten aclaparades per la quantitat de coses que han de fer, pels processos judicials que decidiran sobre els règims de visites i pel fet de remoure moments de la seva vida que volen deixar enrere. Per ajudar la dona a superar aquesta situació, és bàsic recordar-li la importància d'enfortir els vincles afectius amb els fills i filles, així com ajudar-la a establir una llista de qüestions prioritàries a resoldre dins les necessitats múltiples que sorgeixen en aquest moment. Cal que les mares no tinguin l'expectativa de fer canviar el pare dels fills o filles o de considerar una resolució judicial favorable com l'única solució, entre altres actituds, perquè això fa que concentrin els esforços fora d'elles i fora de la relació amb els infants. Tota l'energia i la motivació que tinguin han de dirigir-la cap a elles mateixes i la relació amb els fills i filles.

Per la càrrega emocional que arrossegueu, les dones víctimes de violència de gènere no sempre accepten que s'iniciï una intervenció en els fills o filles en el moment que se'ls proposa. El motiu pot ser la por, la sensació d'esgotament, les ganes d'oblidar el passat o que no sigui el moment adequat per proposar aquest tipus d'intervenció. Així doncs, en aquest moment del treball podem trobar-nos amb diferents discursos o posicions de la mare i, en funció d'aquests, haurem d'insistir més en un aspecte o un altre.

● **Mares que creuen que no cal intervenir en els seus fills o filles perquè estan protegits i no s'adonen de què passa**

En aquests casos és necessari que la dona prengui consciència del patiment dels fills i filles; cal acompanyar-la en aquest procés, que sol ser lent i dolorós. A més, és bàsic ajudar-la a reforçar la importància del seu rol matern i del vincle que la uneix als fills i filles.

Per ajudar-la, se li pot explicar les conseqüències que la violència pot tenir sobre els nens i nenes.

Moltes vegades és útil:

- Fer la comparació amb les pròpies seqüeles i ajudar-la a reconèixer el patiment dels fills i filles a partir dels exemples de la vida quotidiana que ella mateixa explica. Acompanyar-la a l'hora de reconèixer que els nens i nenes també pateixen les conseqüències dels maltractaments perquè la veuen trista o preocupada, perceben la tensió quan arriba el pare o li pregunten perquè van discutir ahir a la nit.
- Fomentar l'empatia amb els infants parlant sobre com se sentia ella durant la història de maltractament i veure quines conseqüències creuen que ha tingut aquesta situació en ella.
- Facilitar que parli de les necessitats que ella tenia en aquell moment: per exemple, que l'escoltessin, que no la jutgessin o poder expressar el plor o la ràbia.
- Parlar amb la mare sobre les conseqüències o efectes en els fills i filles que creu que ha tingut la violència, i a partir d'això, comparar el que elles sentien que necessitaven durant la situació violenta amb el que poden necessitar els infants ara. Fent aquest exercici, les mares poden reconèixer les semblances entre el seu patiment i el dels fills i filles i els resulta més fàcil identificar les necessitats dels infants, perquè solen coincidir amb les seves.
- Qüestionar les creences que exposi la mare sobre els fills i filles i la violència, com per exemple que els nens no es van adonar que els pares discutien perquè estaven dormint.

● **Mares que tenen molta por de les repercussions que pugui tenir la intervenció en els fills i filles**

En aquests casos la mare sol veure la proposta del professional com una amenaça més que com una oportunitat; aquest és el primer punt que cal treballar amb ella. Així mateix, és important que la dona, seguint el seu ritme, pugui expressar les pors i la desconfiança.

Els temors principals que poden sentir les dones víctimes de la violència de gènere davant una proposta d'intervenció són:

- Que es qüestioni el seu rol matern:

Les dones que han patit situacions de violència de gènere han viscut una relació en què la pròpia autoritat i la possibilitat d'establir límits s'han anat anul·lant. Aquest fet comporta que la dona se senti inútil en qualsevol àmbit. El rol matern sol ser l'últim que la dona es qüestiona, i per això, és important tractar-lo amb delicadesa, perquè si la dona creu que es critica aquest aspecte de la seva vida, pot sentir-se encara més desvalorada. És habitual que les mares tinguin reaccions adverses a la proposta d'intervenció si senten que es posa en dubte el seu exercici de la maternitat.

- Que els fills i filles resultin més perjudicats després de parlar del que han viscut i del que senten:

Hi ha dones que creuen que en el moment que els fills i filles comencin a parlar de la situació que han viscut, la seva relació amb ells empitjorarà. En aquests casos hi ha mares que comparteixen creences socials sobre què cal explicar als infants i que pensen que és millor no parlar de què ha passat perquè no aflorin els sentiments de rancúnia o de ràbia. És important fer entendre a aquestes mares que les emocions dels fills i filles seguiran existint encara que no en parlin i que el fet de no expressar-les els perjudicarà i els farà sentir més sols i incompresos.

- Que se'ls retiri la custòdia dels fills o filles:

Una de les repercussions més temudes per les dones víctimes de la violència de gènere és

que la justícia els retiri la custòdia dels fills o filles. Aquesta por es deu a les amenaces de l'agressor a la dona, que transmeten la idea que si vol pot prendre-li els fills o filles, que ella no podrà cuidar-los sola i que ell la denunciarà per aquest fet. Desgraciadament, després de la separació, les dones han d'enfrontar-se molt sovint a processos judicials i/o avaluacions pericials que posen en qüestió la seva capacitat per cuidar els fills o filles. En aquest punt cal tranquil·litzar la dona pel que fa a la pèrdua de la custòdia, però s'ha de ser realista i no amagar-li que existeix la possibilitat que l'agressor la reclami com una manera, en molts casos, de continuar maltractant-la o de pressionar-la perquè torni amb ell.

● Mares que deleguen en els professionals la responsabilitat de la recuperació dels fills o filles:

Darrere d'aquesta actitud sol haver-hi sentiments d'impotència, tendència a desviar la responsabilitat o sensació de decepció perquè el fill o filla no respon com la mare voldria. En aquests casos cal treballar amb la dona perquè expressi les seves emocions, ja que és la via principal per aconseguir que col·labori i fer que tingui un paper actiu en la recuperació dels fills o filles.

Aquestes mares solen sentir-se molt desbordades, i de vegades, pot passar que no connectin amb el patiment dels fills o filles. També és possible que no se sentin implicades en el canvi dels infants o que pensin que són ells els que tenen el problema.

La intervenció dels professionals en aquests casos facilitarà que la mare reconegui els aspectes positius i saludables del fill o filla, de manera que pugui reforçar-se el vincle i que l'acompanyament sigui viable.

● Mares que poden col·laborar en la intervenció des del primer moment:

Aquestes mares poden expressar preocupació pels fills o filles i mostrar una capacitat empàtica important envers el dolor originat en el seu entorn per la situació violenta.

Es tracta de dones amb una història menys violenta en la família d'origen o que, almenys, han tingut la possibilitat de viure amb models de relació no violents. Han pogut aprendre què vol dir el respecte i la cura dels fills o filles, i com a conseqüència d'això, no veuen com a normals certes accions i poden respondre davant indicadors de malestar dels infants.

iii. Comprendre els nens i nenes víctimes de la violència de gènere: característiques diferencials

Tornant a les conseqüències esmentades en el capítol 5, tot seguit s'indiquen algunes de les situacions emocionals en què es troben els nens o nenes i les possibilitats d'intervenció.

Per poder entendre el patiment, el dany i la necessitat d'intervenir en l'infant víctima de la violència de gènere, és important conèixer quina posició pren el nen o nena sobre la relació parental en el context de violència. L'actitud pot ser molt diferent en cada cas, però permet veure els aspectes diferencials dels infants que pateixen la violència en l'àmbit familiar.

La descripció de cadascuna d'aquestes actituds (Agustín et al., 2007) pot servir-nos d'indicador, tot i que cal tenir en compte que es tracta de posicions dinàmiques que canvien al llarg del temps segons l'evolució de l'infant, dels altres membres de la família o de la situació a la llar.

● El nen o nena considera la violència com una conducta normal:

Probablement, aquest infant no percep la violència com un fet problemàtic, i per tant, no creu que passi res o que calgui canviar alguna cosa.

El nen o nena viu en un entorn on el domini de la dona està legitimat i, tot i que no té per què repetir el mateix model, no es pot qüestionar aquest tipus de relació. En la intervenció en aquest infant cal evitar que visqui un enfrontament directe amb les seves creences; és important fomentar que es qüestionin els models de relació, però respectant-lo sempre i sense que se senti amenaçat.

● *El nen o nena nega l'existència de la violència com a mecanisme de defensa:*

Per al nen o nena és massa dolorós acceptar la violència i, per tant, no en parla amb ningú. Si algú intenta que afronti aquesta realitat, l'infant reacciona amb rebuig i fugint.

A aquest nen o nena li costa reconèixer-se quan se li posen exemples de situacions de violència, i per això, cal afavorir la confiança i anar disminuint l'allunyament i la por de l'infant. En aquests casos és imprescindible respectar el ritme del nen o nena i evitar preguntar-li directament per la violència. El o la professional ha de mostrar-li un suport incondicional, sense jutjar-lo, per aconseguir un vincle sòlid.

● *El nen o nena se sent responsable de la violència:*

Aquest infant està convençut que és el detonant de la violència i que sense ell aquesta no existiria. En general, no té cap problema per parlar de la violència que ha viscut i ho fa centrant-se en ell mateix, no en la dinàmica familiar. Se sol sentir rebutjat, culpable i el dolent de la família.

A l'hora de treballar amb aquest nen o nena, primer cal que verbalitzi el sentiment de culpa, per poder mostrar-li que la violència no té cap justificació i que, faci el que faci, la resposta violenta de l'adult sempre és desproporcionada. En aquests casos són necessaris missatges clars i explícits sobre la no-culpabilitat de l'infant, perquè pot escoltar-los i és la manera d'originar un canvi en el seu discurs. Amb aquests nens i nenes es fa encara més imprescindible el treball paral·lel amb la mare, perquè reforci aquest nou discurs de no-culpabilitat.

● *El nen o nena es troba en una situació triangular:*

L'infant es troba enmig de la relació parental, sense prendre partit per cap dels progenitors, ja sigui perquè els adults l'utilitzen com a intermediari o perquè el col·loquen al mig i se sent responsable d'influir en els adults per acabar la violència.

Quan el nen o nena es troba al mig pot ser que tingui un vincle sòlid amb tots dos progenitors o que senti que si tria un traeix l'altre; el nen o nena es troba en un conflicte de lleialtats. L'infant se sent angoixat i culpable, pensa que si reparteix «correctament» la seva atenció es resoldrà la situació i viu en un estat d'alerta constant. La situació converteix el menor, en certa manera, en un adult prematur, pendent de tot el que passa en el seu entorn però que, alhora, reclama l'atenció dels adults.

En aquest cas cal treballar amb el nen o nena perquè recuperi el seu paper de fill o filla i amb la mare perquè no permeti que l'infant assumeixi rols i funcions que encara no li corresponen. Cal ajudar el nen o nena a rebaixar el seu nivell d'exigència, a centrar-se en les funcions pròpies de la seva edat i a reassignar els adults en la responsabilitat de prendre les decisions.

● *El nen o nena es posa de part de la mare:*

L'infant es troba més definit dins la relació conflictiva, tot i que la inseguretat i l'angoixa hi són molt presents. En aquest cas la simptomatologia de la mare i del fill o filla es diferencien molt poc.

Alguns nens i nenes se situen davant de la mare i altres darrere, però en tots dos casos cal ajudar l'infant a expressar les seves emocions i a recuperar una visió més real del pare si l'ha perduda;

en aquest punt, la mare té una funció molt important, i de vegades molt complicada per a ella: no demonitzar el pare.

Quan el nen o nena es col·loca davant de la mare, vol protegir-la de l'agressor; però, de vegades, també pot arribar a reproduir amb ella actituds violentes, fruit de la impotència motivada pel sentiment de desprotecció. L'infant té un vincle molt fort amb la mare i sovint es converteix en el confident de l'angoixa d'ella, fet que facilita la demonització del pare. Si en algun moment s'esdevé una reconciliació entre els adults, el nen o nena se sol sentir traït per la mare, una reacció que posteriorment el fa sentir culpable. Cal treballar per trencar la relació simbiòtica amb la mare i fomentar una autonomia adequada a l'edat de l'infant com a persona independent de la mare.

Quan el nen o nena es col·loca darrere de la mare, se sent desemparat i indefens, té molta por i sol fer-li retrets a la mare perquè aguanta la situació violenta. Moltes vegades parlen del conflicte amb alguna persona adulta de confiança (parent, professor o amic) a causa del seu gran malestar. És important treballar amb la mare per ajudar-la a donar seguretat al fill o filla i reforçar el seu paper de figura adulta i protectora.

● *El nen o nena es posa de part del pare:*

Pot passar si a l'infant li fa pena el pare i el considera la víctima de la situació (perquè està sol, ha marxat de casa, ha estat a la presó o té dificultats econòmiques) o si creu que el pare té raó i la mare és la culpable de la violència. Altres vegades el nen o nena es troba en aquesta posició per «compensar» que un altre germà estigui de part de la mare o bé perquè ha interioritzat el discurs del pare. Un altre motiu pot ser creure que si es queda al costat de la mare, això el marcarà com a víctima, cosa que li genera angoixa i por.

En aquests casos el vincle entre el fill o filla i la mare sol estar molt malmès i, a més, és habitual que ella estigui molt desautoritzada per la relació de violència que ha viscut. Amb aquests infants, és important aconseguir que tinguin una visió real tant del pare com de la mare, per evitar-ne la desacreditació. També és imprescindible acompanyar-lo en el procés de dol per la separació.

Amb la mare, és important treballar certes actituds envers el fill o filla, com per exemple no «interrogar-lo» cada vegada que ve d'estar amb el pare, ja que se sol fer per por de perdre el fill o filla, tant afectivament com legalment. Aquestes bateries de preguntes generen ansietat en l'infant i l'allunyen encara més de la mare.

Moltes vegades, el nen o nena, quan torna de les visites al pare, pot arribar alterat, desafiant la mare; fins i tot, pot insultar-la o dir-li que no vol viure amb ella i que s'estima més anar-se'n amb el pare. Aquestes situacions són molt dures per a la mare, ja que sol sentir que està perdent el fill o filla i que no pot fer res per retenir-lo al costat seu, fet que li genera una gran impotència. Alhora, aquesta manipulació pot despertar en la dona tota la ràbia contra l'agressor; una ràbia que li pot resultar difícil controlar davant el fill o filla.

En aquestes situacions és important recomanar a la mare que no tingui en compte les paraules de l'infant, perquè estan mediatitzades pel que el pare li ha dit o ha fet durant la visita. Així mateix, és bàsic reconèixer tots els sentiments que es manifesten en la dona; si no els reconeixem, qualsevol intervenció que fem en la mare serà inútil, perquè la desesperança i el dolor pesen molt en aquell moment. Se li pot indicar a la mare algunes estratègies possibles en aquests casos, com ara:

- No enfrontar-se al nen o nena, perquè això només serviria per començar una discussió que podria convertir-se en força desagradable.
- Dir-li al nen o nena que en aquell moment està nerviós i que és millor que parlin més tard.

- Fer alguna activitat quotidiana, com dutxar-se o preparar el sopar. Pot ser que l'infant no hi vulgui col·laborar: és bàsic no forçar-lo inicialment i anar introduint-lo en l'activitat de mica en mica.

Aquest tipus d'actuacions, que poden semblar molt trivials, són bàsiques, perquè transmeten al nen o nena que la mare pot contenir l'angoixa, la ràbia o la ira i fan que la vegi com una persona forta que controla el seu malestar i que, passi el que passi, no desapareix. És un tipus d'actuació que transmet molta seguretat a l'infant i li ofereix un punt de referència enmig de la situació confusa que viu.

Després de l'episodi crític _no en el moment d'arribar de la visita al pare_, és important que la mare pugui explicar al fill que entén que el que està vivint no és fàcil, que ella voldria que no patís o que fa el que pot per millorar la situació. També és bàsic que, una vegada més, la mare li expressi que l'estima i que sempre serà al seu costat per protegir-lo.

De vegades la mare no pot actuar així, i és important remarcar-li que és normal, que se li proposi una actuació molt complicada, perquè requereix que contingui tota la ràbia contra el pare i la desesperació pel que veu en el fill o filla. Cal transmetre-li que de vegades ho aconseguirà i altres se sentirà desbordada i actuarà d'una altra manera; és bàsic que ho tingui en compte i que no se senti culpable. Les mares poden aprendre a actuar com s'ha dit quan aconseguixen posar-se a la pell dels fills o filles i comprenen la necessitat de seguretat que tenen. També les ajuda el fet d'adonar-se que actuant d'una altra manera (discutint amb el nen o nena, insultant el pare o trucar-li per demanar-li explicacions o interrogant el fill o filla) el que fan és col·locar el nen o nena al mig de tots dos i fer que l'infant, posteriorment, se senti culpable i pensi que pot perdre la seva mare perquè ha actuat malament.

DIFERENTS ROLS QUE POT ASSUMIR EL NEN O NENA

Després de veure les diferents actituds, sembla evident que en qualsevol entorn familiar els membres adopten (o se'ls atorguen) rols que, conscientment o inconscientment, exerceixen quan interactuen amb els altres. Els rols que es desenvolupen o s'assignen en famílies en les quals existeix la violència de gènere estan molt mediatitzats pels secrets, la confusió i la por derivats de la situació que es viu. Cap dels rols que s'exposen tot seguit afavoreix un desenvolupament saludable del nen o nena ni s'ha d'entendre com una posició estàtica dins el sistema familiar.

Baker i Cunningham (2004) posen com a exemples de rols el mediador en les disputes, el bebè de la família, el nen o nena que mai es pot equivocar, el responsable de tots els problemes dels altres o l'ovella negra. Així mateix, parlen de diferents maneres d'actuar: distreure l'agressor, endur-se els germans més petits o fugir.

Si s'intenta encreuar els papers que assumeixen els nens i nenes amb les diferents formes d'actuació que poden triar, és possible establir els diferents rols familiars que aquests nens i nenes poden exercir davant la violència. La tipologia que presenten Baker i Cunningham no es diferencia gaire de la que s'ha esmentat abans d'Agustín et al. (2007), però sí que pot ajudar a complementar la mirada amb un altre punt de vista.

Examinar els rols familiars ajuda a entendre, també, com els fills i filles d'una mateixa família poden entendre de manera completament diferent els fets que succeeixen a casa seva. Tenir presents aquestes actituds és una manera d'aconseguir entendre més com pateixen aquests nens i nenes en els contextos de violència de gènere.

EL ROL CUIDADOR

Aquest infant actua com a pare o mare dels germans petits i de la mare. Sol ocupar-se de rutines i responsabilitats domèstiques (cuinar o ficar al llit els més petits), ajuda a mantenir fora de perill els germans durant els episodis violents i procura el benestar de tothom (consolant els petits o portant les medecines a la mare).

Són nens i nenes que solen tenir dificultats per mostrar els comportaments i actituds propis de la seva edat. La intervenció en ells i en la mare s'ha d'adreçar a afavorir el retorn al món infantil fent visible la mare com una persona protectora i amb prou força per cuidar d'ella mateixa i dels fills i filles.

EL ROL DE CONFIDENT DE LA MARE

El nen o nena coneix del tot els sentiments, problemes i plans d'actuació de la mare (si està enfadada o no, si existeixen problemes econòmics, si l'advocada li ha demanat a la mare algun document...). Després que hagi presenciats els episodis violents, el que l'infant ha vist li serveix a la mare per recordar què ha passat, sobretot quan l'agressor minimitza els fets o menteix.

En aquestes situacions els fills i filles assumeixen unes responsabilitats que no els corresponen, com en el rol anterior, però a més se situen clarament a la banda d'un dels progenitors. Amb la mare, és important treballar els límits del paper del fill o filla i, alhora, acompanyar-la en el dolor i la ràbia que sol sentir quan admet la possibilitat que el fill o filla reconegui sentiments positius envers el pare.

En aquests casos és bàsic que l'infant pugui identificar els seus sentiments envers la mare i el pare i acceptar que pot sentir emocions positives i negatives per tots dos. Cal aconseguir que el nen o nena reconegui totes les emocions que comporten les situacions de violència, malgrat que moltes vegades li semblin contradictòries o cregui que està trencant algun tipus de lleialtat envers la mare.

EL ROL DE CONFIDENT DE L'AGRESSOR

El fill o filla que rep més bon tracte de l'agressor pot tendir a justificar les agressions a la mare. Pot arribar a qüestionar el comportament de la mare i ser recompensat en forma de privilegis o tracte de favor respecte dels altres germans o germanes, per exemple.

La intervenció en aquests casos ha d'aconseguir que l'infant empatitzi amb el dolor de la mare i els germans, sense deixar de banda el que senti ell mateix. Moltes vegades els fills i filles que assumeixen aquest rol amaguen el dolor i les seves necessitats passen desapercebudes. És important treballar el reconeixement del propi patiment, així com els sentiments de culpabilitat que, durant les agressions o després, pot presentar l'infant pel fet de «defensar» la persona que exerceix la violència en comptes de protegir els qui la pateixen.

EL ROL D'ASSISTENT DE L'AGRESSOR

Es tracta del fill o filla que és escollit o forçat perquè maltracti la seva mare humiliant-la verbalment o agredint-la físicament. Aquests casos solen ocórrer en nens i nenes molt petits als quals es «convida» a actuar violentament contra la mare com a part d'un joc. Cal tenir molt present el

gran perjudici que suposen aquestes manipulacions per als nens i nenes. A més, existeix un risc elevat que assimilin aquesta manera violenta de relacionar-se i actuar i que la repeteixin, si no s'intervé, durant l'adolescència o la vida adulta.

La intervenció en aquests casos ha de centrar-se, sobretot, en el sentiment de culpabilitat que pot presentar el fill o filla. Cal treballar la seva condició de víctima, no per fer-lo sentir així sinó per situar-lo en un context de violència en què ell o ella ha estat un objecte més de la manipulació de l'agressor.

En aquests casos també és imprescindible treballar amb la mare perquè pugui entendre la condició de víctima del fill o filla i, així, aconseguir l'objectiu de recuperar o reparar el vincle maternofamiliar.

EL ROL DE NEN O NENA PERFECTE

Es tracta del nen o nena que intenta prevenir la violència comportant-se correctament: es converteix en un estudiant excel·lent a l'escola, no es baralla ni discuteix mai amb ningú, no es rebel·la mai o carrega els seus problemes sense compartir-los. És un infant que es pot mostrar molt impacient amb ell mateix i amb els germans petits.

Evidentment, és una actuació errònia per part del nen o nena, ja que no pot controlar de cap manera la violència i, a més, li suposa un sentiment de culpabilitat molt gran quan veu que no ha aconseguit evitar un episodi violent. Això només li genera una autoexigència creixent per aconseguir-ho la pròxima vegada.

En aquests casos la intervenció ha de centrar-se en el fill o filla perquè accepti que la situació de violència no depèn d'ell o ella i que modificar-la no és a les seves mans. Cal acompanyar el fill o filla (i també ajudar la mare a fer-ho) en els seus sentiments de ràbia, incomprensió i impotència. El paper de la mare en aquests casos ha de ser de reforç constant del nen o nena malgrat que els resultats que obtingui (a l'escola, en els esports o en qualsevol altra situació) no siguin «perfectes». Així, l'infant també entendre que la mare és al costat seu i que l'estima independentment dels seus resultats.

EL ROL D'ÀRBITRE

Es tracta del nen o nena que fa de mediador entre els adults i intenta mantenir la pau. La culpabilitat, l'angoixa per l'excés de responsabilitats o l'esgotament són aspectes a tenir en compte a l'hora de treballar amb aquests infants.

La intervenció en aquest cas és molt semblant a la que s'ha indicat abans per a les situacions triangulars. Pel que fa a la mare, cal treballar amb ella la protecció del fill o filla i cercar estratègies conjuntament perquè pugui treure l'infant del centre del conflicte. En el moment que el nen o nena vegi que la mare pot ocupar-se de la situació, protegir els fills i protegir-se a ella mateixa, començarà a relaxar-se i a «deixar-se cuidar» per ella, a qui fins aleshores ha vist com algú a qui havia de protegir i no com una persona protectora.

El treball amb els fills i filles està molt vinculat al procés que segueix la mare, perquè és bàsic que recuperi la imatge d'autonomia i seguretat davant dels infants. Quan això es comença a aconseguir, el nen o nena pot diferenciar el context (o la figura) de protecció i respecte d'allò que és insegur i imprevisible.

EL ROL DE BOC EMISSARI

Es tracta del nen o nena que és identificat com la causa dels problemes familiars i el culpable de la tensió entre els pares. El seu comportament se sol utilitzar per justificar la violència i sol ser el fill o filla amb necessitats especials o que fa de «pont» amb l'agressor.

Un dels efectes més greus que pateix el nen o nena que ha adoptat aquest rol és l'aïllament dins de la família, a més del sentiment de culpabilitat si s'esdevé una ruptura o separació dels pares.

A l'hora d'intervenir en aquests casos, és bàsic treballar amb la mare l'explicació i la responsabilitat de la violència per deixar d'atribuir-les al comportament de l'infant «boc emissari». Una vegada la dona pot situar la responsabilitat de la violència en la seva exparella, se sol sentir molt culpable pels danys que ha patit el fill o filla que s'ha trobat en aquest rol.

Partint d'aquest punt, és important enfortir el vincle maternofilial afavorint la comunicació i ajudant la mare a cercar elements perquè pugui explicar al fill què ha passat. També és bàsic treballar amb l'infant el ressentiment, la ràbia i la impotència que solen derivar-se del fet d'haver-se sentit culpabilitzat de la situació violenta.

B) VALORACIÓ

1. Variables que cal considerar en el moment de la valoració

El grau de repercussió de la violència de gènere sobre cada nen o nena depèn de moltes variables, les quals cal tenir en compte a l'hora de valorar l'estat general de l'infant. A banda d'aquests elements, també cal tenir present la individualitat del nen o nena, per respectar-la, o els diferents estats en què es pot trobar segons les variacions en el seu context.

Les actituds del nen o nena, que s'han comentat abans, són elements clau a considerar, però també hi ha altres aspectes que cal tenir en compte:

- tipologia, gravetat i freqüència dels maltractaments
- grau de protecció del nen o nena per part de l'entorn més immediat
- força i qualitat del vincle amb la mare
- grau de resiliència⁵² del nen o nena
- edat del nen o nena.

És molt important conèixer el pes i la combinació d'aquestes variables per poder fixar unes línies de treball adaptades a la realitat de cada infant; les intervencions educatives i terapèutiques s'han d'individualitzar tant com es pugui.

Tipologia, gravetat i freqüència dels maltractaments

En aquest punt és important utilitzar els coneixements sobre com afecta la violència de gènere a les dones: com la tipologia, la gravetat i la freqüència dels maltractaments influeixen en les seqüeles sobre les dones. Durant molt de temps s'ha pensat que els fills i filles eren víctimes col·laterals

⁵² Aquest terme, que prové de la física, ha estat introduït en el camp de la psicologia pel psiquiatre infantil Michael Rutter i pel neuròleg, psiquiatre i etòleg francès Boris Cyrulnik per referir-se a la capacitat de les persones per superar tragèdies o esdeveniments molt traumàtics.

de la violència que rep la dona, una creença que ha comportat que no es tingués en compte els infants i que no se'ls considerés víctimes directes. En el capítol anterior, quan s'han exposat els efectes de la situació de violència sobre els nens i nenes, s'ha fet palès que pateixen conseqüències greus, independentment de les que suporti la mare.

Així doncs, quan cerquem indicadors de valoració dels nens i nenes, hem de fer servir els mateixos que en les dones pel que fa a la tipologia, gravetat i freqüència dels maltractaments: si es produeixen agressions físiques al domicili, quina és la periodicitat de la violència, si els infants també reben maltractaments (insults, humiliacions, cops, puntades de peu, destrucció d'objectes que els pertanyen, no deixar-los dormir, obligar-los a fer coses que no volen...), si hi ha armes de foc a casa o si la violència coexisteix amb algun tipus de drogodependència dels adults.

Grau de protecció del nen o nena per part de l'entorn més immediat

És important valorar l'entorn més immediat del nen o nena i la reacció dels adults davant les situacions de violència. També és important conèixer amb quins elements de protecció pot comptar el nen o nena. Alguns dels aspectes dels quals cal valorar si existeixen i en quin grau s'indiquen en el capítol 5.

Per desgràcia, encara existeixen molts mites i estereotips que fan pensar que els nens i nenes no s'adonen de què passa a la llar perquè no hi són quan es produeixen les agressions, que només pateixen els infants que presenten símptomes evidents (agressivitat o símptomes depressius greus) o bé que si la mare es recupera, els fills i filles es recuperaran sense cap suport explícit.

A causa de l'actitud general de no tenir en compte els infants, és habitual considerar els nens i nenes com a «futures persones», en comptes de valorar-les com a persones de ple dret des del moment que neixen. En els contextos de violència de gènere, a més, cal afegir-hi la por d'alguns equips professionals de convertir la dona víctima de maltractaments en culpable dels patiments dels fills i filles. Moltes d'aquestes dones, en algun moment del procés, solen verbalitzar aquesta sensació dient que han triat malament el pare dels seus fills, que elles són culpables del patiment dels infants o que no haurien d'haver permès que passessin el que han viscut. A l'hora de treballar amb la dona, cal recordar-li qui és l'únic culpable de la violència que han viscut els fills i filles i reorientar aquest sentiment de culpa cap a la responsabilitat, per enfortir la possibilitat de canvi que aquest concepte porta implícita.

Pel fet de no tenir en compte els infants i per la por a una intervenció que pugui ser contraproductiva per a la dona, entre altres motius, no existeix prou sensibilització envers els fills i filles de les dones maltractades. Precisament, però, la preocupació per les conseqüències sobre la dona és la raó per intervenir en els fills i filles, per evitar que el patiment i les repercussions familiars esdevinguin crònics i, d'altra banda, perquè tard o d'hora les conseqüències en els infants es faran evidents, d'una manera o altra, i aquest fet pot fer créixer molt el sentiment de culpabilitat de la dona.

A banda de la tendència social a no tenir en compte els infants, existeixen altres mites que interfereixen en el plantejament d'una intervenció específica en els fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere. La utilitat social dels mites rau en el fet que intenten simplificar una problemàtica molt complexa i, alhora, procuren tranquil·litzar les persones que no vulguin afrontar-la o no puguin. Algunes de les creences falses que es poden trobar en els discursos de la població general, de les dones víctimes o dels equips professionals són:

- Si al nen o nena l'afectés de debò la situació es veuria a cop d'ull perquè presentaria conductes agressives o desafidores.
- La mare és igualment responsable dels maltractaments perquè coneix de manera conscient

o inconscient què està passant (sobretot en els casos de maltractaments físics o abusos sexuals als fills i filles).

- Els nens i nenes i els i les adolescents tenen fantasies, s'inventen històries i menteixen sobre el que passa a casa seva; ho fan per captar l'atenció de les persones adultes sense pensar en les conseqüències.
- Els efectes dels maltractaments no solen ser importants, amb el temps tot torna a la normalitat (sobretot en el cas dels infants molt petits).

Aquestes creences poden compartir-les les mares, els professors i els professionals de la intervenció social i fan que moltes vegades els nens i nenes no rebin tota la protecció que els correspondria. És important canviar la mirada sobre aquests infants i intentar empatitzar amb ells, posar-nos en el seu lloc. Els i les professionals que atenen les mares d'aquests nens i nenes ens convertim, d'una manera o altra, en persones que podem i hem de protegir-los.

Força i qualitat del vincle amb la mare

El vincle del nen o nena amb la mare és un element imprescindible; per això s'ha insistit tant en la importància de la participació d'ella, sempre que es pugui, en la recuperació de l'infant. Per al fill o filla, la figura de la mare és, o ha d'arribar a ser, la de la persona que el cuida i que li transmet protecció i seguretat encara que es trobi en un context advers. La intervenció professional en les mares i els fills i filles ha d'afavorir aquest aspecte tant com es pugui.

Els vincles no són res més que els forts llaços afectius que es creen entre persones concretes, però, alhora, permeten explicar algunes formes de dolor, com l'ansietat, la ràbia o la distància emocional fruit d'una separació o pèrdua afectiva.

A l'hora de valorar el vincle del nen o nena amb la mare, hem de tenir en compte, a més del que s'ha explicat en el capítol 4, diferents aspectes:

- * Que la mare estigui pendent de l'infant i que aquest se li acosti cercant seguretat. S'ha de veure sobretot com un acostament emocional, no només físic.
- * Que el nen o nena pugui recordar moments de la relació que li proporcionin benestar malgrat el context que viu.
- * Que la mare pugui interpretar els senyals enviats pel fill o filla i aconseguir, d'aquesta manera, que l'infant es percebi ell mateix com una persona estimada i amb valor.

Grau de resiliència del nen o nena

La resiliència és la capacitat nascuda de les interaccions socials que permet al nen o nena recuperar els seus recursos per fer front a la situació que viu. Quan aquests recursos són afavorits pels llaços amb la mare i per altres elements afectius, relacionals i socials de l'entorn, la capacitat de recuperació del nen o nena augmenta considerablement.

És important, aleshores, veure si la combinació de l'entorn i els recursos propis del nen o nena ofereix un bon pronòstic. Hi ha alguns factors en l'infant que poden servir per valorar si té un alt grau de resiliència:

- Es produeix un acostament actiu per part de l'infant, es mostra disposat a intentar resoldre i/o compartir les experiències emocionals doloroses.
- El nen o nena té l'habilitat d'aconseguir l'atenció positiva dels altres.
- Mostra un cert optimisme sobre les seves experiències.

- Dins de la seva etapa evolutiva, pot mostrar-se alerta i autònom.
- Tendeix a cercar noves experiències i explorar l'entorn (físic, cognitiu i emocional).

Cal remarcar que un nen o nena que no presenti aquestes característiques pot aconseguir també una recuperació òptima, però en aquest cas, probablement, caldrà treballar amb ell perquè augmenti de mica en mica el grau de resiliència. Caldrà donar-li el suport bàsic que s'ha comentat abans per aconseguir, a la llarga, que confii més en ell mateix i en les seves possibilitats.

Edat del nen o nena

Com s'explica en el capítol 5, cal tenir en compte que els efectes de la violència són diferents segons l'edat del nen o nena. Això vol dir que davant de diferents situacions amb la mateixa tipologia, gravetat i freqüència dels maltractaments, amb factors de protecció semblants i amb vincles forts amb la mare, l'edat en què succeeixen els episodis violents pot marcar diferències importants.

ii. Indicadors i tècniques d'observació

La violència de gènere provoca en els nens i nenes una disminució de l'autoestima, una repetició de rols (passius o agressius) o una desconfiança envers el món dels adults. Els processos traumàtics deixen un seguit de seqüeles que es manifesten de maneres concretes i que ens serveixen, tot i que no de forma categòrica, com a indicadors que podem observar i utilitzar en la valoració del nen o nena.

Els nens i nenes que viuen situacions de violència de gènere en l'àmbit familiar pateixen inevitablement, en un grau o un altre, un seguit d'esdeveniments que els generen dolor i estrès. Aquests fets dolorosos i estressants s'emmarquen en les relacions significatives del nen o nena; quan els fets esgoten els recursos propis de l'infant i de l'entorn, comencen a pertorbar la vida afectiva, cognitiva, conductual i relacional del nen o nena i es converteixen en un procés traumàtic.

Els processos traumàtics provoquen danys en diferents àmbits i en diferents graus. Cal tenir present, a més, que els continguts emocionals que acompanyen aquestes vivències poden ser uns bons indicadors per a un diagnòstic i un pla de treball.

Els sentiments que solen tenir aquests nens i nenes són de culpabilitat, estigmatització, impotència, sensació de pèrdua, ràbia i dissociació, entre d'altres. Les diferents manifestacions psicològiques i conductuals de cadascuna d'aquestes emocions s'han detallat en el capítol 5. Evidentment, aquests indicadors no són els únics que poden observar-se en els nens i nenes víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar. De les conseqüències que pateixen els infants, comentades en el capítol 5, se'n poden extreure alguns indicadors, els quals dependran, és clar, del tipus de maltractament patit i de l'edat del nen o nena.

Les manifestacions de la conducta són la principal manera d'observar aquests indicadors, tot i que també cal tenir en compte els relats que fa el nen o nena sobre ell mateix, com es descriu, com es presenta en els dibuixos i quins personatges imaginaris s'assemblen més a ell i per què.

Moltes vegades les estratègies de supervivència (Baker i Cunningham, 2004) que adopten els nens i nenes víctimes de la violència de gènere es poden convertir també en indicadors relativament fàcils d'observar.

	INDICADORS OBSERVABLES SEGONS L'ESTRATÈGIA DE SUPERVIVÈNCIA ADOPTADA (EN POT ADOPTAR MÉS D'UNA)
Bloqueig mental o desconexió emocional	● «Insensibilitat» davant les emocions o bloqueig dels pensaments ● Desconnecten del soroll i el caos, aprenen a no sentir-lo ● Creuen que són una altra persona concentrant-se molt ● Beuen alcohol i/o prenen drogues
Ús de la fantasia	■ Pensen en venjar-se de l'agressor; tenen la fantasia de matar-lo ■ Tenen la fantasia d'una vida més feliç, vivint amb una altra família ■ Tenen fantasies sobre com serà la seva vida després del divorci o quan acabin les agressions ■ Tenen la fantasia de tenir un accident ■ Desitgen que els rescati un superheroi, la policia o un príncep
Evitació física	● Anar-se'n a una altra habitació, abandonar la casa durant una agressió ● Busquen excuses per no anar a casa ● Fugen de casa
Cerca d'amor i acceptació en llocs erronis	■ Es relacionen amb «males influències». ■ Tenen relacions sexuals per trobar intimitat ■ Es queden embarassades en l'adolescència per tenir algú que les estimi
Obtenció d'un lloc (paper) tenint cura d'algú	● Protegeixen els germans i germanes del perill ● Tenen cura dels nadons com si fossin el pare o la mare, adoptant un rol patern o matern ● Tenen cura de la mare
Cerca d'ajuda	■ Expliquen què passa a algú de l'escola o del veïnat, a una amiga o amic de la mare, etc. ■ Truquen a la policia ■ Parlen amb els germans, amics o alguna persona adulta significativa
Cridar l'atenció per aconseguir ajuda	● Fan actes temeraris o intenten suïcidar-se ● S'autolesionen ● Explosions d'ira, agressivitat amb altres persones, es fiquen en baralles
Reorientació d'emocions cap a activitats positives	■ Fan esport, surten a córrer; desenvolupen molta activitat física, etc. ■ Escriuen, dibuixen, creen poesia, teatre o fan altres activitats artístiques ■ Obtenen uns resultats acadèmics excel·lents
Intents de preveure, explicar, prevenir o controlar el comportament de l'agressor	● Creuen que «la mama ha sigut dolenta» o «jo he sigut dolent» o bé que «el papa està estressat per la feina» ● Pensen «jo puc parar la violència si canvio el meu comportament» o «puc saber quan serà la pròxima agressió» ● Intenten ser la nena o el nen perfecte ● Menteixen per tapar alguna cosa dolenta (per exemple, males notes a l'escola) i evitar crítiques, agressions o situacions d'estrès a la família

C) COM ES FACILITA L'EXPRESSIÓ DE NECESSITATS I LA REVELACIÓ DE LA VIOLÈNCIA QUE S'HA PATIT. PAUTES PER A LES ENTREVISTES EXPLORATÒRIES

L'exploració dels fills i filles ha d'efectuar-se sempre de manera individualitzada amb cadascun dels germans. Pot passar que fer l'exploració amb els fills i filles posi en risc la dona, sobretot si encara conviu amb l'agressor. En aquests casos és important acompanyar la dona posant èmfasi especialment en la seva funció protectora i es pot fer una exploració *indirecta* dels fills i filles a través d'ella. Evidentment, aquesta actuació depèn del risc que estiguin vivint els nens i nenes durant la convivència i, per descomptat, en el moment que el risc desaparegui, es portarà a terme l'exploració directament en els nens i nenes.

Abans de començar les entrevistes exploratòries, cal tenir presents algunes recomanacions (Baker i Cunningham, 2004) sobre com plantejar aquestes trobades, a causa de les limitacions existents a l'hora de recollir informació:

- En cas que sigui necessari, utilitzar diferents informants o tipus d'informació per poder analitzar si existeixen contradiccions.
- Evitar la classificació binària de «nen/nena víctima» i «nen/nena no víctima» i usar una línia contínua que permeti mirar més enllà dels extrems. Per exemple, amb una estructura binària és fàcil col·locar els nens i nenes en els extrems i pensar «o presenta evidències clares de maltractament directe o no se'l pot considerar víctima perquè no hi ha elements clars que ho demostrin». En canvi, una mirada amb la perspectiva d'un continuïum entre tots dos extrems permet valorar la condició de víctima tot i que sembli que no n'existeixen evidències clares.
- Valorar la situació en termes de gravetat de la violència en comptes de fer-ho amb el criteri de la freqüència. És a dir, és més important la gravetat que el nombre dels actes violents.
- Tenir en compte tant el referent patern com el matern del nen o nena, considerar el paper del pare i el de la mare per poder obtenir indicadors de risc i de protecció. Cal no centrar-se només en els factors negatius que existeixen en l'entorn del nen o nena, sinó que també cal cercar aquells elements importants per a ell o ella.
- Intentar conèixer quan es va produir l'últim episodi de violència, perquè segons el moment, a l'hora d'explicar-ho, l'infant pot minimitzar o augmentar els efectes de l'agressió. És a dir, el nen o nena no explicarà de la mateixa manera què va passar, què el preocupa, com són el pare o la mare o com funciona quotidianament la família si ha existit un episodi de violència recent o si els pares es troben en un període de «lluna de mel», per exemple.
- Preguntar al nen o nena sobre la relació amb el pare. Moltes vegades es tendeix a centrar l'atenció en la relació amb la mare, perquè és el referent protector de l'infant, però també cal tenir en compte que, com a fill o filla, el pare té un paper rellevant en la seva història personal i no se l'ha d'ignorar durant les entrevistes. Cal reservar un temps perquè el nen o nena, si vol, parli del seu pare sense que senti que és un tema tabú que no es pot esmentar.
- Considerar l'edat del nen o nena en el moment de l'exploració, però també elaborar un diagrama cronològic per conèixer quina edat tenia el nen o nena quan va començar o es va agreujar la violència, quan hi va haver períodes de separació o fugides, etc.
- Tenir una mirada àmplia, més enllà de la violència de gènere, per considerar situacions de pobresa, negligència, abús de substàncies, problemes mentals, conflictes judicials pendents, etc.
- Reflexionar tenint en compte què suposa en general la infantesa, més enllà del nen o nena que entrevistem. És a dir, cal recordar que la infantesa és una etapa molt important del desenvolupament de la persona o que l'adolescència suposa la cerca d'una identitat pròpia, per exemple, i considerar quines repercussions comporta que durant aquests períodes es visqui en un entorn de violència i amb mancances afectives.

i. Objectius de les entrevistes exploratòries amb el nen o nena

L'objectiu general del treball amb el nen o nena és aconseguir que comparteixi les seves emocions, necessitats i pors i que expressi la violència que ha patit. Per això és imprescindible garantir-li un espai on ell o ella senti que pot comunicar-se i ser escoltat, un entorn tan càlid i acollidor com es pugui.

Hem utilitzat el mot comunicar-se en comptes de parlar perquè depenent de l'edat de l'infant la paraula no és el vehicle d'expressió i, tot i que per l'edat pugui ser-ho, hi ha nens i nenes que s'expressen millor d'altres maneres. Amb dibuixos, jocs, històries i contes, els i les professionals s'adapten a les necessitats i possibilitats dels infants i els mostren el seu suport. Aquest és un dels elements imprescindibles per facilitar el vincle amb el nen o nena i aconseguir, per mitjà de la flexibilitat, acostar-se al món de la fantasia i dels altres llenguatges que no són propis de les persones adultes.

En qualsevol cas, les primeres entrevistes exploratòries tenen uns objectius molt concrets:

- Aconseguir que s'estableixi una relació de confiança amb el nen o nena. L'objectiu de la primera entrevista és que n'hi hagi una segona, que l'infant vulgui tornar.
- Explicar-li al nen o nena el servei on es troba i com funciona. Cal que conegui què succeirà si segueix treballant amb aquest equip professional: tipus d'activitats, professionals, condicions bàsiques de confidencialitat, periodicitat, etc.
- Intentar que el nen o nena proporcioni informació sobre què ha passat i sobre les seves emocions.

ii. Informació prèvia a l'entrevista amb el nen o nena

Evidentment, abans d'aconseguir informació directament de l'infant, cal tenir clars alguns aspectes generals de la situació que ens ajudin a ubicar-lo en el context familiar. La informació de la qual s'hauria de disposar, per mitjà de la mare i/o d'altres professionals, abans de treballar amb el nen o nena és:

- La història familiar i la història de violència (tipus, freqüència, persones implicades...).
- Actitud dels fills i filles durant els episodis violents i després d'aquests.
- Actuació dels adults durant els episodis violents i després d'aquests.
- Informació sobre cadascun dels fills i filles: embaràs, procés de desenvolupament físic i emocional, evolució escolar, activitats d'oci, tipus d'atenció que rep o que hagi rebut l'infant, descripció del fill o filla per part de la mare, relació de l'infant amb tots dos progenitors i amb els germans i germanes...
- Factors actuals de desprotecció del nen o nena.
- Danys causats per la violència en el nen o nena (emocionals, cognitius, relacionals i conductuals).
- Factors de protecció propis del nen o nena, de l'àmbit familiar i de l'entorn (escola, amics...).
- Explicació que s'ha donat al nen o nena sobre la situació de violència.

Aquesta informació prèvia ajuda a tenir una idea general de la situació en què es troba el nen o nena, i així, es pot comprendre millor en quin context s'esdevé el que explica directament ell o ella. Abans de veure el nen o nena, és bàsic treballar amb la mare com explicar-li que ha d'anar a l'entrevista; cal treballar les expectatives de la mare i procurar donar-li a l'infant una explicació tan real com es pugui del que es trobarà.

Tota aquesta informació sobre el nen o nena és molt interessant i necessària, però tampoc s'hi ha de confiar massa, perquè es pot acabar treballant amb la informació i no amb el que expressi l'infant. Això vol dir que la informació és important i proporciona un context imprescindible, però que no s'ha de treballar de manera rígida, sinó tenint present la possibilitat de qüestionar-la, flexibilitzar-la, rellegir-la des d'una altra perspectiva, complementar-la amb punts de vista diferents, etc. Moltes vegades aquestes informacions són percepcions (o fins i tot prejudicis) sobre l'infant i per atendre'l adequadament cal començar des del moment en què es troba amb el professional, sense considerar cap informació prèvia.

«El nen està establint contacte amb algú que està disposat a acceptar-lo tal com és en aquell moment, sense prejudicis ni opinions prèvies sobre ell. Pot mostrar un altre aspecte d'ell mateix, una part que potser li costa d'expressar davant dels pares i els professors. Si és un nen dòcil i receptiu amb mi, tot i que els informes el descriguin com a agressiu, o els meus tests el mostrin com a agressiu, jo puc continuar relacionant-me amb ell de la mateixa manera que es comporta amb mi en aquell moment, la manera com ara vol ser. Es tracta d'un individu multifacètic que és capaç de mostrar moltes maneres de ser.» (Oaklander, 2005, p. 184)

iii. Estratègies per facilitar l'expressió de les necessitats i les emocions del nen o nena

El primer contacte amb el nen o nena és especialment important, ja que és el moment en què ell o ella veurà si pot establir una relació de confiança; per això se li ha d'assegurar la possibilitat d'expressar les seves emocions sense que es trobi censurat o qüestionat: el que sent és el que sent i els professionals no el jutgen. És bàsic que el nen o nena vegi aquestes trobades com un espai de seguretat i protecció on una persona adulta es preocupa per ell i mira d'ajudar-lo. És important que el professional atengui cada infant amb una «mirada fresca», per poder copsar la singularitat de cada situació i entorn; aquest tipus d'intervenció requereix un grau de flexibilitat molt elevat (Agustín et al., 2007).

Normalment es pot establir una relació de confiança que permeti el treball i la recuperació dels nens i nenes quan aquests:

- Se senten escoltats i perceben que la seva opinió és vàlida per a la persona adulta.
- Veuen que el professional que tenen davant els ajudarà, però sobretot respectarà el seu temps i els seus silencis.
- Perceben que se'ls respecta com a persones independentment del seu context d'origen.
- Senten que són importants per ells mateixos, no per ser «fills o filles de».
- No perceben que se'ls jutgi o se'ls qüestioni.

Hem de tenir en compte que la forma de comunicació entre adults i infants és la connexió lingüística, la qual depèn del moment evolutiu de cada nen o nena. «Es pot convidar el nen a discutir en quins termes vol participar de forma lúdica: “Quina seria la manera més divertida de parlar sobre això?”, “Què et sembla si en parlem (o juguem) d'una altra manera?” Si volem canviar la conversa verbal per altres formes d'expressió, els nens normalment tenen alguna idea sobre les seves preferències. Si no és així, sol funcionar que els presentem diferents opcions.» (Freeman, Epston i Lobovits, 2001, p. 35).

Un element que també es pot utilitzar en aquestes entrevistes és el dibuix. Mentre el nen o nena dibuixa, es poden aprendre moltes coses d'ell fixant-se en el procés que segueix: si dubta, si diu constantment que no sap dibuixar, si és desorganitzat, si fa servir molts colors, etc. Les interpretacions dels dibuixos no s'han d'utilitzar per jutjar sinó per explorar i preguntar més.

És responsabilitat del professional trobar les vies per entrar en el món interior de l'infant i perquè aquest expressi els seus sentiments, de manera que es pugui treballar conjuntament amb el «material» que el nen o nena aporta. La majoria de les tècniques amb infants estimulen la projecció, i el que hi ha en les projeccions neix de les seves experiències, el que coneixen, el que és important per a ells... Per això és molt important respectar el ritme del nen o nena a l'hora de parlar de vivències, emocions, relacions...

No es tracta tant d'interpretar les projeccions sinó d'intentar traduir allò que diu l'infant, acompanyar-lo en els seus descobriments i ajudar-lo a verbalitzar els sentiments i comportaments que han interferit en el seu benestar.

Les tècniques no són el més important, sinó que són un element per arribar als objectius plantejats. Per al nen o nena és imprescindible sentir que el professional es manté al costat seu durant tot el procés. Moltes vegades, en les sessions no passa res de destacable, però el nen o nena i el professional estan junts, l'infant veu que una persona adulta l'accepta tal com és i que és sincera. Mentre es produeix la interacció, sempre està passant alguna cosa, tot i que no s'estigui «aconseguint» informació concreta o que sembli que el procés no avança. Cada trobada amb el nen o nena és una oportunitat per oferir un model de relació basat en l'afecte, la confiança, el respecte... S'afavoreix en el nen o nena la sensació que és algú important i mereixedor d'atenció. Cada interacció del professional amb l'infant ofereix a aquest la sensació de seguretat que, amb el procés, podrà traslladar a «l'exterior» per deixar de veure el món com un lloc insegur i perillós.

iv. Estratègies per començar a parlar de la violència que s'ha patit

L'entorn càlid i acollidor que es comentava abans és imprescindible per a una bona relació amb el nen o nena i posa la base de confiança per poder treballar. Tot i així, parlar de la violència viscuda amb els nens i nenes no és fàcil, perquè els resulta dolorós o poden sentir-se qüestionats o pensar que no els creuran. Aquests infants temen que es qüestioni el paper d'algun dels pares i no volen que es demonitzi el pare o que es faci explícit el patiment de la mare. La majoria de vegades, utilitzar metàfores amb els nens i nenes és molt útil per poder transmetre'ls perquè és important parlar del que han viscut. Evidentment, les metàfores han d'adaptar-se a l'edat, moment i estat emocional de cada nen o nena.

Un símil que sol funcionar molt bé amb els nens i nens és de la ferida o el tall al braç. Es tracta de demanar-los que imaginin que s'han fet un tall al braç perquè, per exemple, han caigut de la bicicleta i que la ferida els fa molt mal. Cal explicar que el que faria la majoria en un primer moment seria tapar la ferida amb una bena i fer veure que no s'ha fet res. Aquesta opció en principi resulta còmoda, perquè es toca la ferida i no fa mal, però el problema arriba quan la terra que hi ha quedat a dins comença a infectar-se, i aleshores fa mal el braç quan se'l toca o de vegades, fins i tot, quan no se'l toca. L'altre opció es que la mare ens porti al metge perquè ens curi la ferida i ens pugui treure la terra que hi ha a dins. Això al principi fa més mal, perquè ens posen aigua, sabó i fins i tot alcohol. Si es fa així, la ferida cicatritza sense infeccions i encara que durant un temps també faci mal, quan ens traguem la bena podrem tocar-nos el braç sense dolor. Sempre veurem la cicatriu i recordarem quan vam caure de la bicicleta, però ja no ens farà mal.

La ment de l'infant és diferent de la de l'adult, perquè la imaginació hi influeix en gran mesura. Així doncs, en comptes d'utilitzar una tècnica de comunicació massa explícita, poden fer-se servir cançons o contes infantils per trobar un llenguatge que els nens i nenes puguin relacionar amb els seus coneixements i imaginació. D'aquesta manera és possible que el nen o nena desenvolupi idees originals i que el professional sigui actiu i també acceptat en el món de l'infant. «La comunicació lúdica permet que els nens assumeixin la responsabilitats dels problemes i que tinguin enginy per

solucionar-los.» (Freeman, Epston i Lobovits, 2001, p. 25). Evidentment, quan es parla de responsabilitat no se'l vol responsabilitzar d'un problema dels adults, sinó que es vol afavorir aquelles petites parcel·les en què pot comportar-se activament per trobar-se una mica millor. Es tracta d'enfortir l'infant en la mesura que es pugui per la via que faci coses per al seu benestar, com, per exemple, rebre el suport d'uns professionals que volen ajudar-lo.

Una altra estratègia del professional que ajuda molt els nens i nenes a parlar de la violència que han viscut (i de molts altres aspectes) és utilitzar les seves paraules i recollir els personatges de les seves històries i els noms dels seus ninots perquè el nen o nena vegi que l'entendem. Si no és així, ell mateix ens corregirà a partir del seu llenguatge i imaginació.

És molt habitual que, en aquests moments, els nens i nenes expliquin les situacions que han viscut i les seves reaccions amb un contingut emocional molt negatiu; cal reformular en positiu la informació que donen. Es tracta de mostrar-li l'altra cara de la situació sempre que es pugui: la seva valentia per explicar-ho, la satisfacció del professional pel fet que estigui parlant amb ell de coses tan personals, la força que té per continuar anant a l'escola malgrat tot... Cal mostrar-li que la situació no permet portar les coses gaire millor i que ell o ella ja fa tot el que pot. És molt important no recórrer en cap cas a la mentida o la trivialització per rebaixar l'ansietat del nen o nena. Si es fa, s'adonarà que li estan dient mentides o sentirà que no s'entén la gravetat de la situació. Sempre és molt més recomanable copsar la seva angoixa i malestar i demostrar-li que se l'entén, dir-li que es cercarà la manera que pugui trobar-se millor amb el pas del temps. Cal motivar-los per participar en el procés de millora i transmetre'ls la part d'activitat que els correspon en el procés de recuperació.

v. Algunes pautes per a les entrevistes exploratòries

Per poder estructurar aquestes primeres entrevistes cal definir bé quina informació volem donar a l'infant i quina volem recollir. Una proposta per iniciar aquest treball pot ser:

- Presentació del professional i del nen o nena:

Només es va coneixent el nen o nena al llarg de les sessions, el mateix context en què ell o ella anirà coneixent el professional. És molt important la presentació per part del professional: ha de dir-li al nen o nena com es diu, exposar-li què fa en aquest servei i mostrar interès en l'infant i en tot allò que aquest expliqui. Quan es tracta amb nens i nenes, és imprescindible cuidar el to de veu, la calidesa de les paraules i la comunicació no verbal, sobretot l'expressió facial. Alguns professionals utilitzen fitxes d'admissió per recollir la informació i d'altres només treballen amb la conversa i amb el dibuix.

De vegades es proposa que el primer contacte amb el nen o nena es faci conjuntament amb la mare. Es demana a la mare, a qui ja s'ha entrevistat diverses vegades, que torni a explicar el problema davant de l'infant per alleujar les fantasies d'aquest sobre el que va malament. Normalment, el que el nen o nena imagina sol ser més dramàtic que la realitat i, a més, l'infant sol pensar que és el culpable del que passa. Si se segueix aquest procediment, no es recomana deixar el nen o nena a la sala d'espera: així se'n poden observar les reaccions i la relació amb la mare i escoltar com les dues parts s'expliquen el que succeeix.

D'aquesta manera es pot començar a establir una relació de confiança amb l'infant, perquè aquest veu que el professional és imparcial i està interessat en totes les persones, sobretot ell. Mentre la mare parla, és important anar preguntant al nen o nena si està d'acord amb el que escolta i donar-li un paper actiu i l'oportunitat d'expressar el seu punt de vista. En aquesta primera entrevista tant és si l'infant no vol parlar; és més important que percebi l'interès per escoltar-lo i tractar-lo amb

respecte. Cal no relacionar-se amb el nen o nena amb una actitud de superioritat, ignorant-lo o tractant-lo com un objecte que s'ha d'analitzar.

Un cop la mare hagi explicat el problema davant del nen o nena, se li pot demanar que esperi fora; és el moment perquè el professional mostri a l'infant la seva voluntat d'intentar millorar la situació i descobrir coses sobre ell o ella i sobre què passa a la llar. A partir d'aleshores, el nen o nena té un àmbit propi sense la presència de la mare on es relaciona amb el professional i es va creant un espai de seguretat i confiança.

- Fer-li saber al nen o nena per què es troba en el servei, què s'espera d'ell o ella i que se li pot oferir:

En aquest punt és molt important saber com ha viscut l'infant el que ha explicat la mare, què ha entès, què s'imagina d'aquest espai i quines pors té, si existeixen. Cal escoltar les seves demandes i ajustar-les a les possibilitats del context d'atenció; és un bon moment per aclarir dubtes, confusions, expectatives... i afegir els aspectes que el professional també consideri importants per treballar i establir les prioritats conjuntament amb el nen o nena.

Cal contestar totes les preguntes que faci el nen o nena sense dir-li mentides en cap moment. Independentment de l'edat, té tot el dret de conèixer les implicacions que li suposa el fet de participar en el procés.

- Començar la recollida d'informació:

Mai s'ha de forçar el nen o nena a fer activitats (dibuixos, jocs...) que no li agradin o no vulgui fer en aquell moment. Cal tenir molt present que en aquesta fase del procés és molt més important la qualitat de la relació que la quantitat d'informació.

El més important no és què ha passat, sinó com ho explica l'infant, com ho ha viscut, com se sent, quins desitjos té... Seguint les directrius de la teràpia narrativa, que ha demostrat una gran eficàcia en el treball amb nens i nenes, la tasca no s'ha de centrar en què passa, sinó en què fa el nen o nena amb el que passa.

L'exteriorització és una tècnica molt útil en aquest moment, perquè permet separar el nen o nena del problema i disminuir la sensació de culpabilitat. Introduir elements lúdics (titelles, dibuixos, personatges imaginaris que assumeixen el paper del problema...) fa possible deixar d'entendre l'infant com a centre del problema i centrar-se en la relació que aquest manté amb el conflicte o a la inversa. Els jocs de simulació solen ser molt útils en aquest moment, tot i que puguin resultar complexos per als adults: als infants, els permeten veure un escenari on tot és possible i on poden pensar sense cap risc. «De manera implícita, o a vegades explícita, els diem: “Juguem com si el problema estigués fora de tu, i des d'allà jugarem amb ell.”» (Freeman, Epston i Lobovits, 2001, p. 32).

Les preguntes que puguin plantejar-se en aquest moment serveixen més per avançar i generar experiència que no pas per recollir informacions o fer interpretacions o dictàmens; la pregunta es converteix en un element més per avançar en el procés i el relat del nen o nena. A l'hora de fer aquestes preguntes, és molt important no identificar l'infant amb el problema, sinó situar aquest fora de la identitat del nen o nena. Així s'aconseguirà que l'infant adopti una posició més distant i crítica, amb més possibilitats que es qüestioni certes coses.

La informació que cal recollir directament del nen o nena podria esquematitzar-se així:

- Estat emocional de l'infant.
- Impacte de la violència que ha patit.
- Com se situa ell mateix dins la família.
- Altres persones significatives per a l'infant i tipus de relació que manté amb elles.

- Estratègies per afrontar els problemes i, concretament, els episodis de violència.
- Pensaments en relació amb la situació familiar i la violència, com les explica.
- Preocupacions i pors.
- Com es veu ell mateix (autopercepció i autoestima).

Com ja s'ha dit abans, aquesta informació no s'ha d'aconseguir obligatòriament per mitjà de preguntes directes com si mantinguéssim una entrevista amb una persona adulta. Sempre és aconsellable obtenir la informació del nen o nena a través del dibuix, el joc, les activitats amb fang, el treball amb música i moviment corporal, etc.

En qualsevol cas, tenint en compte el nen o nena i l'edat (sense que aquesta dada sigui determinant del tot) i sempre que el professional es trobi còmode fent-les servir, hi ha algunes tècniques que poden ser també útils:

De zero a tres anys	De tres a dotze anys	De tretze a divuit anys
Escala observacional del desenvolupament (EOD)	Mapa de la xarxa relacional del nen o nena*	
	Tècniques projectives: HTTP, test del dibuix de l'animal, test del dibuix de la família, test Pota Negra, etc.	Entrevista
Protocol d'observació de les àrees relacionals, conductuals, emocionals i cognitives (es pot fer servir tant en sessions individuals amb l'infant com en sessions conjuntes amb la mare i els germans, en contextos de convivència com les cases d'acolliment, etc.)		

* El mapa de la xarxa relacional és un esquema amb una forma semblant a una teranyina amb les persones significatives per al nen o nena: ell o ella se situa al centre, i d'aquí en surten les persones que considera importants, de la família directa, la família extensa, l'escola i altres espais en què participi (activitats de lleure, veïnat...). Després, és interessant veure quin tipus de relació manté amb cadascuna d'elles, la distància a la qual les col·loca, el tipus de suport que en percep, etc.

- Retorn de la informació rebuda i avaluació del risc:

La informació que es recull durant les entrevistes exploratòries serveix perquè l'equip professional elabori un retrat de la situació familiar, de l'estat de la mare i del fill o filla, de la relació entre tots dos i dels seus punts forts i debilitats. Pel fet que la informació que recopilem té a veure amb les persones que atensem, és imprescindible que quan acabem l'exploració puguem tornar-los, d'alguna manera, les impressions que n'hem recollit. En el moment d'acabar aquesta fase amb el nen o nena, hauríem de poder explicar tant a la mare com al fill o filla els aspectes següents:

- Què caldria fer a partir d'aleshores, el pla de treball que l'equip professional proposa a la família.
- Quin servei hauria d'aplicar el pla de treball: si pot ser el mateix en què s'han fet les entrevistes o si caldria enviar el cas a un altre servei; en aquesta segona opció, cal establir qui ho faria i com es faria.
- Quins serien els objectius de la intervenció en el nen o nena i quin seria el paper de la mare.

- Quines serien les estratègies més adequades: intervenció individual, grupal, sessions conjuntes mare - fill o filla, etc.

A l'hora de retornar la informació, és fonamental vigilar molt com la donem, perquè podem posar en evidència els punts més febles de la dona i de l'infant. Per aquest motiu, cal enfocar aquest acte des de la reflexió conjunta. Cal empatitzar amb la mare i tots els fills implicats i evitar que algun d'ells se senti culpable de la situació; és fàcil que la mare o el fill o filla percebut com el més «simptomàtic» dins la família assumeixi la culpa de la situació.

En aquest moment del procés, podem trobar-nos amb diferents reaccions tant per part de la mare com dels fills o filles:

- * Que existeixi un acord entre totes les parts: cal assegurar-se que l'acord és real i que no respon a la voluntat d'«agradar» o a la sensació de no tenir cap altra alternativa diferent d'acceptar la proposta. De vegades es recomana posar l'acord per escrit per concretar els compromisos de cadascun. Si es fa així, en el cas dels infants més petits es pot concretar el compromís per mitjà d'un dibuix, una figura de fang, etc.
- * Que alguna de les parts demani temps per reflexionar: cal respectar el ritme de la família, però també és fonamental pactar un termini de resposta, el qual dependrà sempre de la situació de risc en què es trobi el nen o nena.
- * Que la mare o l'infant no acceptin la proposta: cal mirar de redefinir-la per arribar a un acord. Si és la mare qui no l'accepta, cal treballar dins el seu procés personal, sempre que la situació del menor permeti aquest marge de maniobra. Si és el nen o nena qui no accepta la proposta, s'ha d'intentar que canviï d'actitud, amb el suport de la mare; mentrestant, s'intervindrà en els fills i filles de manera indirecta a través de la mare.
- * Que ni la mare ni l'infant acceptin la proposta: cal respectar-ho i continuar el procés amb la dona per aconseguir el seu consentiment, sempre que la situació de risc ho permeti. Si no, caldrà informar-ne els organismes corresponents perquè puguin actuar d'ofici.

En aquest últim cas, l'equip professional es troba amb una tasca difícil: fer compatible el procés d'atenció a la mare amb la protecció del menor. Algunes mares es troben molt deteriorades i no poden exercir la funció protectora dels fills com a conseqüència de l'alt grau d'anul·lació i dependència emocional que pateixen. L'equip professional ha d'explicar aquest argument a la dona i fixar un període de temps adequat perquè ella es recuperi i pugui ocupar-se, al cap d'un temps, dels fills i filles.

vi. Avaluació del risc

L'avaluació del risc que corren els infants és imprescindible i, alhora, és un element que permetrà mostrar a la mare la gravetat de les conseqüències que té i pot tenir la situació violenta, així com fer-li explícita la importància de protegir els fills i filles. Posar sobre la taula els factors de risc també farà que la mare s'adoni de factors contextuais (diferents dels que es refereixen a ella) que suposen que la situació de desprotecció es mantingui. Si s'aconsegueix que la mare se senti menys culpable i que percebi que els i les professionals tenen una mirada integradora i no la culpen del problema, es pot facilitar que recuperi la funció protectora dels fills i filles.

Els factors de risc que influeixen en els fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere s'han enunciat en el capítol 5. En qualsevol cas, per avaluar el risc, és important considerar també factors individuals de la mare i del pare (a banda dels propis del nen o nena), familiars, ambientals i socioculturals.

Característiques INDIVIDUALS DELS PARES I LES MARES	Característiques demogràfiques	Estatus socioeconòmic Analfabetisme Pertinença a grups ètnics marginats
	Història de criança	Existència de maltractaments o mancances afectives Desatenció greu Desestructuració Ruptures familiars Pas per institucions d'acolliment
	Característiques del rol parental	Desconeixement de les necessitats dels nadons: alimentació, horaris, higiene... Maternitat o paternitat precoç Aptituds inadequades per a la infància Excés d'activitats professionals i socials
	Personalitat i conducta	Aïllament Impulsivitat Capacitat empàtica escassa Trastorns psicològics Conductes de risc: delinqüència, alcoholisme, drogodependència, prostitució...
Característiques INDIVIDUALS DELS NENS I LES NENES	Característiques físiques	Nens i nenes prematurs o amb poc pes Minusvalideses Nens i nenes amb esquemes alimentaris o de son alterats, anomenats habitualment «nens difícils» Antecedents de malalties serioses Característiques del nen o nena que no compleixen les expectatives dels pares
	Personalitat i conducta	Temperament difícil Hiperactivitat o apatia Desobediència o conductes d'oposició irritables Baixa responsabilitat Fracàs escolar
FACTORS FAMILIARS	Estructura Familiar	Família nombrosa amb poca diferència d'edat entre els germans i germanes Diversos nadons a casa Pares adolescents Fills i filles desitjats o no Suport de la família extensa Convivència inestable de la mare amb un company que no és el pare biològic del nen o nena
	Interacció i dinàmiques familiars	Integració familiar escassa Estrès permanent Mala comunicació Absències llargues del domicili conjugal Ruptures repetides de l'estructura familiar
FACTORS AMBIENTALS	Nivell socioeconòmic i cultural	Atur Autoestima professional baixa Insatisfacció laboral Estrès econòmic Estrès laboral
	Habitatge	Falta d'habitatge Amuntegament Falta d'habitabilitat per als nens i nenes
	Xarxa social	Aïllament Suport social escàs Rebuig social
	Mobilitat geogràfica	Emigració Canvis freqüents de domicili Nomadisme
FACTORES SOCIO-CULTURALS	Desenvolupament econòmic i social	Crisi econòmica Benestar social Canvis en l'estructura social
	Ideologia social	Actituds envers la infància, la dona, la maternitat i la família

Pot semblar obvi dir que els factors de risc són només això, factors que poden posar en risc, en major o menor grau, els nens i nenes. És imprescindible no considerar aquests elements com a característiques determinants, sinó tenir-los en compte com a aspectes que si s'uneixen poden posar en una situació d'alt risc els fills i filles de dones maltractades i que, per tant, poden obligar a actuar contundentment si la mare no pot exercir la funció protectora.

Abans de prendre la decisió d'actuar d'ofici, un cop avaluat el risc, es pot intentar que la dona es decideixi a actuar a favor dels fills i filles. Moltes vegades, quan es planteja la decisió a la mare i se li explica que l'equip actuarà igualment, tingui el seu suport i consentiment o no, la dona reacciona. És un moment límit pel que fa a la por de perdre els fills i filles i pot ser el detonant que faci reaccionar la dona. En qualsevol cas, mai s'ha de fer servir com a mesura de pressió quan no calgui.

És important respectar el ritme de la mare i acompanyar-la en el seu procés, però els drets a la vida i a la dignitat dels nens i nenes han de prioritzar-se en aquells casos en els quals continuar amb la mare pot portar-los a una situació extrema. Amb la dona cal reflexionar sobre la necessitat de protegir els nens i nenes, i si ella no pot fer-ho, l'equip professional haurà de decidir si porta a terme una actuació de protecció d'ofici.

D) ACOMPANYAMENT EMOCIONAL

A l'hora d'acompanyar-los, cal tenir molt present que aquests nens i nenes viuen les emocions molt intensament i que la majoria de vegades els costa posar-los nom i identificar-les. Moltes d'aquestes emocions els solen semblar contradictòries.

Aquests nens i nenes han vist com es trencava el nucli familiar (ja sigui per una separació dels pares o bé per un clima tens que impedia qualsevol percepció d'unió familiar), han viscut com un espai que suposadament s'associa a la seguretat i la tranquil·litat es convertia en un entorn de por i angoixa.

A més, aquests infants expressen una dicotomia molt clara a l'hora de comprendre la figura paterna, perquè poden sentir amor i afecte per la persona que alhora és la que genera les situacions violentes i la por. També és cert que la figura materna els suposa algunes contradiccions, perquè moltes vegades la mare no pot protegir-los com ells i elles necessiten, no pot oferir-los un entorn de protecció i seguretat.

i. Objectius del procés d'acompanyament i suport emocional

Qualsevol intervenció ha de procurar el desenvolupament de l'equilibri emocional, les capacitats personals i les funcions psíquiques. Un dels objectius ha de ser que la persona (en aquest cas, el nen o nena) aconsegueixi un contacte més gran amb la realitat externa i la seva realitat interna. Es tracta que entrellaci les seves vivències, emocions i necessitats amb les persones i els objectes del seu entorn (Torràs de Beà, 2007).

Abans de començar a treballar amb els nens i nenes víctimes de la violència de gènere, és important tenir clar quins objectius es volen aconseguir amb la intervenció. Algunes de les finalitats bàsiques solen ser:

- * Reforçar els recursos de l'infant perquè pugui protegir-se al màxim de l'entorn violent.
- * Acompanyar l'infant perquè pugui elaborar el dolor i expressar les emocions.

- * Treballar amb l'infant perquè pugui suportar millor i fins i tot eradicar les seqüeles de la violència que ha viscut perquè afectin el seu desenvolupament tan poc com es pugui.
- * Ajudar-lo a situar la violència fora d'ell, treure-li culpabilitat. Acompanyar-lo a l'hora d'elaborar una explicació que integri les seves experiències traumàtiques.
- * Prevenir la repetició de les formes violentes de relació.

ii. Aspectes bàsics en aquest moment de la intervenció

- Visió real:

El tractament amb el nen o nena ha de ser, en la mesura que es pugui, paral·lel al dels germans i la mare, ja que es tracta de propiciar un canvi en les relacions familiars i d'afavorir la protecció i la no-culpabilitat de les persones que són víctimes de la situació. En qualsevol cas, no s'ha de demonitzar el pare ni idealitzar la mare, perquè l'infant ha de tenir una visió tan real com es pugui de la família: les idees extremistes i simplistes (bo-dolent) sobre els membres de la família no ajuden gens al procés de recuperació dels nens i nenes.

- El nen o nena com a subjecte del procés:

És important treballar amb els recursos, habilitats i capacitats de l'infant i considerar-lo sempre com a subjecte del propi procés de recuperació. Cal tenir en compte que molts d'aquests infants no són valorats en el context familiar, sovint se'ls ha anul·lat i constantment se'ls recorden les seves mancances i faltes. Un dels elements del suport emocional a aquests nens i nenes ha de ser el reconeixement de les coses que poden fer ells mateixos; això no pot quedar en un discurs, sinó que cal aplicar-ho en la relació d'ajut.

Qualsevol treball amb els nens i nenes ha de preparar-se en funció del seu nivell de simbolització, de l'etapa evolutiva en què es trobi, del seu context relacional, etc. (Torras de Beà, 2007) i ha de convertir l'infant en el protagonista únic de la intervenció, respectant en tot moment el nen o nena com a persona activa en el seu propi procés.

- Habilitats de l'educadora o educador:

En aquests processos, són imprescindibles la paciència, la constància, la fermesa i l'afecte. És molt comprensible que el o la professional vulgui resoldre un problema amb el nen o nena (per exemple, aconseguir que expliqui què li va passar o com es va sentir en un moment concret) i es frustra perquè l'infant s'estima més jugar, dibuixar o parlar de qualsevol altra cosa. Entrar en el problema de manera massa directa pot allunyar el nen o nena; per tant, el o la professional ha d'aprofitar les aportacions del nen o nena (un dibuix, una proposta de joc o el relat de l'última pel·lícula de dibuixos que va veure) per connectar-hi i enfortir la relació.

No s'ha d'oblidar que el llenguatge comú entre adults i infants per expressar emocions, pensaments i experiències és el joc. En qualsevol teràpia centrada en l'infant, és imprescindible respectar-ne la manera de ser i també la manera de comunicar-se.

iii. Aspectes que cal treballar en el procés d'acompanyament i suport

Quan el nen o nena viu un procés traumàtic, diferents àrees de la personalitat en resulten afectades i actuen com a mecanismes de defensa que l'infant desenvolupa enfront del dolor i l'estrès.

Recordant alguns aspectes assenyalats en el capítol 5, en aquest moment de la intervenció cal tenir en compte les dificultats en les àrees evolutiva (empatia, autoestima i trastorns emocionals), cognitiva (trastorns cognitius, dissociatius i de la identitat), conductual (comportaments

autodestructius i violència envers els altres), relacional (bàsicament, trastorns del vincle) i de reflexió a causa del model ètic que perceben en les seves persones adultes de referència.

Cadascuna d'aquestes vivències internes ha d'afrontar-se amb unes tècniques terapèutiques diferents (Barudy, 1998). Evidentment, aquestes orientacions no són directrius rígides ni exclusives d'aquests processos, però poden ajudar a emprendre una tasca difícil com és treballar temes tan complexos amb aquests nens i nenes.

Com que el nen o nena es creu culpable, sent que dins la família té la funció de protegir la representació idealitzada dels pares; aleshores, cal treballar per equilibrar la balança. Per a qualsevol nen o nena, la mare i el pare són els dos fonaments que donen sentit a la seva vida. Tots dos són persones importants que suposadament l'estimen, el protegirán i procuraran el millor per a ell, entre altres coses. Així doncs, per a un infant, assimilar que el pare li fa mal a la mare i a ell mateix comporta haver de fer una reestructuració de les seves idees prèvies sobre la família. Una opció seria redefinir el pare agressor, però això posaria en qüestió una idea massa fonamental per al nen o nena. Aleshores, el que sol fer l'infant és redefinir-se ell mateix i passar a considerar-se culpable de la situació de violència que viu.

Cal mirar d'eliminar el sentiment de culpabilitat del nen o nena i intentar responsabilitzar els pares del que succeeix sense demonitzar-los; una opció per fer-ho és oferir al nen o nena una manera diferent de relacionar-se. Si el nen o nena presenta un comportament negatiu i només rep càstigs, se'n reforçarà el sentiment de culpabilitat. Així doncs, de bon principi, cal negar explícitament la culpabilitat de l'infant. El que sol passar és que el nen o nena no pot redefinir la figura paterna i actua inconscientment de manera que se'l defineixi a ell mateix com a símptoma dels problemes.

Per exemple, a una nena de set anys que no pot assimilar el que el pare li ha fet a ella i a la seva mare li és impossible pensar que el pare ha fet alguna cosa malament, perquè mentre vivia amb elles era el pare qui sempre jugava amb la nena. Tot i així, la nena ha percebut i patit directament els maltractaments. La nena sent que no és mereixedora d'atenció, perquè l'explicació que s'ha donat a ella mateixa sobre què passa, juntament amb els elements propis de la situació de violència, la defineix a ella com «la dolenta». Aleshores, quan aquesta nena arriba a un servei on se l'atén i s'intenta redefinir les seves idees dient-li que ella sí mereix amor i atenció i que no és la responsable del que ha passat, ella reacciona amb conductes negatives i violentes (donar puntades de peu a la professional, trencar les joguines de la sala, voler marxar amb la mare demanant-ho a crits o plorant, etc.). La nena no modifica la manera com percep les persones de l'entorn ni com es percep ella mateixa: el pare i la mare són dues bones persones i ella és la dolenta. Així, ella pot explicar-se què ha passat a la família sense qüestionar cap aspecte dels dos adults de referència, els seus dos suports en aquest món. En el moment que ella pugui deixar de veure's com «la dolenta» i sentir-se mereixedora d'amor, l'explicació sobre què ha passat canviarà i també es modificarà la descripció i el rol del pare i de la mare.

Per treballar l'estigmatització, s'ha d'ajudar el nen o nena a diferenciar-se del problema mitjançant tècniques com l'exteriorització. Els nens i nenes víctimes de la violència de gènere se senten diferents a la resta d'infants per la situació que viuen a casa i arrossegueu un pes en totes les activitats i relacions quotidianes.

És important separar el nen o nena de la situació (amb les tècniques d'exteriorització que s'han comentat abans) i recuperar els seus punts forts i capacitats malgrat que el context familiar sigui desfavorable. Així s'estimula la resiliència de l'infant.

La impotència acompanya la sensació d'invalidesa i deixa seqüeles en l'autorepresentació del nen o nena. El o la professional ha de mirar de canalitzar la força i les emocions de l'infant perquè

aquest visqui un procés constructiu i no destructiu. La relació terapèutica ofereix al nen o nena la possibilitat d'una experiència reparadora i de sentir-se protagonista del seu propi procés. Aquest rol actiu permet al menor desenvolupar d'alguna manera el control, l'eficàcia i la vàlua personal.

Els nens i nenes víctimes de la violència de gènere tenen un sentiment de pèrdua molt accentuat i cal oferir-los espai i temps per expressar el patiment. Un cop el nen o nena hagi pogut verbalitzar els possibles sentiments de traïció, cal acompanyar-lo a l'hora d'elaborar el dolor i comprendre què ha viscut. Una bona relació terapèutica, basada en la confiança, és el millor element per ajudar l'infant a reparar la confiança en el món i les persones.

Una altra emoció molt habitual en aquests nens i nenes és la ràbia, i per això necessiten un espai terapèutic amb normes i límits clars i coherents. És important planificar bé la feina amb tots els professionals que intervinguin en l'infant per poder garantir la protecció de les seves pròpies agressions. És imprescindible treballar la modulació afectiva, el desenvolupament de les habilitats socials i l'assertivitat.

iv. Algunes dificultats durant l'acompanyament d'aquests nens i nenes

De vegades els nens i nenes no volen fer el que els proposa el professional, i tot i que l'objectiu d'aquest ha de ser superar la resistència, cal respectar-la i prendre-se-la seriosament. Els nens i nenes tenen moltes maneres de mostrar resistència (sorolls, rialles nervioses, llançar-se a terra...) i no ens han de molestar, cal esperar-les i acceptar-les.

Sovint aquesta resistència no és conscient però l'infant es mostra inhibit o tens; en aquests moments, és important proposar-li activitats que el facin sentir segur i que en fomentin la imaginació. Cal acceptar que cada nen o nena és com és, i si alguna activitat l'angoixa, s'ha de canviar la proposta o parlar del motiu d'aquesta angoixa.

Quan els nens i nenes mostren resistència, ho fan per alguna bona raó, es protegeixen i només comencen a obrir-se quan se'n refien. Així doncs, aquestes resistències només es poden combatre amb suavitat i tacte, sense cap actitud que sembli amenaçadora. S'ha de canviar l'enfocament i entendre que cada vegada que es topa amb una resistència s'estan fent progressos: en aquest moment, el nen o nena no pot funcionar com abans, se sent perdut i sense suport, un fet que cal evitar.

L'equip professional que intervé en el nen o nena ha de trobar l'equilibri entre no dramatitzar ni banalitzar l'experiència violenta. Es tracta de valorar el patiment que viu el nen o nena i, alhora, descarregar-lo de la culpabilitat i de la idea de «ser diferent». D'aquesta manera, se'n reforcen els recursos naturals per mitjà de la valoració i el reconeixement i se'n potencien les capacitats més enllà de la situació familiar, amb l'objectiu de millorar-ne l'autorepresentació.

E) ORIENTACIONS EDUCATIVES PER TREBALLAR AMB NENS I NENES VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

La part educativa de la intervenció en els nens i nenes víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar comporta treballar amb ells i elles la resolució no violenta de conflictes, la gestió d'emocions per poder identificar-les i expressar-les, la comprensió de les situacions viscudes per fomentar la no-culpabilitat, el suport a l'apoderament i la resiliència d'aquests nens i nenes, etc.

En aquest tipus d'intervenció, és important que els professionals puguin transmetre als infants altres formes de relació per mitjà de la interacció que s'estableix entre ells: és un moment clau perquè l'infant vegi i aprengui altres maneres de relacionar-se entre persones adultes i d'aquestes amb ell.

i. Objectius de la intervenció educativa

Alguns objectius educatius que cal prioritzar en la intervenció en nens i nenes (individual o grupal) són:

- * Poder parlar de la violència i trencar la idea que és un tema tabú.
- * Definir els comportaments violents i expressar les emocions que se'n deriven.
- * Afavorir l'autoprotecció i aprendre la resolució no violenta dels conflictes.
- * Mostrar que són possibles les relacions igualitàries entre persones, les quals són més satisfactòries que les de submissió-domini.
- * Fomentar l'autoestima reforçant i valorant els sentiments expressats.

ii. Aspectes principals que cal treballar des del punt de vista socioeducatiu

Com ja s'ha indicat diverses vegades, la intervenció en els fills i filles de les dones maltractades ha de portar-se a terme, sempre que es pugui, de manera paral·lela al treball amb les mares. Qualsevol infant necessita tenir unes regles clares de funcionament dins i fora de la família, i en el cas dels nens i nenes víctimes de la violència de gènere l'aprenentatge dels límits s'ha de reforçar, a causa de la situació familiar que viuen.

És imprescindible intervenir de manera paral·lela en la mare, i per mitjà del treball conjunt amb ella, els equips professionals han de centrar els esforços en els aspectes següents (Baker i Cunningham, 2004):

- Flexibilitzar els rols de gènere:

Els homes agressors viuen molt centrats en ells mateixos i ofereixen uns models de relació molt pobres. Els seus fills i filles aprenen que es pot exercir el poder i el control per mitjà d'estratègies violentes que, a més, no tenen conseqüències negatives sobre qui les aplica. Depenent de la situació violenta que hagin viscut, aquests nens i nenes poden haver rebut un model que legitima els actes criminals, el consum de substàncies, el racisme i les actituds masclistes.

És important poder oferir a aquests infants uns models de relació alternatius, basats en el respecte, la confiança i l'afecte. La mare és un element clau per transmetre aquests models, però és fonamental també que els nens i nenes puguin aprendre'ls de professionals tant del sexe masculí com del femení.

- Generar explicacions coherents:

Els infants víctimes de la violència de gènere se senten atrapats entre les normes que imposa la mare i les que imposa el pare. També poden sentir força confusió pel fet que les normes variïn segons l'humor de l'agressor.

En els casos de violència de gènere, les mares solen haver patit moltes humiliacions i desvaloracions davant dels fills i filles, fet que suposa una desautorització davant d'ells i dificulta que posteriorment s'estableixin límits educatius. En aquest punt és bàsic treballar amb la mare, però també és important que els nens i nenes vegin que unes normes adequades, proporcionades i coherents són habituals en el seu entorn i que les apliquen persones que els estimen i a qui importen. Els professionals que treballen amb els fills i filles es converteixen, al llarg de la

intervenció, en persones adultes significatives per als infants, i per això és important que treballin en aquesta línia.

- Afavorir noves conductes i motivacions:

Aquests nens i nenes han patit abusos emocionals per part del pare i probablement aquest els ha anomenat amb malnoms despectius, els ha corregit a cada moment de manera càustica, els ha insultat i pot ser que mai els hagi motivat prou. Segurament, en aquests nens i nenes ha crescut la por al fracàs, que els impedeix atrevir-se a provar coses noves.

Moltes vegades, l'agressor ha dit als nens i nenes que eren estúpids quan tenien dificultats per aprendre alguna cosa. Com a conseqüència d'això, qüestiona l'autoestima dels infants en comptes de motivar-los per avançar.

És molt important que durant la intervenció en aquests nens i nenes se'ls reconguin totes les actituds i comportaments positius que desenvolupin, se'ls motivi per intentar coses noves i se'ls acompanyi quan aparegui la frustració, tractant-la com un sentiment normal que és bo experimentar i que els ha de permetre continuar avançant.

- Moderar certes reaccions emocionals i cercar alternatives, oferir explicacions:

Els nens i nenes que viuen en entorns violents i conflictius intenten desconnectar del soroll, es distreu amb fantasies o bloquejos emocionals o fins i tot aprenen a castigar-se ells mateixos. Els pares autoritaris i violents donen ordres impulsivament i esperen una resposta immediata, fet pel qual moltes vegades els infants no comprenen per què els exigeixen certes coses. En comptes d'aprendre lliçons constructives, aprenen les coses «perquè han d'estar bé»; es tracta d'una disciplina capritxosa i poc consistent que pot suposar que els nens i nenes acabin portant-se malament o mostrant conductes agressives.

La intervenció directa dels professionals en aquests nens i nenes _i també la indirecta per mitjà del treball amb la mare_ ha de centrar-se a explicar per què es fan unes peticions concretes, relacionant-les sempre amb el component afectiu que impliquen. Per exemple, quan se li demana a un nen o nena que faci una cosa concreta (dutxar-se, acabar-se el menjar, parlar amb els companys de l'escola en comptes de barallar-s'hi, etc.), ha d'afegir-s'hi la importància afectiva que comporta: «La mama t'ho diu perquè t'estima» o «És important que ho aprenguis perquè la gent que t'estima no et rebutgi» o «Nosaltres volem ajudar-te, volem que estiguis millor».

- Valorar les opinions i desitjos dels infants:

A aquests nens i nenes, en les seves relacions amb les persones adultes (i sobretot amb l'agressor), mai els han preguntat sobre les seves preferències, opinions, desitjos, etc. Això els ha generat la sensació de no ser persones vàlides, molta inseguretat i una autoestima força baixa.

A l'hora d'intervenir en aquests infants, és fonamental fer-los sentir que les seves opinions són importants, però també cal actuar en conseqüència: és a dir, quan se'ls presenta el pla de treball, per exemple, cal comptar amb la seva opinió, i si és necessari i es considera adequat, modificar les idees prèvies per deixar un lloc a les preferències del nen o nena. És bàsic que sentin que la seva opinió es té en compte i que allò que desitgen i volen és important per a les persones que tenen al voltant.

- Establir expectatives reals:

Moltes vegades es demana als fills i filles de dones maltractades que estiguin tranquils, que siguin nets i moltes altres peticions que no poden satisfer; això comporta que aquests infants sempre sentin que fan coses inadequades o insuficients. Per exemple, hi ha pares que exigeixen als nadons que no s'embrutin, demanda a la qual el nen o nena encara no pot respondre.

És important que aquests nens i nenes puguin aprofitar la intervenció educativa per tornar al món de la infantesa i per redefinir quines peticions són adequades per a ells i quines són responsabilitat de les persones adultes. A més, cal explicar-los que algunes demandes que han rebut al llarg de la vida han estat errònies i que no han de sentir-se culpables per no haver-les assumit.

- Crear fronteres al voltant dels problemes de les persones adultes:

En els contextos familiars en els quals existeix violència, els límits entre generacions són escassos, fet que comporta que els infants escoltin i coneguin aspectes íntims o privats de la mare, fins i tot els abusos sexuals, si els pateix.

En aquests casos, és important treballar amb la mare la importància de mantenir uns límits a l'hora d'explicar coses al nen o nena (estat dels processos judicials, detalls de la història de violència, etc.). En realitat, és un aspecte relativament fàcil per intervenir-hi; és més complicat treballar amb el que explica el pare o amb el que l'infant viu directament a casa. Per aquest motiu, és important intervenir directament en el nen o nena i ajudar-lo a redefinir quin tipus d'informació hauria de tenir i quina no hauria de conèixer. També és bàsic deixar-li clar que la responsabilitat de protegir-lo de la informació inadequada no és seva, sinó de les persones adultes que se n'ocupen.

- Fer-los sentir que mereixen que els dediquin temps:

Molts d'aquests nens i nenes poden sentir-se aïllats dels infants de la seva edat, especialment en aquells casos en què es produeixen canvis de domicili, estades a cases d'acolliment, etc. A més, les mares solen trobar-se esgotades pel fet d'afrontar les rutines quotidianes i no tenen prou energia per als fills i filles. Els pares agressors, per la seva banda, moltes vegades ignoren els infants o condicionen la seva atenció a demandes inadequades o a peticions basades en la manipulació (per exemple, dir-los que els comprarà joguines quan marxin a viure amb ell).

En aquestes situacions, els fills i filles poden dubtar de l'amor de la mare, sentir-se desatesos i mancats d'afecte o optar per no pressionar més la mare demanant-li atenció. Per això és important treballar amb la dona la necessitat de jugar amb els fills i filles i ajudar-la a prioritzar aquesta activitat per davant d'altres aspectes quotidians. Cal que la mare comparteixi la importància del joc, l'afecte i la interacció per al bon desenvolupament durant la infantesa.

A l'hora d'intervenir en els fills i filles, cal fer-los sentir que són persones importants, que se'ls estima pel que són i tal com són (amb les coses bones i les coses millorables que tenen, com totes les persones). Segons l'edat del nen o nena, també és efectiu explicar-los el cansament de la mare i, alhora que s'empatitza amb els seus sentiments de solitud, deixar-los clar que tot el que fa és pel seu bé (que puguin tenir joguines, que puguin anar a les excursions, que puguin tenir roba nova, etc.).

iii. El grup com a espai per a les orientacions educatives

La intervenció grupal és una estratègia fonamental per treballar l'impacte de la violència de gènere en els nens i nenes. És un context que els obliga a relacionar-se amb iguals i que posa de manifest rols, vincles, creences... Els grups permeten veure com resol els conflictes l'infant, i alhora els nens

i nenes hi poden aprendre altres maneres d'actuar, sentir que no són els únics que han viscut la situació violenta, compartir el que han viscut amb altres nens i nenes...

F) CONSIDERACIONS FINALS SOBRE LA INTERVENCIÓ DIRECTA EN NENS I NENES VÍCTIMES DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE EN L'ÀMBIT FAMILIAR

Al llarg del capítol s'ha volgut fer un recorregut des de les mares, que són les dones víctimes de la violència de gènere ateses pels equips d'atenció a la dona, fins als fills i filles.

Per als i les professionals que treballen amb les dones, és important poder seguir un fil argumental d'aquestes mares que els condueixi als fills i filles. Una vegada situats en aquest punt, és bàsic empatitzar amb el que puguin estar vivint els nens i nenes, per explicar a la mare com poden estar patint la situació.

És fonamental no perdre mai de vista com està vivint el conflicte la dona, perquè només amb un acompanyament proper i respectuós s'aconseguirà que no senti que es qüestiona el seu paper com a mare.

Per a una mare pot ser molt difícil comprendre els diferents rols i posicions que el fill o filla pot adoptar al llarg de la història de violència. **Aquestes mares necessiten molt de suport per comprendre situacions força complexes i doloroses. Així, en el treball amb aquestes dones sol ser imprescindible introduir-hi alguns aspectes sobre el rol matern i el vincle amb els fills i filles.** Una intervenció en aquestes dones que tingui una mirada àmplia (i que inclogui la faceta maternal, que en qualsevol dona que sigui mare s'ha de treballar sempre) és una manera més de protegir i ajudar els seus fills i filles.

Pel que fa a la intervenció directa en els nens i nenes, tal com s'ha assenyalat en la introducció d'aquest capítol, és important tenir en compte l'especificitat que requereix. Quan al llarg d'aquestes pàgines s'ha parlat dels indicadors i de les variables que cal considerar en una intervenció en nens i nenes, s'ha volgut, sobretot, **proporcionar elements per fer visibles els fills i filles de les dones que pateixen situacions de violència de gènere en l'àmbit familiar.**

Evidentment, les pautes per a les entrevistes exploratòries i les estratègies d'intervenció són orientatives i han d'entendre's en funció de l'edat i les altres particularitats de cada nen o nena. Res del que s'ha escrit en aquest capítol ha de llegir-se com una fórmula magistral que servirà de la mateixa manera per a tots els fills i filles de les dones ateses en els serveis professionals.

Que els equips especialitzats en atenció a les dones que pateixen violència de gènere en l'àmbit familiar tinguin una formació específica adreçada als fills i filles d'aquestes dones és important per una idea que s'ha comentat abans: **aquests nens i nenes no poden avançar sols en el procés de recuperació, sinó que necessiten l'acompanyament d'una persona adulta (la mare sempre que es pugui).**

Per aquest motiu, és bàsic treballar amb la dona de manera especialitzada, com ja se sol fer, i afegir, a més, el punt de vista de la funció maternal. Com també s'ha esmentat anteriorment, a banda de la intervenció directa, **els fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar necessiten una intervenció indirecta per mitjà del treball amb la mare, que genera un context que reforça el procés de millora dels infants.**

Així doncs, si els equips professionals que treballen amb les dones víctimes de la violència de gènere poden ampliar la perspectiva per incloure-hi els fills i filles, **hauran trobat una manera més d'exercir la seva responsabilitat ètica: protegir els nens i nenes víctimes de les situacions de violència de gènere en l'àmbit familiar.** I això es podrà fer amb la feina diària, veient els nens i nenes a través de les mares, empatitzant amb ells i sabent que se'ls ha de **cercar suport especialitzat que els ajudi a superar el dolor que pateixen i a prevenir la transmissió generacional de la violència de gènere.**

7. CONCLUSIONS

Save the Children considera que els fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere són també víctimes de la mateixa violència i que se'ls ha de valorar i atendre tenint en compte aquest fet. L'objectiu d'aquest manual és proporcionar coneixements i estratègies als professionals que treballen en diferents àmbits amb aquests nens i nenes per atendre'n adequadament les necessitats.

L'ús del terme víctima, però, no pretén situar el nen o nena com un subjecte passiu o disminuir-ne la capacitat de resiliència i l'habilitat per afrontar les conseqüències que ha patit i recuperar-se; per contra, el terme serveix per posar l'accent en l'assistència i protecció que requereixen aquests nens i nenes, ja que se n'ha alterat el desenvolupament i se n'han vulnerat els drets.

En la Convenció sobre els Drets dels Infants de les Nacions Unides s'exposa que el nen o nena ha de tenir una protecció especial i disposar d'oportunitats i serveis per desenvolupar-se físicament, mentalment i socialment d'una manera saludable, en condicions de llibertat i igualtat, prioritzant sempre l'interès del menor. En les famílies en què existeix la violència de gènere, cal que els governs garanteixin l'atenció de les dones i els fills.

Viure la violència de gènere en l'àmbit familiar impedeix que es compleixin plenament els drets de l'infant i en perjudica el desenvolupament, perquè altera els models afectius o genera trastorns en el desenvolupament emocional, social, cognitiu o físic, tal com s'ha explicat àmpliament en aquest manual, a banda de lesions corporals quan es produeixen agressions físiques.

Les institucions competents tenen l'obligació d'adoptar mesures adequades per protegir els nens i nenes, especialment si viuen en un entorn de violència com l'existent en els contextos familiars amb violència de gènere.

L'impacte i les conseqüències en els fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere en l'àmbit familiar depenen dels recursos emocionals d'aquests infants, d'una resposta parental competent i del maneig de la situació per part de les mateixes figures parentals. Així mateix, les respostes institucionals eficients per atendre el nen o nena, les xarxes de suport social i familiar i la formació adequada dels professionals que treballen amb les dones i els infants són fonamentals per a una recuperació adequada. Cal adaptar l'estructura i el funcionament dels equips multidisciplinaris inclosos en el sistema de protecció perquè puguin avaluar i protegir els nens i nenes independentment de l'atenció que proporcionin a les mares.

Per donar una resposta adequada als fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere, cal garantir que els professionals que treballen en els serveis d'atenció a les dones tinguin una formació que els permeti comprendre i atendre els infants com a víctimes de la violència de gènere. També cal crear equips especialitzats que assegurin una intervenció adequada en aquests nens i nenes.

Save the Children considera, per tant, que alguns aspectes imprescindibles per millorar l'atenció dels fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere són:

- a) Reconèixer que els infants fills i filles de les dones víctimes de la violència de gènere són també víctimes de la mateixa violència.
- b) Incloure les dades sobre els nens i nenes víctimes de la violència de gènere en els sistemes de recollida d'informació sobre aquesta problemàtica.

- c) Desenvolupar programes escolars de prevenció de la violència de gènere, basats en els principis d'igualtat entre homes i dones, i campanyes de sensibilització social sobre aquesta problemàtica.
- d) Incloure en la planificació dels recursos per atendre a les víctimes de la violència de gènere les característiques diferencials dels infants com a víctimes d'aquest tipus de violència.
- e) Dotar els professionals dels serveis d'atenció a les dones dels recursos i la formació adequats per avaluar i atendre correctament aquests infants.
- f) Crear equips multidisciplinaris i especialitzats que atenguin les necessitats dels nens i nenes de manera directa i separada de les mares. Així mateix, incloure aquestes necessitats en el procés d'atenció a les mares, per afavorir el seu paper de figures protectores i de vincle per als fills i filles.
- g) Promoure actuacions coordinades entre els serveis d'atenció a la infància i els serveis d'atenció a les dones víctimes de la violència de gènere.

8. BIBLIOGRAFIA

- AGUSTÍN, Sonia; ALEMANY, Rosa; ÁLVAREZ, Marta; CÓRDOBA, Laura; MAURE, Laura; PALLEJÀ, Silvia; PLAZA, Montse; SAIZ, Margarita (2007). Pautes orientatives d'exploració i d'intervenció amb els fills i filles de les dones ateses per situacions de violència de gènere. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Regidoria de Dona i Drets Civils. Sector de Serveis Personals.
- BAKER, Linda; CUNNINGHAM, Alison (2004). What about me! Seeking to understand a child's view of violence in the family. Londres: Centre for Children & Families in the Justice System.
- BAKER, Linda; CUNNINGHAM, Alison (2004b). Helping Children Thrive: Supporting Woman Abuse Survivors as Mothers. Londres: Centre for Children & Families in the Justice System.
- BARUDY, Jorge (1998). El dolor invisible de la infancia: Una lectura ecosistémica del maltrato infantil. Barcelona: Editorial Paidós.
- BARUDY, Jorge; DANTAGNAN, Maryorie (2005). Los buenos tratos a la infancia: Parentalidad, apego y resiliencia. Barcelona: Gedisa Editorial.
- BEEBE, B. et al. (2003). «An expanded view of intersubjectivity in infancy and its applications to psychoanalysis». Psychoanalytic Dialogues.
- Boletín Marzo 2007. Observatorio Estatal de Violencia sobre la Mujer.
- BOWLBY, John (1998). El apego. Barcelona: Editorial Paidós.
- CANTÓN, J.; JUSTICIA, M. J. (2005). «The role of gender and developmental level in the relation between marital conflicts and parenting practices». Comunicació presentada en la XIth European Conference on Developmental Psychology. Universidad de La Laguna. Tenerife.
- CANTÓN DUARTE, José; CORTÉS ARBOLEDA, María del Rosario; JUSTICIA DÍAZ, María Dolores (2007). Conflictos entre los padres, divorcio y desarrollo de los hijos. Madrid: Editorial Pirámide.
- CARLSON, Bonnie E. (2000). «Children Exposed to Intimate Partner Violence: Research Findings and Implications for Intervention». Trauma, Violence, & Abuse, vol. 1, núm. 4, p. 321-342.
- CASAS, Ferran (1998). Infancia: perspectivas psicosociales. Barcelona: Editorial Paidós.
- CENTRO REINA SOFÍA [ed.] (2007). Violencia contra la mujer en las relaciones de pareja: Estadísticas y legislación. [<http://www.centroreinasofia.es/informe/11Informe.pdf>]
- CERDÁ, Enrique (1971). Una Psicología de hoy. Barcelona: Herder.
- CLARK, T.; PHARES, V. (2004). «Feelings in the Family: Interparental Conflict, Anger, and Expressiveness in Families with Older Adolescents». The Family Journal, vol. 12, núm. 2, p. 129-138.
- CONSELL GENERAL del PODER JUDICIAL (2007). La violencia sobre la mujer en la estadística judicial: Segundo trimestre de 2007. [<http://www.observatorioviolencia.org/documentos.php?id=120>]
- CRITTENDEN, P. M. (2005). «Attachment and Early Intervention. Keynote address at the German Association of Infant Mental Health (GAIMH), Hamburg, Germany».
- CROWELL, J. A. (1995). «A review of adult attachment measures: Implications for theory and research». Social Development, vol. 4, p. 294-327. [State University of New York at Stony Brook]
- CUNNINGHAM, A. [ed.] (2004). Protecting Children From Domestic Violence: Strategies for Community Intervention. Nova York: Guilford Press.
- CYRULNIK, Boris (2002). Los patitos feos: La resiliencia: una infancia infeliz no determina la vida. Barcelona: Gedisa Editorial.
- DAVIES, P. T.; STURGE-APPLE, M. L.; CUMMINGS, E. M. (2004). «Interdependencies among interparental discord and parenting practices: The role of adult vulnerability and relationship perturbations». Development and Psychopathology, vol. 16, p. 773-797.

- DIO BLEICHMAR, E. (2005). Manual de psicoterapia de la relación padres e hijos. Barcelona: Editorial Paidós.
- EDELSON, Jeffrey L. (2006). «Should childhood exposure to adult domestic violence be defined as child maltreatment under the law?». A: JAFFE, P. G.; BAKER, L. L.; CUNNINGHAM, A. J.; ROSSMAN, J. G. (2006). Family Court Review.
- FANTUZZO, J.; MOHR, W. (1999). «Prevalence and Effects of Child Exposure to Domestic Violence». The Future of Children. Domestic Violence and Children, vol. 9, núm. 3.
- FEDERACIÓN DE ASOCIACIONES DE MUJERES SEPARADAS Y DIVORCIADAS.
[<http://www.separadasydivorciadas.org/violencia.asp>]
- FONAGY, P. (1999). «Persistencias transgeneracionales del apego: Una nueva teoría». Aperturas Psicoanalíticas, núm. 3. [<http://www.aperturas.org>]
- FREEMAN, Jennifer; EPSTON, David; LOBOVITS, Dean (2001). Terapia narrativa para niños: Aproximación a los conflictos familiares a través del juego. Barcelona: Editorial Paidós.
- FRIEDBERG, Robert D.; MCCLURE, Jessica M. (2005). Práctica clínica de terapia cognitiva con niños y adolescentes: Conceptos esenciales. Barcelona: Editorial Paidós.
- HOLDEN, G. W.; RITCHIE, K. L. (1992). «Linking Extreme Marital Discord, Child Rearing and Child Behavior Problems: Evidence from Battered Women». Child Development, vol. 62, p. 311-327.
- Informe mundial sobre la violencia y la salud (2002). Informe de l'Organització Panamericana de la Salut per a l'Organització Mundial de la Salut. [<http://www.paho.org/Spanish/AM/PUB/Contenido.pdf>]
- KERIG, P. K.; COWAN, P. A.; COWAN, C. P. (1993). «Marital quality and gender differences in parent-child interaction». Developmental Psychology, vol. 29, p. 931-939.
- KRISHNAKUMAR, A.; BUEHLER, C. (2000). «Interparental Conflict and Parenting Behaviors: A Meta-Analytic Review». Family Relations, vol. 49, p. 25-44.
- LAFaurie, María Mercedes (2007). «La violencia intrafamiliar y el maltrato a la infancia en Colombia». Revista Colombiana de Enfermería, vol. 1, núm. 2.
- LEVENDOSKY, A. A.; GRAHAM-BERMANN, S. A. (1998). «The Moderating Effects of Parenting Stress on Children's Adjustment in Woman-Abusing Families». Journal of Interpersonal Violence, vol. 13, p. 383-397.
- Llei 27/2003 reguladora de l'ordre de protecció de les víctimes de la violència domèstica, publicada l'1 d'agost en el BOE núm. 183.
- Llei orgànica 1/2004 sobre mesures de protecció integral contra la violència de gènere, publicada el 29 de desembre en el BOE núm. 313.
- Llei 15/2005 que modifica el Codi civil i la Llei d'enjudiciament civil en matèria de separació i divorci, publicada el 9 de juliol en el BOE núm. 163.
- LIEBERMAN, A. F.; VAN HORN, P.; OZER, E. J. (2005). «Preschooler witnesses of marital violence: Predictors and mediators of child behavior problems». Development and Psychopathology, vol. 17, p. 385-396.
- LORENTE, M.; SANCHEZ DE LARA, C.; NAREDO, C. (2005). El suicidio como consecuencia de la violencia de género. Federación de Mujeres Progresistas.
- MCALISTER, B. (1999). «Mental Health Services for Children Who Witness Domestic Violence». The Future of Children. Domestic Violence and Children, vol. 9, núm. 3.
- MAIN, M. (2001). «Las categorías organizadas del apego en el infante, el niño y en el adulto: Atención flexible versus inflexible bajo estrés relacionado con el apego». Aperturas Psicoanalíticas, núm. 8. [<http://www.aperturas.org>]
- MARGOLIN, G. (2005). «Children's Exposure to Violence: Exploring Developmental Pathways to Diverse Outcomes». Journal of Interpersonal Violence, vol. 20, núm. 1, p. 72-81.

- MARGOLIN, G.; GORDIS, E. B. (2000). «The effects of family and community violence on children». *Annual Review of Psychology*, vol. 51, p. 445-479.
- MESTRE, M.V.; TUR, A. M.; SAMPER, P. (2006). Proyecto de intervención sobre mujeres y menores atendidos en centros de servicios sociales especializados para mujeres. [<http://uvalnoti.uv.es/intranet/ficheros/maltrato2.doc>]
- MINISTERI DE TREBALL I AFERS SOCIALS (2006). La infancia en cifras (2) (Observatorio de la Infancia).
- MONCHER, Frank J. (1999). Relación entre el tipo de apego de la madre y el riesgo de abuso físico infantil. Medical College of Georgia.
- MYERS, Robert (1993). Los doce que sobreviven: Fortalecimiento de los programas de desarrollo para la primera infancia en el Tercer Mundo. Washington: OPS - Oficina Regional per a l'Amèrica Llatina i el Carib d'UNICEF.
- OAKLANDER, Violet (2005). Ventanas a nuestros niños: Terapia gestáltica para niños y adolescentes. Santiago de Chile: Editorial Cuatro Vientos.
- O'LEARY, S. G.; VIDAIR, H. B. (2005). «Marital Adjustment, Child-Rearing Disagreements, and Overreacting Parenting: Predicting Child Behavior Problems». *Journal of Family Psychology*, vol. 19, núm. 2, p. 208-216.
- ORGANITZACIÓ PANAMERICANA DE LA SALUT. UNITAT DE GÈNERE I SALUT (2004). Modelo de leyes y políticas sobre violencia intrafamiliar contra las mujeres. Washington.
- OSOFSKY, J. D. (2003). «Prevalence of Children's Exposure to Domestic Violence and Child Maltreatment: Implications for Prevention and Intervention». *Clinical Child and Family Psychology Review*, vol. 6, núm. 3.
- PAPALIA, D. E. (1988). Psicología. Mèxic DF: McGraw Hill.
- PATRÓ, R.; LIMIÑANA, R. M. (2005). «Víctimas de violencia familiar: Consecuencias psicológicas en hijos de mujeres maltratadas». *Anales de Psicología [Universidad de Murcia]*, vol. 21, núm. 1, p. 11-17.
- PIAGET, J. (1961). La formación del símbolo en el niño. Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica.
- ROSSMAN, B. B. R.; REA, J. G. (2005). «The Relation of Parenting Styles and Inconsistencies to Adaptive Functioning for Children in Conflictual and Violent Families». *Journal of Family Violence*, vol. 20, p. 261-277.
- SAVE THE CHILDREN (1999). Educa, no pegues: Campaña para la sensibilización contra el castigo físico en la familia. Madrid: Top Publisim.
- SAVE THE CHILDREN (2006). Atención a los niños y niñas víctimas de la violencia de género: Análisis de la atención a los hijos e hijas de mujeres víctimas de violencia de género en el sistema de protección a la mujer. Madrid: Save the Children España.
- STERN, D. N. (1991). El mundo interpersonal del infante: Una perspectiva desde el psicoanálisis y la psicología evolutiva. Barcelona: Editorial Paidós.
- TAYLOR, S. E. (2002). Lazos vitales: De cómo el cuidado y el afecto son esenciales para nuestras vidas. Madrid: Editorial Taurus.
- VANISTENDAEL, Stefan; LECOMTE, Jacques. (2002). La felicidad es posible: Despertar en niños maltratados la confianza en si mismos: construir la resiliencia. Barcelona: Gedisa Editorial.
- WACHTEL, Ellen F. (1997). La Clínica del niño con problemas y su familia. Buenos Aires: Amorrortu Editores.
- WOLFE, D. A.; CROOKS, C. V.; LEE, V.; MCINTYRE-SMITH, A.; JAFFE, P. G. (2003). «The Effects of Children's Exposure to Domestic Violence: A Meta-Analysis and Critique». *Clinical Child and Family Psychology Review*, vol. 6, núm. 3.
- ZEANAH, C. H.; DANIS, B.; HIRSHBERG, L.; BENOIT, D.; MILLER, D.; HELLER, S. (1999). «Disorganized attachment associated with partner violence: A research note». *Infant Mental Health Journal*, vol. 20, núm. 1, p. 77-86.

BIBLIOGRAFIA DELS ASPECTES JURÍDICS

ÁNGEL YAGÜEZ, Ricardo de (1988). Introducción al estudio del derecho. Universidad de Deusto, p. 264.

CALVO GARCÍA, Manuel (Laboratorio de Sociología Jurídica de la Universidad de Zaragoza). «Evolución de la respuesta jurídica frente a la violencia de género: Análisis de la Ley Orgánica 1/2004 de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género». Curs en memòria de José M. Lidón (Bilbao, 8 abril 2005). [Vegeu les conclusions en els folis 31-33]

LARRAURI PIJOAN, Elena (professora titular de dret penal de la Universitat Autònoma de Barcelona). «¿Se puede proteger a la mujer contra su voluntad?» Curs en memòria de José M. Lidón (Bilbao, 8 abril 2005).

TAPIA PARREÑO, José Jaime (magistrat). «La mediación en el Derecho Penal». Curs de reformes del Codi penal, execució de penes i mediació penal, organitzat pel Consell General del Poder Judicial (Vitòria, 12-13 maig 2005).

COBO PLANA, Juan Antonio. «La violencia con historia, la doméstica y la de género: un punto de vista médico forense». Noticias Jurídicas [en línia] (octubre 2004) <<http://www.noticiasjuridicas.com>>

«Llei 4/2005, de 18 de febrer, per a la igualtat d'homes i dones». BOPV (2 març 2005), p. 3217. <http://www.euskadi.net/cgi-bin_k54/bopv_20?c&F=20050302&S=2005042>

«Llei 3/2005, de 18 de febrer, d'atenció i protecció a la infància i l'adolescència». BOPV (30 març 2005) http://www.euskadi.net/cgi-bin_k54/bopv_20?c&F=20050330&S=2005059 [Vegeu, entre d'altres, l'art. 16, sobre el dret a ser escoltat, i l'art. 17, sobre el dret a la defensa dels seus drets]

Fons de garantia de pensions:

Llei 15/2005, de 8 de juliol, per la qual es modifica el Codi civil i la Llei d'enjudiciament civil en matèria de separació i divorci (BOE, 9 juliol 2005), així com el seu desenvolupament pel Reial decret 1618/2007, de 7 de desembre, sobre organització i funcionament del fons de garantia del pagament d'aliments (BOE, 14 desembre 2007).

Campanya per combatre la violència contra les dones i la violència domèstica (en francès):

http://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/default_FR.asp

Fiscalia General de l'Estat <<http://www.fiscal.es/fiscal/public>>:

* Circular 3/2001, de 21 de desembre, relativa a l'actuació del Ministeri Fiscal en matèria d'estrangeria: http://www.fiscal.es/fiscal/public/!ut/p/_s.7_0_A/7_0_9J/.cmd/ad/.ar/sa.spf_ActionListener/c/6_2_6G/ce/7_1_2BE/p/5_1_1UU/d/5/_th/J_2_9K/_s.7_0_A/7_0_9J?PC_7_1_2BE_spf_strutsAction=%212factionManager:do%213fCS_Param%3Dcid%253D1101371764843%2526docid%253D1101371765846%2526pagename%253DPortalFiscal%25252FPaginaPF%25252FwpsPortalFiscal_DchoConstitiMPFTpl_xml%2526c%253DPaginaPF#7_1_2BE

* Instrucció 1/2007, de 15 de febrer, sobre actuacions jurisdiccionals i intimitat de menors: <http://www.fiscal.es/csblob/INSTRUCCIÓN%201-2007.doc?blobcol=urldata&blobheader=application%2Fmsword&blobkey=id&blobtable=MungoBlobs&blobwhere=1109248173454&ssbinary=true>

* Consulta 4/2005, de 7 de desembre, sobre algunes qüestions al voltant del dret a l'assistència per part d'un lletrat en el procés penal de menors: <http://www.fiscal.es/csblob/CONSULTA%204.-05.doc?blobcol=urldata&blobheader=application%2Fmsword&blobkey=id&blobtable=MungoBlobs&blobwhere=1109247932305&ssbinary=true>

* Consulta 3/2005, de 2 de desembre, sobre la intervenció del Ministeri Fiscal en el judici d'aliments de l'art. 250.1.8 de la Llei d'enjudiciament civil quan s'insta a favor de menors d'edat:

<http://www.fiscal.es/csblob/Consulta%203%20alimentos.doc?blobcol=urldata&blobheader=application%2Fmsword&blobkey=id&blobtable=MungoBlobs&blobwhere=1109247932347&ssbinary=true>

* Consulta 2/2005, de 12 de juliol, sobre el dret discutit del menor detingut a entrevistar-se reservadament amb el seu lletrat abans de declarar en les fases prèvies a la incoació de l'expedient:

<http://www.fiscal.es/csblob/consulta%202-05.doc?blobcol=urldata&blobheader=application%2Fmsword&blobkey=id&blobtable=MungoBlobs&blobwhere=1109247781006&ssbinary=true>

* Circular 1/2007, de 26 de novembre, sobre criteris interpretatius després de la reforma de la legislació penal de menors de 2006:

<http://www.fiscal.es/csblob/CIRCULAR%201-2007.doc?blobcol=urldata&blobheader=application%2Fmsword&blobkey=id&blobtable=MungoBlobs&blobwhere=1109248303789&ssbinary=true>

Ararteko:

<http://www.ararteko.net>

<http://www.ararteko.net/webs/publicaciones-menor-cast.htm>

Centro Reina Sofía:

<http://www.centroreinasofia.es/leyes.asp?prog=Leyes%20menor> (referències interessants sobre les legislacions de menors estatals i autonòmiques)

Acords de les Nacions Unides i normativa de dret internacional:

<http://www.ohchr.org/spanish/law/index.htm>

<http://www.ohchr.org/SP/Pages/WelcomePage.aspx>

Drets dels infants:

- Convenció sobre els Drets dels Infants.
- Protocol facultatiu de la Convenció sobre els Drets dels Infants relatiu a la participació d'infants en els conflictes armats.
- Protocol facultatiu de la Convenció sobre els Drets dels Infants relatiu a la venda d'infants, la prostitució infantil i la utilització de nens i nenes en la pornografia.
- Conveni sobre l'edat mínima d'admissió a la feina (1973).
- Conveni sobre les pitjors formes de treball infantil (1999).

Observatori Basc de la Joventut

Uriortu, I I, baixos, 48007, Bilbao (Espanya). Telèfon: 944 031 640. Fax: 944 031 641 - gaztebehakotia@ej-gv.es

http://www.gazteaukera.euskadi.net/r58-7657/es/contenidos/informacion/3793/es_2890/es_13267.html

L'Observatori Basc de la Joventut es va crear el 10 de desembre de 1999 per una ordre de la Conselleria de Cultura del Govern Basc⁵³ per desenvolupar les funcions d'investigació, informació i documentació permanent del Pla Jove del País Basc.

El Pla Jove del País Basc 2002-2005 (Vitòria: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia - Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 2002):

http://www.gazteaukera.euskadi.net/r58-7657/es/contenidos/informacion/3793/es_2890/adjuntos/IIPlanJoven.pdf

⁵³ http://www.gazteaukera.euskadi.net/r58-7657/es/contenidos/informacion/3793/es_2890/adjuntos/Agindua1999_abe_10.pdf

Ministeri de Justícia:

* Menors: protecció jurídica, patria potestat, guarda i acolliment, adopció, adopció internacional, defensor del menor; emancipació, responsabilitat civil i penal del menor; sostracció internacional.

http://www.mjusticia.es/cs/Satellite?c=Page&cid=1151913189223&lang=es_es&menu_activo=1135609698330&pagename=Portal_del_ciudadano%2FPage%2FMenores

Normativa sobre igualtat

Llei 4/2005, de 18 de febrer, per a la igualtat d'homes i dones. BOPV (2 març 2005), p.3217.

* Pla d'Acció Positiva per a les Dones al País Basc (PAPME). Directrius de la vuitena legislatura (setembre 2006): http://www.emakunde.es/images/upload/IVPI_c.pdf

* Observatori sobre la Violència de Gènere. Diputació Foral de Biscaia:
http://www.bizkaia.net/gizartekintza/Genero_Indarkeria/ca_documentos.html

* Departament d'Acció Social. Diputació Foral de Biscaia:
http://www.bizkaia.net/gizartekintza/Emakumea/ca_emakume.htm

* Departament d'Acció Social. Diputació Foral d'Àlaba:
<http://www.alava.net/search.asp?q=departamento+de+acci%F3n+social>
<http://www.alava.net/search.asp?q=acci%F3n+social>

* Departament d'Acció Social. Diputació Foral de Guipúscoa: <http://www.gipuzkoa.net/asoAccSocial-c.html>

* Diputació Foral de Guipúscoa: <http://www.gipuzkoa.net/index-c.html>, <http://www.gipuzkoa.net>

Referències a la violència de gènere

* Diputació Foral de Guipúscoa:
<http://www.gipuzkoa.net/cgi-bin/gnetfinder.cgi?perfil=0&bsq=violencia%20de%20género>

* Diputació Foral d'Àlaba: <http://web.alava.net/ifbs/>, <http://web.alava.net/ifbs/serviciosI.htm> (mapa de serveis socials de base)

* Justizia.net: lloc web oficial del Departament de Justícia del Govern Basc.
<http://www.justizia.net/viodom/default.asp?accion=documentos&ldioma=sp>

- Servei d'Assistència a la Víctima del País Basc: <http://www.justizia.net/sav/default.asp?ldioma=sp>

- Mitjans d'assistència i protecció: <http://www.justizia.net/viodom/default.asp?accion=medidas&ldioma=sp>

- Formulari de sol·licitud de l'ordre de protecció⁵⁴:
http://www.malostratos.org/images/pdf/protocolo_sanitario.pdf

- Protocol de coordinació per a l'eficàcia de l'ordre de protecció de les víctimes de la violència domèstica⁵⁵:

o Àlaba: <http://www.justizia.net/Docuteca/ficheros.asp?intcodigo=2611&ldDoc=SP&ldioma=sp>

o Biscaia: <http://www.justizia.net/Docuteca/ficheros.asp?intcodigo=2610&ldDoc=SP&ldioma=sp>

o Guipúscoa: <http://www.justizia.net/Docuteca/ficheros.asp?intcodigo=2609&ldDoc=SP&ldioma=sp>

Violència de gènere

* Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. BOE (29 desembre 2004). <http://www.boe.es/boe/dias/2004-12-29/pdfs/A42166-42197.pdf>

* Correcció d'errors de la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. BOE (12 abril 2005). <http://www.boe.es/boe/dias/2005-04-12/pdfs/A12505-12506.pdf>

⁵⁴ El nou formulari, de l'1 de gener de 2007, inclou una referència als nens i nenes.

⁵⁵ Nous protocols des de l'1 de gener de 2007.

* Instrucció 3/2003, de 9 d'abril, del Ple del Consell General del Poder Judicial, sobre normes penals de repartiment i registre informàtic de la violència domèstica BOE, núm. 90 (15 abril 2003).

<http://www.boe.es/boe/dias/2003-04-15/pdfs/A14756-14759.pdf>

* Llei 27/2003, de 31 de juliol, reguladora de l'ordre de protecció de les víctimes de la violència domèstica. BOE, núm. 183 (1 agost 2003). <http://www.boe.es/boe/dias/2003-08-01/pdfs/A29881-29883.pdf>

Correcció d'errors d'aquesta llei. BOE (25 maig 2004) <http://www.boe.es/boe/dias/2004-05-25/pdfs/A19382-19382.pdf>

* Llei orgànica 11/2003, de 29 de setembre, de mesures concretes en matèria de seguretat ciutadana, violència domèstica i integració social de les persones estrangeres. BOE, núm. 234 (30 setembre 2003). <http://www.boe.es/boe/dias/2003-09-30/pdfs/A35398-35404.pdf>

* Llei 30/2003, de 13 d'octubre, sobre mesures per incorporar la valoració de l'impacte de gènere en les disposicions normatives que elabori el Govern. BOE (14 octubre 2003). <http://www.mtas.es/mujer/Ley30genero.pdf>

* Mesures per la igualtat aprovades pel Consell de Ministres (8 març 2005): El Consell de Ministres va aprovar un conjunt important de mesures per la igualtat, amb aportacions de tots i cadascun dels ministeris. <http://www.la-moncloa.es/web/docs/pdfs/medidasigualdad.pdf>

* Ordre PRE/525/2005, de 7 de març, per la qual es dona publicitat a l'acord del Consell de Ministres pel qual s'adopten mesures per afavorir la igualtat entre homes i dones. BOE (8 març 2005). <http://www.boe.es/boe/dias/2005-03-08/pdfs/A08111-08114.pdf>

* Reial decret 237/2005, de 4 de març, pel qual s'estableix el rang i les funcions de la Delegació Especial del Govern contra la Violència sobre la Dona, establerta en la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. BOE (8 març 2005). <http://www.boe.es/boe/dias/2005-03-08/pdfs/A08114-08116.pdf>

* Reial decret 233/2005, de 4 de març, pel qual es disposa la creació i constitució dels jutjats de violència sobre la dona corresponents a la programació de l'any 2005. <http://www.boe.es/boe/dias/2005-03-17/pdfs/A09423-09424.pdf>

* Ordre JUS/1037/2005, de 19 d'abril, per la qual es disposa la data d'entrada en funcionament dels nous jutjats de violència sobre la dona. <http://www.boe.es/boe/dias/2005-04-21/pdfs/A13653-13653.pdf>

* Ordre APU/526/2005, de 7 de març, per la qual es disposa la publicació de l'acord del Consell de Ministres del 4 de març de 2005 pel qual s'aprova el Pla per la Igualtat de Gènere a l'Administració General de l'Estat. BOE (8 març 2005). <http://www.boe.es/boe/dias/2005-03-08/pdfs/A08116-08119.pdf>

* Creació de l'Institut Europeu per la Igualtat. IP/05/266. Brussel·les (8 març 2005). <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/266&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

* Acord reglamentari 1/2005, de 27 d'abril, del Ple del Consell General del Poder Judicial, pel qual es modifica el Reglament 5/1995, de 7 de juny, dels aspectes accessoris de les actuacions judicials. <http://www.boe.es/boe/dias/2005-05-07/pdfs/A15644-15651.pdf>

* Reial decret 481/2005, de 4 de maig, pel qual es disposa la dotació de places de magistrat en òrgans col·legiats i la creació i la constitució de jutjats dins de la programació corresponent a l'any 2005. <http://www.boe.es/boe/dias/2005-05-05/pdfs/A15323-15328.pdf>

* Reial decret 515/2005, de 6 de maig, pel qual s'estableixen les circumstàncies d'execució de les penes de tasques en benefici de la comunitat i de localització permanent, de determinades mesures de seguretat, així com de la suspensió de l'execució de les penes de privació de llibertat. <http://www.boe.es/boe/dias/2005-05-07/pdfs/A15660-15664.pdf>

* Observatori contra la Violència Domèstica i de Gènere. <http://www.poderjudicial.es/eversuite/GetRecords?Template=cgpi/cgpi/principal.htm>

Save the Children és una Organització No Governamental plural i independent que treballa per a la defensa i promoció dels drets de la infància, en el marc de la Convenció dels Drets del Infants de Nacions Unides (1989) i que lluita per un món més just per a tots els nens i nenes.

Save the Children és la primera ONG independent d'infància. Compta amb organitzacions nacionals a 28 països, que formen l'Aliança Internacional **Save the Children**, i està present a més de 120 a través de programes d'ajuda.

Els infants han de ser els primers i s'actua allà on és necessari, sense importar la política, l'ètnia o la religió. Per això, des de fa 80 anys treballa en les diferents àrees que els afecta: Educació, salut, nutrició, treball infantil, prevenció de l'abús sexual i altres tipus de violència, reunificació familiar després de catàstrofes i guerres, etc.

Seu a Catalunya

Via Laietana 5, àtic 1^a

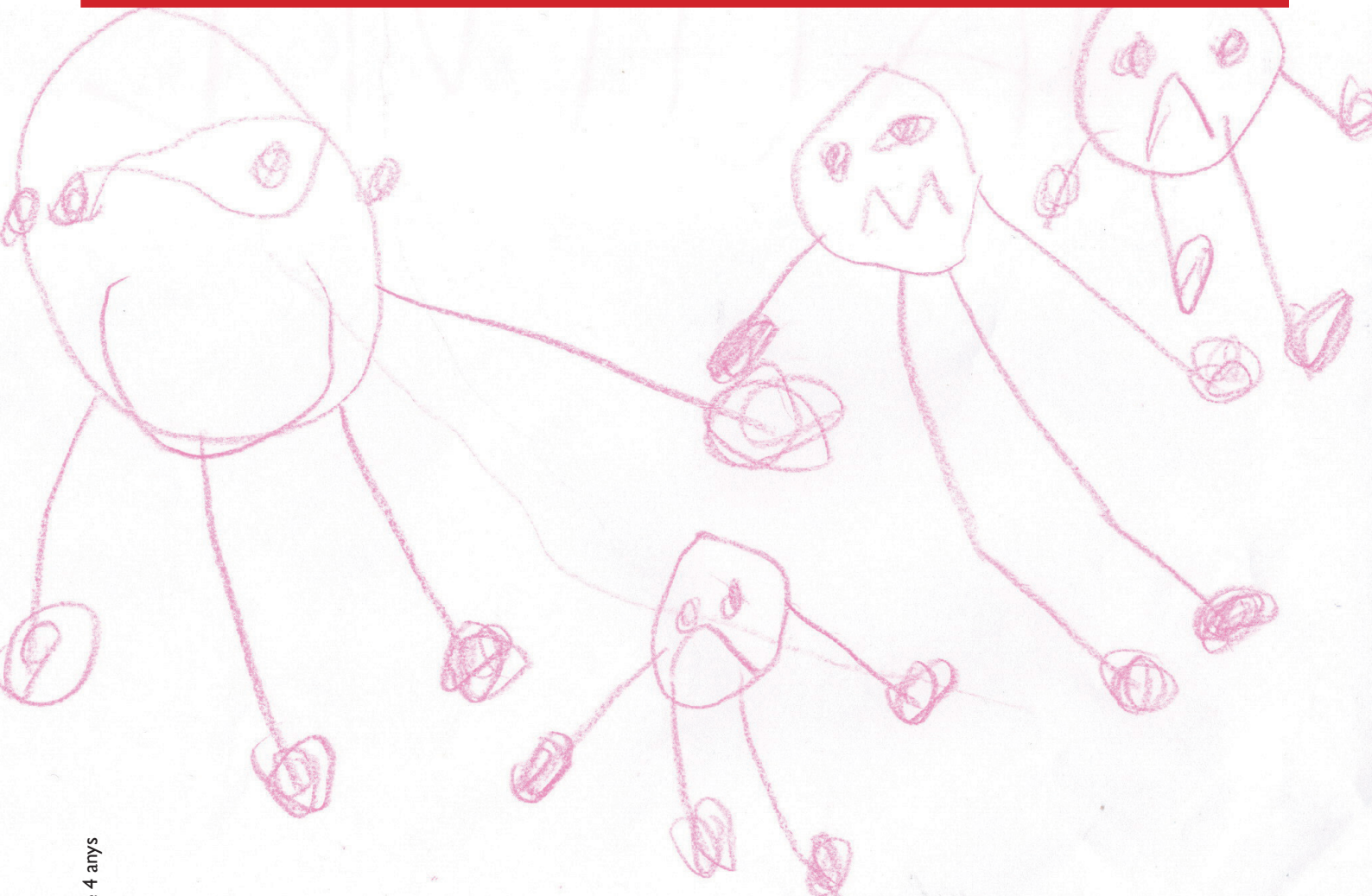
08003 Barcelona

Telf: 93 310 52 00

Fax: 93 268 32 02

catalunya@savethechildren.es

www.savethechildren.es

Dibuix d'un nen de 4 anys